

ქართული სტამბის წიგნი

სტატისტიკურ-ისტორიული ნაკვეთი

სახელმწიფო გამომცემლობა
ტფილისი—1934

002 (999.621)

რ. 33—ქ.

ტექნოდაქტორი ვ. გორგაძე
კორექტორი გ. ცაცქიშვილი
გამომშეები ხ. ლორთქიფანიძე
მთავლ. რწმ. № ა—876

შეკვ. № 26

გადაეცა წარმ. 1/XI 33 წ.
ხელმოწ. დასაბ. 27/XII 33 წ.
სტ. ქალ: 62X94
ნ. რაოდ. სასტ. ფ. 47500

ტირაჟი 3.000

წიგნის ტყვეობა

ქართული წიგნის სრული პროდუქციის ციფრობრივად გამოკვეთა თუმცა ფრიად საინტერესო და მადლიანი, მაგრამ უძველესი საქმეცაა. ამიტომ ამ წიგნს, ცხადია, ბევრი ნაკლი ექნება.

უწინარეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ წინამდებარე წიგნი უფრო სტატისტიკური ნარკვევია, ვიდრე ისტორიული. მაგრამ მე ვცდილობდი შეძლებისამებრ გამეცხოველებინა მშრალი ციფრები, თუმცა თავისთავადაც ეს ციფრები მრავლისმეტყველია.

ამ წიგნისათვის მასალების შესაკრებად მე კარგა ხნის განმავლობაში გეშაობდი საქართველოს ცენტრარქივში. ცნობები ამოკვრიბე კაქასის საცენზურო კომიტეტის წლიური ანგარიშებიდან, აგრეთვე ბეჭდვითი სიტყვის ტფილისის კომიტეტის საქმეებიდან. არქივში, სამწუხაროდ, საცენზ. კომიტეტის ყველა წლიური ანგარიში არ მოიპოება. ამიტომ მე მომიხდა ჯადათვალეიერება მეფისნაცვლის კანცელარიის საერთო ნაწილის საქმეებისა, წარგჯერ სასწავლო ოლქის მხარუნველის საქმეებისა და სხვა. მეორე მხრით, ცხადია, საცენზ. კომიტეტის მიერ ნებადართული ყველა წიგნი როდი იბეჭდებოდა. ამიტომ იძულებული ვიყავი წლიური ანგარიშების ცნობათა კონტროლი მომეხდინა სტამბების ცნობათა საშუალებით. საქმე ისაა, რომ სტამბები უზავეიდენ საცენზ. კომიტეტს ცნობას თითოეული დაბეჭდილი წიგნის შესახებ და ლეგულობდენ სანებართვო ბარათებს. ამ სანებართვო ბარათებით შევამოწმე ქართული სტამბის წიგნის პროდუქცია თითოეული წლისათვის. ასე რომ საბოლოო ციფრები ზუსტად უნდა ჩაითვალოს.

ზემოთქმული შეეხება მე-19 და 20 საუკუნეს 1917 წლის რევოლუციამდე. ხოლო ცნობები 1629—1818 წლებში დაბეჭდილი წიგნების შესახებ ამოღებულია იმ კატალოგიდან, რომელიც შედგენილია საქ. მუზეუმის ხანამშრომლების ქრისტინე შარაშიძის და ქეთ. ლომთათიოს მიერ, რისთვისაც დიდ მადლობას ვუძღვნი მათ. მადლობას ვუძღვნი ორთვე წიგნის პალატის გამგის მოადგილეს მაქსიმე ბერძნივილს და ვ. ჯოჯუას, რომელთაც საბჭოთა პერიოდის წიგნის პროდუქციის შესახებ ძირითადი ცნობები მომაწოდეს.

დანარჩენი წყაროები და ლიტერატურა დასახელებულია წიგნის დასაწყისში.

ა ვ ტ ო რ ი

შესავალი

წიგნის ბეჭდვის გამოგონება უდიდესი რევოლუცია იყო კაცობრიობის კულტურულ განვითარებაში. ხელნაწერთან შედარებით ბეჭდვა იგივე იყო, რაც დარიუსის დროის სპარსული ფოსტა — ტელეგრაფთან, ხოლო ამ უკანასკნელთან შედარებით — რადიო. ტყუილად როდის უწოდებდნენ წიგნის ბეჭდვას უფრო ლეთაებრივს, ვიდრე კაცობრივ გამოგონებას. ძველად პართო ერთი პატარა ათენის სახელმწიფოს ასამოძრავებლად ასი ორატორი მანძი იყო საჭირო. ახლა ერთი გამოჩენილი პირის ნათქვამი მეორე დღის დილიდანვე მილიონობით ვრცელდება, მთელ ერს ეფინება თითო ქალაქში ზეად აღბეჭდილი. წიგნი, წინათ მარტოოდენ რჩეულთა ხედვით, ბეჭდვის გამოგონებით მასობრივი გახდა და ადამიანთა ურთიერთობის გაძლიერების, აზროვნების სოციალიზაციის უდიდეს იარაღად იქცა.

„დაბეჭდვა“ უძველესი დროიდანვე არსებობდა, მაგრამ სხვა მნიშვნელობა ჰქონდა. დაბეჭდვა და ბეჭდვა ერქვა რაიმე იურიდიული ხასიათის ქალაქის დადასტურებას, იმას, რასაც ახლა „ბეჭდის დაკვრას“ ვუწოდებთ. ეს იყო უმთავრესად ინიციალები ან მთელი გვარი იმ პირისა, ვინც ამ საბუთს ამტკიცებდა, ე. ი. ხელმოწერა. თუ ამნაირ ბეჭედს თვალი ჰქონდა, „თვალედი ბეჭედი“ ეწოდებოდა. მას ჩვეულებრივად თითზე იკიდებდნენ და იმ მობრტყელებულ მხარეს, სადაც წარწერა იყო, — პირი ერქვა; ხოლო როდესაც ბეჭედს სხვა დანიშნულებაც მიეცა — საბუთების დადასტურებელი ბეჭდის სახელწოდებად „საბეჭდავი თვალი“ (ან ბეჭედი) შემოვიდა: ¹⁾. სწორედ აქ მართლდება, სხვათა შორის, სპენსერის თქმა: თითქმის ყველა ის საგანი, რომელიც ახლა ადამიანს სამკაულად აქვს, თავდაპირველად პრაქტიკულად სახმარი იყო.

მაგრამ გუტენბერგამდე ჩვენ საქმე გვაქვს პატარა-პატარა წარწერებთან ან, ყოველ შემთხვევაში, უძრავ ასოებთან. ბეჭედი, გრაფიკული ბეჭდვის წესი, შემდგომ ქილოგრაფია (ხეზე ამოჭრილის გადაღება) და საბეჭდი დაზვა მოძრავი ასოებით — აი ბეჭდვის განვითარების გზა. ქილოგრაფიული წესით ბეჭდვა ძნელიც იყო და ძვირიც. მისით მხოლოდ პატარა-პატარა წიგნაკების გამოცემა შეიძლებოდა. იგი, ცხადია, ბევრად ჩამოუვარდნობდა იმ ძვირფას ხელნაწერებს, რომელთა შექმნა სასახლოდ ითვლებოდა ყოველი კულტურული ადამიანისათვის. და აი, აქ გვევლინება გუტენბერგის გენიალურა გონება.

¹⁾ იხ. ამის შესახებ პროფ. ივ. ჯავახიშვილის „მართლად სიგელთმცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა“. ტფ. 1926 წ. გვ. 70—71.

დაყარეთ მიწაზე მთელი ლათინური ანბანის ასოები, ოქროს ან სხვა რაიმე მასალისაგან გამოქრილი. განა გაბედავს ვინმე იმათგანი, ვინც ქვეყნიერების შემთხვევითობას ამტკიცებს, თქვას: ეს ასოები შეიძლება ისე დასველდეს, რომ ენიუსის ანალების რომელიმე ხანა გამოვიდეს? ასე ეკამათებოდა ციცერონი თავის მოწინააღმდეგეებს. იგი ბრძანავით, მხოლოდ ხელების ცეცებით შეეხო იმ გამოგონებას, რომელმაც მხოლოდ 15 საუკუნის შემდეგ, გუტენბერგის გენიალური გონების და დაუჯახრომელი მეცადინეობი *n* ჰპოვა განხორციელება.

დიად, ცალცალკე ასოებისაგან გამოვიდა არა მარტო ერთი ხანა, არამედ მთელი პოემები, წიგნები! ახალი გამოგონება ფრიად დროული იყო და სწორედ ამიტომ სწრაფად გავრცელდა. არის ვაღმომცემა, რომ ბექლევა გამოიგონა, გუტენბერგზე სრულიად დამოუკიდებლად, მისმავე თანამედროვე კოსტერმა ც. ჩანს, საჭიროება დიდი იყო და კვლავ მართლდება გიოტეს დიადი თქმა: თითოეული ეპოქის ადამიანები ერთნაირივე აზრებისა და მისწრაფებების წარმომადგენელი არიან. ამიტომ ბუნებრივია, რომ ერთდამივე დროს სხვადასხვა პირი ერთნაირ გამოგონებას მისწვდება; ეს სწორედ ისევე, როგორადაც სხვადასხვა ბაღში წლის ერთდამივე დროს ხეებს ერთიდაიგივე ხილი სცივია.

ვიან იყო გუტენბერგი? იგი დაიბადა მაინცში. დაბადების წელი გამოურკვეველია, მაგრამ გვაქვს ერთი ფაქტი: 1436 წ. გუტენბერგი უკვე ცნობილი იყო სტრასბურგში. ამიტომ საესებით სარწმუნოდ შეიძლება მიღებულ იქნას დაბადების წლად ის დრო, რომელიც მეცნიერებამ პიპოთებად წამოაყენა — 1397 წელი.

გუტენბერგი იძულებული იყო მაშინდელი გერმანიის პოლიტიკური ამბების გამო მშობლიურ ქალაქს მოჰშორებოდა. სტრასბურგში მან შეისწავლა რამდენიმე ხელობა, რადგან გაპირებებს განიცდიდა. მან ყურადღება მიექცია ქსილოგრაფიული წესით დაბეჭდილ „წიგნებს და ამ საქმით მალე ძალიან დაინტერესდა. მან გამოიგონა პრესი, რომლის შემწეობითაც ფიტარზე აპოქრილი ტექსტი — ქალაღზე ბევრად უფრო სწრაფად, სუფთად და თანაბრად იბეჭდებოდა, ვიდრე ტყავის ლილეაკის დაჭერით. გარდა ამისა, პრესი საშუალებას იძლეოდა ებეჭდნათ ქალაღის ორივე მხარეს. მუშაობის დროს გუტენბერგი დარწმუნდა, რომ საქმე გამარტივებოდა, თუ მთელი გვერდის მაგივრად სტრიქონებს დაბეჭდავდა. ალბათ ამას მოჰყვა ასოთა დაშლა-დაქრა. ამნაირად მივიდა გუტენბერგი მოძრავი ასოების გამოგონებამდე.

მაგრამ ხის ასოებს ერთი დიდი ნაკლი ჰქონდა: შეუძლებელი იყო ასოები საესებით თანაბარი ყოფილიყო და, მეორე მხრით, მალე ცვდებოდა, იპტერეოდა. ამან აფიქრებინა გუტენბერგს გაეკეთებინა ლითონის ასოები. მაგრამ ლითონისაგან ასოების გამოქრა დიდ დახელოვნებას მოითხოვდა და თანაც ძვირი იყო. გუტენბერგი ხარჯებს არ მოერიდა და ერთ იუველირს 100 გულდენად ლითონის ასოები გააკეთებინა. ეს იყო საქმის დაგვირგვინება.

გ ე ს ე ჯ ა ლ ი

DITTONARIO GIORGIANO E ITALIANO.

COMPOSTO DA STEFANO PAOLINI
con l'aiuto del M.R. P. D. Niceforo Irbachi
Giorgiano, Monaco di S. Basilio.

AD VSO DE' MISSIONARI I
della Sagra Congregazione de Pro-
paganda Fide.

IN ROMA,
Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. Fide.
C I D C X X I X.

CON LICENZA DE' SUPERIORI:

პ ა ო ლ ი ნ ი. ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. თავფურცელი
იტალიურ ენაზე. რ.ზ.ი. 1629 წ. (დაპატარავებულია).

ვიდრე სტამბას მოაწყობდა, გუტენბერგს ბევრი გაჭირება გადახდა. ბოლოს, 1450 წლის 22 აგვისტოს მან შეიამხანაგა მინცელი მდიდარი მოქალაქე ფუსტი და სტამბაც გახსნა. პირველი წიგნი, რომელიც გუტენბერგმა დაბეჭდა — ეს იყო დაბადება (ბიბლია). მისი ბეჭდვა დაიწყო 1452 წელს და მოთავდა 1455 წ. იგი შეიცავდა 1282 გვერდს in folio. თითოეული გვერდი შესდგებოდა ორი სვეტისაგან.

როგორც აღვნიშნეთ, სტამბები მთელ ევროპას სწრაფად მოედო. უკვე 1470 წელს სტამბები არსებობდა გერმანიის, პოლანდიის და იტალიის ბევრ ქალაქში. მესტამბეები 'ძალიან პატივცემულნი' [იყვნენ და მათ ყველგან დიდი სიხარულით ხედებოდენ, როგორც უძვირფასეს სტუმრებს. საქართველოში სტამბის წიგნს თითქმის საუკუნენახევრის შემდეგ გაეცენენ, როდესაც შორეულ იტალიაში, საქართველოში ჰ მოღვაწე კათოლიკე მისიონერების საქაროებისათვის — ქ. რომს დაიბეჭდა პირველი ქართული წიგნი. ეს იყო სტეფანე პაოლინის „ქართულ-იტალიური ლექსიკონი“, გამოცემული 1629 წელს. საინტერესოა, რომ რუსეთშიაც სტამბა (მოსკოვს) დაარსდა თითქმის ერთი საუკუნის შემდეგ გუტენბერგის გამოგონების დროიდან (1564 წ.). პირველი რუსული წიგნიც ისევე, როგორც ქართული, უცხოეთს, ქ. პრაგაში დაიბეჭდა (ფსალმუნი და ბიბლია) 1517 წელს. უცხოეთს გამოართა პირველი სომხური სტამბაც, სახელდობრ 1565 წელს — ვენეციაში, შემდეგ კი — რომს (1584). საინტერესოა აგრეთვე აღნიშნოს, რომ მე-17 საუკუნეში, ქართულ-იტალიური ლექსიკონის გამოცემის 66 წლის შემდეგ, რომშივე გამოვიდა ეპისკოპოს ასტეაწათურის მიერ შედგენილი „Lexicon latinoarmenicum“ (1695 წ.).

პირველი ქართული წიგნი და სტამბა

წიგნი და მწიგნობრობა საქართველოში ძველადგანვე საკმაოდ განვითარებული იყო. სიტყვას „წიგნი“ წინათ სხვა მნიშვნელობა ჰქონდა და აღნიშნავდა საერთოდ ნაწერს, უმთავრესად კი დოკუმენტებს. მთვარისა და მზის წაჩხუბების ხალხურ ლექსში ნათქვამია:

დაჯდა და წიგნი დაწერა,
ზენა ქარი მიართმევსა.

საბუთები და ისტორიული ძეგლებიც წიგნად იწოდებოდა: „წიგნი მეფისაჲ“, „თარხნობის წიგნი“, „ნასყიდობის წიგნი“, „ანდერძის წიგნი“, „წიგნი ქართლისა მოქცევისა“ და სხვა. იურიდიულ საბუთებშიაც იგივე ტერმინი ხშირად გვხვდება: „თეიმურაზ და თანამეცხედრემა ჩუენმა, დედოფალთ დედოფალმა, პატრონმა ხვარაშან... შტკიცე და შეუცვალებელი საფიცრის წიგნი გიბოძეთ“¹⁾. „პატრონმან გიორგი... ესე წყალობის წიგნი და სიგელი გიბოძეთ“²⁾ და სხვა.

საკუთრად წიგნის (არა დოკუმენტების) კულტურა საქართველოში ძალიან დიდი იყო. არსებობდენ საგანგებო გადამწერლები, რომელთა ხელობაც მხოლოდ წიგნთა გამოსვება წარმოადგენდა. წიგნის გადაწერა საკმაოდ ძვირად ჯდებოდა. გამქლეობისთვის მას უფრო ხშირად წერდენ ხბოს ტყავზე (ეტრატზე). არსებობდა სამწიგნობროები — „სახლი მწიგნობართა“, „წიგნის-საცავი — სახლი საწიგნე“. ყველა კულტურულ ოჯახში იყო „საწიგნე“ — საგანგებო ადგილი³⁾. საყურადღებოა, რომ საბა ორბელიანს თავის ლექსიკონში შეტანილი აქვს სიტყვა: „ხარტოფილაქსი — ბერძულად წიგნების-მნე“⁴⁾. ჩანს, საქართველოში ასეთი თანამდებობის პირნიც ყოფილან და ეს სიტყვაც ქართველ მოწინავე საზოგადოებაში, ალბათ, გავრცელებული იქნებოდა. რაკი წიგნის შექმნა ძნელი საქმე იყო, იგი თაობიდან თაობაზე გადადიოდა. ცხადია, იგი ისე უნდა მოეკაზმათ, რომ ადვილად არ გაფუჭებულიყო. მას უკეთებდენ „ყდას“ — „წიგნის საგვერდულს“, ხშირად ოქრო-ვერცხლითა და ძვირფასი თვლებით მოჭედებდნენ. ძვირფასად შეკაზმული წიგნის მზითვად გატანება ხომ ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. მოხდებოდა ხოლმე, რომ შტრის

¹⁾ „საქართველოს სიძველენი“, ტ. III. № 562, გვ. 541.

²⁾ იქვე, № 558, გვ. 537.

³⁾ საბა ორბელიანის „ქართული ლექსიკონი“ — პროფ. ი. ვიფშიძისა და პროფ. აკ. მანიძის რედაქციით. გამომც. „ქართული წიგნი“ — 1928 წ.

⁴⁾ იქვე.

შემოსევის დროს აღაშინებთან ერთად წიგნებსაც გაიტაცებდნენ (თუ არ გაიანდგურებდნენ). ასეთ წიგნებს - და იყვევებულს. ან წარტყვევნილს უწოდებდნენ, ხშირადვე გამოისყიდოდნენ, „დაიხსნიდნენ“ ტყვეობიდან: „მას ეპასა, როდეს მეფე ბატონი სუიმონ ურუმთაგან დატყვევდა და ჩუენ ხუანთაქართანა ელჩად წავედით და ეს წიგნი დატყვევებულნი ვიპოვენით და დავიხსენით და ვიყიდეთ ოთხიოც ფლურადო“ — გვითხულობთ ერთერთი ხელნაწერის (1569 წლის) მინაწერში¹⁾.

წიგნის უპატივემულობა დესადჩახისი და შეუგნებლობის მაჩვენებელი საქმე იყო. ამ ხხრევ სინტერესოა ხალხური ლექსი, რომელიც პოეტ კონსტანტინე ქიქინაძეს გაუვონია რაჭა-ლეჩხუმში.

სვანეთს ქლი გავთხოვე, ხილფოსან და კაოსანი;
შესაქცევად გავატანე ჩემი „ვეფხვი-ტყაოსანი“.
იკითხე და ვერა ე იცნეს, რადგან იყუხენ სუახოსანი...
აველე და წამოვილე ჩემი „ვეფხვის-ტყაოსანი“.

აქ ურთიერთ ბრძოლის ნიადაგზე აღჩენილი სიბრძნის გარდა, ნათლად გამოკვივის ქედპალაური დამოკიდებულება და დაცინვა იმათდამი, ვინც წიგნის და პ-ეზიის ფასი არ იცის.

თითოეულ წიგნს ჰქონდა „ხანდუკი“ (სარჩევი) და „ანდერძი“, რომელშიაც მოყვანილი იყო ხოლმე ავტორის ვინაობა და ხშირად ჩამოთვლილი იყო მისი სხვა ნაშრომებიც²⁾. ანდერძში იხსენიებდნენ თავის თავს. აგრეთვე გადამწერელნი და ასახელებდნენ შექვევთს, თუ წიგნს საკუთარი ინიციატივით არ გადაწერდნენ. ანა დედოფლისეული „ქართლის ცხოვრების“ გადამწერი ამბობს: „ღმერთო და ყოველნი წმიდანო მისნო... გვებრძანა პატიოსანთა ამათ წიგნთა აღწერა... ვითარცა ძალ-გვეუღვა ვილუაწეთ, დალაკათუ ნალუაწი ესე უნდო უშუერ არს, არამედ შენდობა იყვენ ყოველთაგან“³⁾.

რასაკვირველია, გადამწერის დროს მოსალოდნელი იყო „ტოთშილებბა“, „დაკლებბა“ ან „შემატებბა“. ამიტომ საჭირო ხდებოდა დედანთან მისი შედარება. ამას ერქვა „შეწამებბა“, „შემოწმებბა“ და „განმართება“. შიომღვიმის 978 წლის ხელნაწერში გვითხულობთ: „ღირს ვიქმენ მე უღირსი და ცოდვილი საბა დაწერად ხელითა ამითა... გულსმოდგინედ ვიხარკე, რათა უკთოქელად დაგწერო და კუალად შევამწამე და... ყოველივე გავმართეო“⁴⁾. „წიგნისა სიმართლისათვის იქნუ ვის გაქუს—პირველ დედა მართალი და კარგისა მწერლისა დაწერილა მქონდა... და მერმე დიდ მოქირავებით შემიმოწმებია“—სწერია.

¹⁾ ქართ. ივ. ჯავახიშვილი — ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. ტფ. 1926-წ. გვ. 98.

²⁾ ქართ. ივ. ჯავახიშვილი — ისტორიის მიხანი, წყაროები და მეთოდებო წინათ და ეხლა—წ. I. 1916 წ. გვ. XXIX—XXX.

³⁾ იქვე, გვ. 258.

⁴⁾ თ. ქორდანიძე. ქრონიკები, ტ. I, გვ. 123.

ALPHABETVM
IBERICVM,
SIVE GEORGIANVM,
CVM ORATIONE DOMINICALI
Salutatione Angelica, Symbolo Fidei,
Præceptis Decalogi, Ecclēsiæ Sa-
cramentis, & Operibus
Misericordiæ.

Latina, & Iberica lingua compositis, & Cha-
ractère Georgiano impressis:

*Accesserunt Litanie B. V. eisdem lingua,
& characteribus Ibericis.*

ROMÆ, Typis Sac. Congr. de Propag. Fide, MDCXXIX.
SUPERIORVM FACULTATE.

ქართული ანბანი ლოცვებით. რომი. 1629 წ.
თავფურცელი ლათინურ ენაზე (ნამდვილი ზომა).

გელათის XII—XIII ს. სჯულის კანონის ხელნაწერის ანდერძში ¹⁾. ამდენი შრომის გამო, საკვირველი როდიღაა ერთი გადამწერის ჩივილი: „დიდნი ჰირნი ვნახე უტოპელობისათვისა“ ²⁾.

ანდერძის დართვის ჩვეულება დიდხანს არსებობდა, მაშინაც კი, როდესაც წიგნები უკვე სტამბაში იბეჭდებოდა. თითქმის ყოველი ნაბეჭდი წიგნის თავსა ან ბოლოში მოხსენებულია ავტორა, წიგნის გამმართველი (რედაქტორი), თუ ასეთი იყო ვინმე და მბეჭდავი. „მე მოსამართლეთ უხუცესის ორბელის ძეს, ცოდვილს მღვდელ მონაზონს ნიკოლოზს მებრძანა წიგნების გასწორება... და ესე წმიდა სახარება დიდის ჰირითა ბერძენთა დაბეჭდილ სახარებითა შემოწმებითა სიტყვა და ასო მეტნაკლები გაემართეო“, უკითხულობთ ტფილისის სტამბაში პირველად დაბეჭდილი „სახარების“ მეოთხე გვერდზე.

წიგნები შედგებოდა რვეულები საგან (ე. ი. რვა ფურცლისაგან) და პაგინაცია მხოლოდ რვეულებს ჰქონდა.

როგორც აღვნიშნეთ, წიგნის გადაწერა, მისი შეკაზმვა და სხვა—საკმაო ძვირად ჯდებოდა. ამის შესახებ ფრიად საინტერესო ცნობები აქვს პროფ. ივ. ჯავახიშვილს ³⁾. გადაწერის შემდეგ წიგნი უნდა „შეეშოსათ“ (აეკინძათ). ამიტომ „მწერალთა“ (გადამწერთა) გარდა იყვნენ „შემოსველნი“ ანუ „მმოსველნი“. ხშირად გადამწერი ამკინძელიც იყო. შეპოსვის შემდეგ წიგნი უნდა გადაეცათ „მკაზმავის“ ანუ „მკაზმელისთვის“ ყლის გასაკეთებლად. ყლები საუკეთესო კეთდებოდა და ხშირად ოქრო-ვერცხლით იყო მოჭევილი. წიგნის სათაურებსა და პირველ ფურცელზე „კამარას“ (заглавие) ახატვინებდენ ხოლმე.

ამ ხელობის მცოდნეს „კამარათა მწერელი“ ერქვა. ხშირი იყო წიგნის დასურათებაც, „ხატებით“ შემკობა. შეძლებული ხალხი სურათებსა და კამარებს უტხოვითიდან (უშთავრესად საბერძნეთიდან) იწერდა. ტბეთის 995 წლის სახარებაში სამოელ ეპისკოპოსი წერს: ვიპოვე ეს „ოთხთავი აღწერილი და შემკული ყოვლითა განგებულთა, ხოლო ნაკლულეგან იყო ხატთა და კამარათაგან და გულს ვიდკინე დიდითა ხარკებითა და გამოვიხვენ ესე ხატნი და კამარანი საბერძნეთით, ქალაქით დიდით სამეფოთით და ჩაურთენ აქას წმიდას სახარებასა“.

წიგნის შემკვეთელს — მომგებელი ერქვა. შემკვეთელი, რასაკვირველია, ეძებდა კარგ გადამწერს და შორეულ სინას მთაზედაც კი უთვლიდა—ესა და ეს წიგნები გადამიწერეო. ერთერთ თავის შემკვეთელს 984 წ. იოანე სინას მითიდან წერს: „...რომელი გებრძანა, დამიწერია. მარიაშ მგეგვიტელისაჲ არა ვპოვე. სხუაჲ ვერაჲ ვიცოდე, რაჲმცა დაეწერეო“.

მარტოოდენ გადაწერაც ძვირად ჯდებოდა და, ცხადია, ყველანი ვერ მოახერხებდენ სხვისთვის შეეკვეთნათ. ისინი იძულებულნი იყვნენ თითონ

¹⁾ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი. პალეოგრაფია. გვ. 73.

²⁾ იქვე, გვ. 71.

³⁾ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიური ისტორია. ტფ. 1907 წ. გვ. 41—45 და მისივე „პალეოგრაფია“.

CONIUGATIO VERBORVM. 87
 լիճԵԵՆ. *faſſidians*; ენგულուճ. *ghaghuhſidā*, *faſſidit*, *ԵԷ*.

ჟ. Che finita..

მე. ვილაზარაჲ. *me vilaparachè*, *ego loquor*.

შენ. ილაზარაჲ. *ſcen ilaparachè*, *tu loqueris*.

იმან. ილაზარაჲ. *iman ilaparachā*, *ille loquitur*

ჩუენ. ვილაზარაჲოთ. *ciuen vilaparachoth*, *nos loquimur*.

თუენ. ილაზარაჲოთ. *thcquen ilaparacheth*, *vos loquimini*.

იმათ. ილაზარაჲენ. *imath ilaparachen*, *illi loquuntur*.

შენ. ილაზარაჲ. *ſcen ilaparachè*, *tu loquere*, *ԵԷ*.

მე. ვდაუაჲ. *me vdauzachè*, *ego voco*.

შენ. დაუაჲ. *ſcen dauzachè*, *tu vocas*.

იმან. დაუაჲ. *iman dauzachā*, *ille vocat*.

ჩუენ. ვდაუაჲოთ. *ciuen vdauzachoth*, *nos vocamus*.

თუენ. დაუაჲოთ. *thcquen dauzacheth*, *vos vocatis*.

იმათ. დაუაჲენ. *imath dauzachen*, *illi vocant*

შენ. დაუაჲ. *ſcen dauzachè*, *tu voca*, *ԵԷ*.

Finita ſyllaba მე. მე.

მე. ვანაჲ. *me vciame*, *ego comedo*.

შენ. ანაჲ. *ſcen ciame*, *tu comedis*.

იმან. ანან. *iman ciams*, *ille comedit*.

ჩუენ. ანანოთ. *ciuen ciamoth*, *nos comedimus*.

თუენ. ანანოთ. *thcquen ciameoth*, *vos comeditis*

იმათ. ანანენ. *imath ciamen*, *illi comedunt*.

ეკისრათ „უმეტრად ჩხაკა“ (გადაწერა). „შემინდევით ლ-თისათვის უცბად და უმეტრად ჩხრეკისათვის. სხუაჲ ღონე არა მაქვენდა. საფასისგან გლახაკ კუალად ვიყავ და უსასყიდლოდ არავინ დამიწერდა და ლოცვა ყავით ჩემ უბადრუკისათვის“¹⁾.

წიგნი შეიძლება „დაშავებულიყო“ ან „დაშლილიყო“. მის აღდგენას და შეკეთებას „განახლება“ ერქვა, ხოლო დაშავებული ნაწერის განახლებას—გაცხოველება ეწოდებოდა. გადამწერლები ხშირად დიდ ფულს აკეთებდნენ. მათ საკუთარი ამქარი ჰყავდათ, რომელსაც „თაბუნი“ ერქვა და რომელიც შეკვეთებს ლეზულობდა „ტრფი-ალთა წიგნთაჲ“—გან (წიგნების მოყვარულთაგან). წიგნები, თავისი დანიშნულების მიხედვით განიყოფებოდნენ შემდეგ დარგებად: „სალმართო წიგნი“, „სამეცნიერო“, „საკითხავი“ და „საერო ანუ გარეშე“. სახლში სახმარ წიგნებს „საშინაონი“ ერქვათ, ხოლო პატარა ტანისა და თან სატარებლებს—„სათანაონი“.

დიდი ფეოდალების სასახლეებსა და მონასტრებში, იყო ხოლმე, როგორც თავში მოვიხსენიეთ, „დიდი წიგნისსაცაეები“. ათონის მონასტერში, პროფ. ივ. ჯავახიშვილის გამოანგარიშებით—სულ ცოტა 230 წიგნი მაინც ყოფილა, რაც იმ დროისათვის დიდ ციფრად უნდა ჩაითვალოს. დოდოს მონასტერს ჰქონია 217 წიგნი. ამ წიგნთსაცაეების სიდიდე ჩვენთვის ცხადი გახდება, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რა მდგომარეობაში იყო ევროპის განათლების მაშინდელი ცენტრები: ბიბლიოთეკები, ვთქვათ, რომის პაპის წიგნთსაცავი. „ამ წიგნთსაცავის 1295 და 1311 წლების კატალოგებიდანა ჩანს, რომ მას (პაპს) ზე-XIII ს-ში სულ 750 წიგნი ჰქონია და ამ ხანში დასავლეთი ევროპის თითქმის უმუდირდესი წიგნთსაცავი ყოფილა. ამავე დროს მას მხოლოდ ინგლისის კენტერბერის საყდრის წიგნთსაცავი თავის 700-მდე წიგნითურთ თუ შეედრებოდა. მაგრამ პარიზის სორბონის წიგნთსაცავი უკვე მათ მეტოქეობასაც უწევს და სჯობნის კიდევ. 1338 წ. კატალოგით სორბონის წიგნთსაცავს 1720 წიგნი ჰქონია“²⁾.

წიგნების ყიდვა-გაყიდვაც ძალიან გაცხოველებული იყო. „მე... გიორგი მოვიგე წა-ე ესე სახარება დიდისა გულმოსდგინებითა. მრავალთაგან განსყიდული იყო მიერიტგან, ოდეს მას საყდრისაგან გამოხვებულ იყო, ოდეს მე ვიყიდე და შევწირე უდაბნოსა ხანძთისასაო“—ვკითხულობთ XI ს. ერთს ხელნაწერში³⁾.

ნიკორწმინდის XI ს. სიგელში ვკითხულობთ: „ვიყიდე წიგნი პარაკლიტონი: ა: და მივეც ფასად ცხენისა ნახევარი“.... „მე დამხუდა იადგარი ნახევარწერილი: ა: და გავასრულე ყითავე სისრულითა, შევმოსე და მოვცარე და შევბეჭდე და ამისა დაწერისა და შეკაზმისათვის მივეც ღრაჰკანი ღუკატი იე“—ე. ი. 15 ღრაჰკანი ღუკატი. დეკანოზის

¹⁾ თ. ყორდანი. ქრონიკები, I ტ. გვ. 209.

²⁾ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი. პალეოგრაფია, გვ. 91—97.

³⁾ იქვე, გვ. 97.

In nomine Sancti Spiritus & Patris Amen. Nos
 Johannes Baptistus, medicus, etc. etc. etc.
 Universis, etc. etc. etc. etc. etc.
 Magnam, etc. etc. etc. etc. etc.
 unum, etc. etc. etc. etc. etc.
 eorum, etc. etc. etc. etc. etc.
 verum, etc. etc. etc. etc. etc.
 pla, & obsequium propriam, etc. etc.
 qua, etc. etc. etc. etc. etc.
 nomina, etc. etc. etc. etc. etc.

APPROBATIO.

EG de interdictis Vna. Collegii Urb. de Proprietas
 an. si volumus perire, etc. etc. etc.
 no, etc. etc. etc. etc. etc.
 pium, etc. etc. etc. etc. etc.
 dan, etc. etc. etc. etc. etc.
 erit, etc. etc. etc. etc. etc.
 tibus, etc. etc. etc. etc. etc.
 m, etc. etc. etc. etc. etc.
 ius, etc. etc. etc. etc. etc.
 nus, etc. etc. etc. etc. etc.
 nus, etc. etc. etc. etc. etc.

JANUARIUS
1 APRILIS
 P. F. Alustus Nicolaus Radolffus Mag. Sac.
 etc. etc. etc. etc. etc.

(Vertical text columns, likely bleed-through or reverse-side text)

საქართველოს მედიკალინური საზოგადოების განცხადება...

დავითაძის ბიუსო...

საქართველოს მედიკალინური საზოგადოების განცხადება...

დავითაძის ბიუსო...

საქართველოს მედიკალინური საზოგადოება, იტალიურიდან 'რაზკინო' ტარქანო დავითაძის მიერ.
 ბონი, 1733 წ. მეოთხე და მეხუთე გვერდი. (დაბატონებულია)

ნიკოლოზ ოსეს ძის მიერ გადაწერილ სახარებაში ვკითხულობთ (XVIII საუკ.) „შვიდი თუმანი არის ამა წმინდა სახარების თარგმანში მიცემულიო“. ეს ფრიად დიდი თანხა იყო იმ დროისათვის, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ კოდი პური ორ-სამ შაურად იყიდებოდა, და ისიც მაშინ, როდესაც სტამბის წიგნები უკვე საკმაოდ ფეხმოკიდებული იყო. ჩანს (ამას ჩვენ მერე უფრო ნათლად დავინახავთ), ხელნაწერი ჯერ კიდევ დიდხანს უწყვედა კონკურენციას სტამბის წიგნს.

პირველი ქართული წიგნი დაიბეჭდა რომს 1629 წელს. ეს იყო ქართულ-იტალიური ლექსიკონი პაოლინისა. მისი სრული სათაური ასეთია: *Dittionario Giorgiano e Italiano, composto da Stefano Paolini con l'aiuto del M. R. P. D. Niceforo Irbachi Giorgiano, Monaco di S. Basilio*. (იხ. ამ წიგნის თავფურცელი, გვ. 7). გამორკვეულად შეიძლება ჩათვალოს, რომ ამ ლექსიკონის შედგენასა და გამოცემაში მონაწილეობა მიუღია ქართველ ბერს ნიკიფორე ირბახს¹⁾. იგი კათოლიკე მისიონერებს, ალბათ, საქართველოში ყოფნისასაც იცნობდა. და როდესაც თეიმურაზ I-ის ელჩად რომს წავიდა, იქ უფრო დაუახლოვდა მათ. ცხადია, კათოლიკეთა მისიონერებისათვის, რომელნიც ჩვენში თითქმის ყოველთვის ბლომად იყვნენ, ქართული ენის ცოდნა აუცილებელი იყო. ქართველ მეფეებს ძველადგანვე ურთიერთობა ჰქონდათ რომის პაპებთან (უკვე XIII საუკუნიდან). მისიონერები ჩვენში ქრისტიანული ევროპის აგენტები იყვნენ და საქართველოს ხელისუფლება მათ ყოველთვის დიდ ანგარიშს უწყევდა, როგორც ევროპის კულტურის წარმომადგენლებს. კათოლიკობის პროპაგანდის გასაწყვეად მომზადებული ხალხი იყო საჭირო. *Della sagra Congregatione de Propaganda Fide*-სთან უკვე მიზიდმეტე საუკუნეშივე დაარსდა ქართული ენის კათედრა. სტეფანე პაოლინი, ალბათ, იქ მასწავლებლად იქნებოდა და ამის შედეგი იყო ძის მიერ თავის მსმენელთათვის გამოცემული ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. მისიონერები უკვე ოდნავ მომზადებულნი შორიოდენ საქართველოში და მალე ქადაგებასაც იწყებდნენ ქართულ ენაზე. ამას მოწმობს რომის პროპაგანდისადმი გაგზავნილი წერილი პატრიარქიდან მედიკოსის. ტფილისიდან იგი ატყობინებს რომს: „როდესაც ქარგად შევიდის წავლით ქართულს ენას და ქადაგებას შევიძლებთ, იმედი მაქვს, მეტად დიდი ნაყოფი გამოიღოს ჩვენმა შრომამო“²⁾. პაოლინის ლექსიკონიც, შემდგომ კი მაჯიოს გრამატიკა, სწორედ ამ მიზნისთვის იყო განკუთვნილი!

ნამდვილად რომ ითქვას, სტეფანე პაოლინის ლექსიკონი არ შეიძლება ქართულ წიგნად ჩათვალოს. იგი არის სახელმძღვანელო იტალიელებისათვის და არსებითად იტალიის ლიტერატურას ეკუთვნის, მაგრამ ეს იყო

¹⁾ ქართულ საისტ. ლიტერატურაში ნიკიფორე ირბახის პიროვნების შესახებ სხვადასხვა ახრი არსებობს. ჩვენი მიზნებისათვის ამას აქტუალური მნიშვნელობა არა აქვს და ამიტომ ამ საკითხს აქ არ ვებხიბთ.

²⁾ მღვდ. მიქელ თამარაშვილი. ისტორია კათოლიკობისა. ქართველთა შორის. ტფ. 1902. გვ. 224.

პირველი შემთხვევა, როდესაც სტამბაში ქართული შრიფტი გაჩნდა და ქართული ასოები ამოიწყო. თითონ გამოცემელნიც საქმეს ასე უყურებდენ, ამიტომ ჩვენც პირველ ქართულ ნაბეჭდ წიგნად პაოლინის ლექსიკონი უნდა მივიჩნიოთ.

იტალიაში დაბეჭდილ წიგნებიდან (ტფილისის სტამბის დაარსებამდე) ჩვენ გვაქვს ცნობა მხოლოდ ხუთი წიგნის შესახებ. ყველა ეს ხუთი წიგნი დაბეჭდილია მხედრული შრიფტით. ცხადია, იმ 60 წლის განმავლობაში, როდესაც დაბეჭდილია ზემოხსენებული წიგნები, სხვაც ბევრი გამოიცემოდა, მაგრამ მათ შესახებ ცნობა არ შენახულა. არ მოგვეპოვება ცნობები არც ტირაჟის შესახებ. დანარჩენი მაჩვენებლები კი ასეთია:

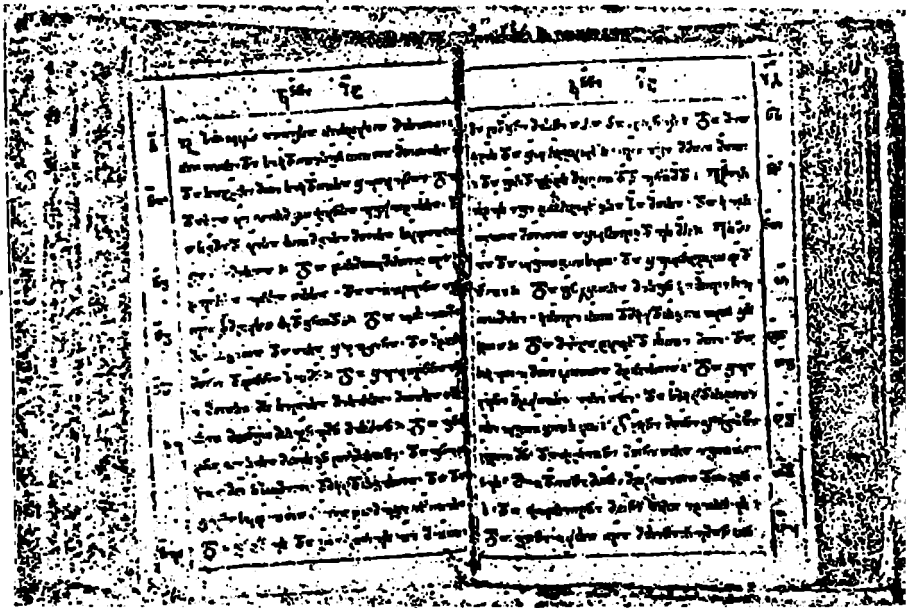
დარგები	1629		1643		1670		1681		ს უ ლ	
	სახელწ. რაოდ.	ნაბეჭდი ფურცელი	სახელწ. რაოდ.	ნაბეჭდი ფურცელი	სახელწ.	ნაბეჭდი ფურცელი	სახელწ.	ნაბეჭდი ფურცელი	სახელწ.	ნაბეჭდი ფურცელი
შენიერული	1	8	1	9	1	9	—	—	3	26
სასწავლო-პედაგოგიური	1	1,5	—	—	—	—	—	—	1	1,5
სასულიერო	—	—	1	—	—	—	1	12,5	1	12,5
ს უ ლ . .	2	9,5	1	9	1	9	1	12,5	5	40

უბეჭველია, რომში ნაბეჭდი წიგნები საქართველოშიც მოდიოდა, ზოგიერთი მაინც. ჩამოვთვლით ზემოხსენებულ 5 წიგნს: 1. ქართულ-იტალიური ლექსიკონი; 2. ქართული ანბანი ლოცვებითურთ; 3. ქართული გრამატიკა — მაჯიოსი; 4. იგივე — მეორე გამოცემა. 5. საქრისტიანო მოძღვრება — ბელარმინოსი. პროფ. გრიგოლ წერეთლის ცნობით, პაოლინის ქართულ-იტალიური ლექსიკონიც მრავალჯერ გამოცემულა¹⁾. სამწუხაროდ იგი არ ასახელებს, თუ რამდენჯერ და როდის, თუმცა თითონ უნახავს მისი სხვადასხვა გამოცემა.

საყურადღებოა, რომ რომს დაბეჭდილი წიგნები ყველა მხედრული შრიფტისაა. ხუცურით მხოლოდ სასულიერო წიგნები იბეჭდებოდა, ხოლო ამგვარ წიგნებს მაშინდელი ქართველობა არც თუ იმდენად სწყალობდა. რას უფრო ეტანებოდა მაშინდელი ქართველი მკითხველი? აჰ მხრით ჩვენ გვაქვს თანამედროვის მოწმობა. ეს არის პატრი ბერნარდეს წიგნის ერთი მინაწერი. მ. თამარაშვილის სიტყვით, ხსენებულ ავტორს სხვა წიგნთა შორის დაუწერია „ბჭობა კათოლიკეთა სარწმუნოებაზე“, რომელიც

¹⁾ „ახალი კავასიონი“, 1925 წ. № 1—2, მისი წერილი — „ნაპოლი — რომი — ტერლინი“.

მ. თამარაშვილის დროსაც ინახებოდა კაფუციანების ძველი მონასტრის არქივში Torre del Greco-ში. შესავალში ბერნარდე წერს: „როდვან ქართველები, თუმცა კი ძლიერ გონიერნი, კაცთ მოყვარენი არიან, ხოლო სასულიერო საკნებში უსწავლელნი და კათოლიკე სარწმუნოებაზე ბრუდეთ ჩაგონებულნი (ბერძენისაგან) და არც უყვართ მოსმენა სწავლა-დარიგებისა; არამედ მიზიდულნი არიან ბეჟანიანისა, ბარამიანისა, როს-რომიანისა და მათი მსგავსი წიგნების კითხვაზე, ამისათვის მოთხრობასავით დაუწერე ეს წიგნი, რათა მის კითხვაზე შესალიანდნო“ 1).

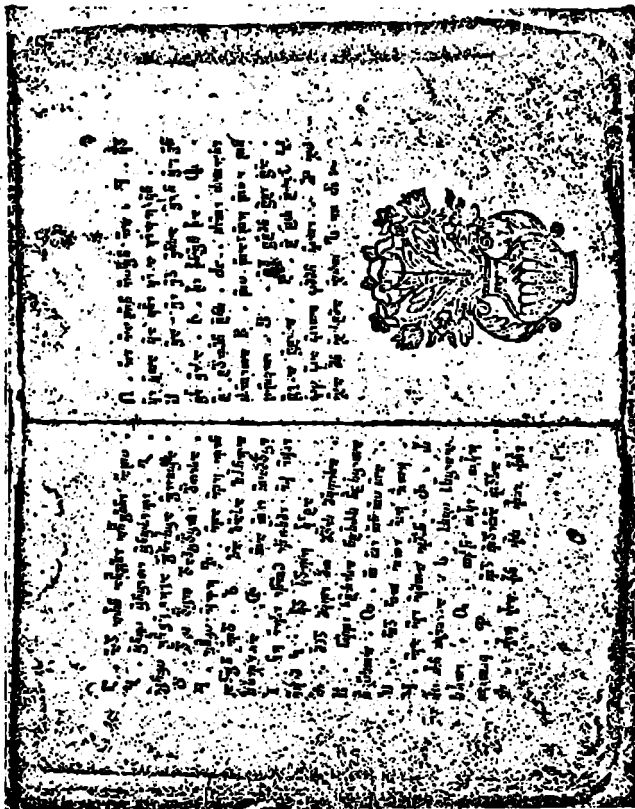

დავით 5 ი. არჩილ მეუის გამოცემა. მოსკოვი, 1735 წ. (დაპატარაებულია).

ასეთი იყო მდგომარეობა. მოვა დრო, როდესაც ტფილისის სტამბაზე უწევს ანგარიშს ქართველ მკითხველს და ბეკდაძეს შოთას „ვეფხისტყაოსანს“, იმ ავტორის თხზულებას, რომელიც ქართველი სასულიერო წრეები უველაზე მკაფიო წარმომადგენლის — ანტონ კათოლიკოსის სიტყვით — „ამბოდი დაჭურა!“

1) მღვდ. მ. თამარაშვილი — ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის გვ. 682 — 3.

ტფილისში სტამბის დაარსებამდე ქართული სტამბა არსებობდა რუსეთშიაც. მისი დამაარსებელი იყო არჩილ მეფე, ძე გაბტანგ V შაჰნავაზისა. იგი ჯერ იმერეთში მეფობდა ცოტა წანს, შემდგომ სპარსეთის თანხმობით კახეთს მართავდა. არჩილი იძულებული იყო კახეთის სამეფო მიეტოვებინა და იგი ერეკლე I-სთვის დაეთმო. შემდგომ, არეულობის ხა-

პირველი სასწავლო ქრმათათვის, მოსკოე. 1732—1737 წ.
(დაბტარაგებულა).

ბაში არჩილი მიიწვიეს მეფედ იმერეთის დიდებულებმა, მაგრამ იგი იძულებული გახდა აქედანაც მალე წასულიყო, რადგან ოსმალეთის ხონთქაში მისი წინააღმდეგი შეიქნა. არჩილი ქართული მწერლობის აღორძინების ერთი საუკეთესო მგოსანთავანია. მან პირველმა შემოიტანა ქართულ ლიტერატურაში პატრიოტული კილო. იმერეთის შიტოვების შემდეგ — 1699 წელს

არჩილი უკვე რუსეთს არის გადახვეწილი და იქვე გარდაიცვლება 1712 წელს.

არჩილმა 1703 წელს პეტრე დიდს სთხოვა ქართული სტამბის ნებართვა. დასტურის მიღების შემდეგ მან სახაზინო სტამბაში ჩამოასხმევინა ხუცური შრიფტი. 1705 წელს გამოვიდა ამ შრიფტით დაბეჭდილი „დავითნი“. შემდგომ არჩილი შეუდგა ქართული ბიბლიის გამოცემისათვის მზადებას, მაგრამ მის დაბეჭდვას ვერ მოესწრო. მისი ნაშრომით 1742 — 1743 წწ. ისარგებლეს ბიბლიის გამომცემლებმა — ბაქარმა და ვახუშტიმ ¹⁾.

მაგრამ ტფილისის სტამბა მხოლოდ მე-18 საუკუნის დიმიდგს გაიხსნა ვახტანგ VI მეცადინეობითა და მხურვალე გულმოდგინეობით.

ერთერთ თავის ლექსში ვახტანგი, სხვათა შორის, ამბობს:

სტამბა მოვიღე ვლახეთით,
ვამრავლე წიგნთა მელანო.

იგი მხურვალე და უშუალო მონაწილეობას ღებულობს თავის მიერ დაარსებულ სტამბაში. ამ მხრით მართალია მგოსანი ი. გრიშაშვილი, რომელიც ასე ასწერს ვახტანგს:

ხელში კალამი წელზე ხმალი. მკლავზე დასტანგი.
ის არც სტამბაში თაკილობდა ლურჯ ფეშტემალსა.

ტფილისის პირველი სტამბა

რითი აიხსნება, რომ პირველი ქართული წიგნის რომს დაბეჭდვის შემდეგ საქართველოში დიდხანს ვერ მოხერხდა სტამბის გახსნა?

სტამბას ბეჭდავდნენ ფრანგნი და რუსნი და მერმე ვლახელები,
აქ არსად იყო აროდეს ვერ ვპოვეთ მისი მნახველი—

გკითხულობთ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლო ფურცელში. ცხადია, რომს დაბეჭდილი ქართული წიგნები ჩვენს ქვეყანაშიაც იქნებოდა. არ შეიძლება ამ ახალ საქმეს ინტერესი არ გამოეწვია მწიგნობართა შორის და არავინ ცდილიყო მის შესწავლა-გამოყენებას. მაგრამ ჯერჯერობით ჩვენს საისტორიო ლიტერატურაში ამის დამადასტურებელი საბუთი არ აღმოჩნდა. ამიტომ უნდა მივიღოთ ფაქტი, რომ საქართველოში ვახტანგ მეფემდე სტამბა არ ყოფილა, ყოველ შემთხვევაში იმ მასშტაბისა, როგორც ეს უკანასკნელი იყო. ექსორიაქმნილი ქართველი მეფეები და ბატონიშვილები რუსეთის სხვადასხვა კუთხეში აარსებდნენ სტამბებს, ხოლო თავი

¹⁾ პროფ. კ. ქეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია. I ტომი, ტ. 1923 წ. გვ. 358.

საქართველოში ეს გვიანობამდე ვერ მოხერხდა. ამის მიზეზი იყო ის უმწეო ეკონომიურ-პოლიტიკური მდგომარეობა, რომელშიაც ახალ საუკუნეთა განმავლობაში საქართველო იმყოფებოდა.

საშუალო საუკუნეებში სამი კულტურა განვითარდა: ბიზანტიური, არაბული და ევროპული. საქართველო პირველ ორთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული და მათს დიდ გავლენას განიცდიდა. აღმოსავლეთში არაბთა ძლიერების დაცემის შემდეგ ბიზანტიური კულტურა ერთადერთი იყო, რომელიც საქართველოზე უდიდეს გავლენას ახდენდა. ბიზანტიის დაცემის გამო კულტურის ეს ცენტრი ჩვენი ქვეყნისათვის დაიხშო და ევროპასთან დამაკავშირებელი გზები მთლად დაიკეტა. ევროპიდან ინდოეთს მიმავალი გზა საშუალო საუკუნეებში — რამდენიმე იყო. ერთერთი გზა ხმელეთით შავი ზღვიდან კასპიის ზღვისა და შემდეგ ამუ-დარით და სირ-დარით ზემო-პინდამდე და თვით ჩინეთამდე მიდიოდა. ვენეციელებისა და გენუელების სავაჭრო რესპუბლიკები ამ გზების საშუალებით აზიასთან გაცხოველებულ სავაჭრო ურთიერთობას აწარმოებდნენ. ხსენებულ რესპუბლიკებს სავაჭრო პუნქტები ჰქონდათ შავ ზღვაზედაც და რაკი ეს უკანასკნელი ოსმალებმა იგდეს ხელთ, რასაკვირველია, ამ პუნქტებმა თავისი პირვანდელი მნიშვნელობა დაკარგეს.

საქართველოს ტრაგიკული მდგომარეობა ძალიან კარგად ესმოდათ მაშინდელ ქართველ მმართველებსაც. ამას ცხადად მოწმობს ის მელანქოლიური სიტყვები, რომლითაც 1495 წ. კონსტანტინე მეფე ესპანეთის დედოფალ იზაბელას მიმართავს: ჩვენი მტრები მოითხოვენ — „გადაიხადეთ დიდი ხარკი, იბრძოლეთ მუდამ ჩვენთან ერთად და გამაჰმადიანდითო. ისინი შრავალრიცხოვანი არიან, ჩვენ კი ტრაპიზონის, კონსტანტინეპოლის და სხვა ქრისტიანეთა დაცემის შემდგომ მარტოდ-მარტონი და სრულიად დამდაბლებულნი დავრჩითო“.

როგორც ცნობილია, სპარსეთ-ოსმალეთის შეტაკებათა დროს საქართველოს ტერიტორია თითქმის ყოველთვის ომის ასპარეზად ხდებოდა. დასავლეთი საქართველო ოსმალეთის კერძი იყო ხოლმე, აღმოსავლეთი — სპარსეთისა. ეს იყო ქიშპობა მთელი წინააზიისათვის. როგორც სპარსეთი, ისე ოსმალეთი იმხანად დიდ მატერიალურ ნაკლებობას განიცდიდნენ და მდგომარეობის გამოსწორებას ახალ-ახალ ტერიტორიათა დაპყრობასა და მათ ძარცვაში ეძიებდნენ.

მაგრამ ორივე სახელმწიფოს აკლდა ომისათვის ადამიანობრივი მასალა. ამიტომ ლაშქრობისათვის ჯარისკაცებს ველური წესით აგროვებდნენ. ისინი პირდაპირ ნადირობდნენ ხალხზე და ამ ნიადაგზე საშინლად ფეხი მოიკიდა ჩვენში ტყვეთა ეკპობამ. ოსმალთა სახელგანთქმულ იანიჩართა ჯარში მრავლად იყო ქართველი დედის ძუძუსმოგლეჯილი და მაჰმადიანობაში აღზრდილი ბავშვი. ამიტომ გასაგებია ისტორიული წარსულის სურათით გულმოკლული პოეტის მერმინდელი სიტყვები იანიჩარისადმი: „შენი რაა, რომ ამშვენიებ შინს დამოუკველ ოსმალოთსა!“

პროფ. ივ. ჯავახიშვილი ამნაირად ახასიათებს საქართველოს მაშინდელ მდგომარეობას: „მევენახეობა-მეღვინეობა სამეგრელოში უკვე იმდენად იყო დაცემული, რომ ადგილობრივი ღვინო დაბალხარისხოვანი ღვებოდა და ტრაპიზონითგან შემოტანილს მეტოქეობას ველარ უწევდა. საფეიქრო ხელოვნებასაც და ქსოვილებსაც ცხადი ჩამოქვეითება დაემჩნიათ: იქაური ქსოვილები თუმცა გაქონდათ უკხოეთაში, მაგრამ მათი დაბალი ღირსების გამო წინანდელზე ბევრად ნაკლები. იმერეთსა და მეტადრე აღმოსავლეთ საქართველოში სასოფლო-მეურნეობა შედარებით უკეთეს მდგომარეობაში იყო, მაგრამ აქაც სხვადასხვა სამეურნეო დარგებთან შედარებით მცსაქონლეობა, ვითარცა უფრო ადვილი გასაძლოლი, უფრო ნაკლებ იყო ჩამოქვეითებული. დაცემული იყო, რასაკვირველია, ვაქრობაც. ფული ალებ-მიცემობის დროს ქალაქებსა და სავაქრო ცენტრებსა და გზების მახლობლად მდებარე ადგილებში ტრიალებდა. მოშორებით კი უკვე იშვიათი სანახაი და სახმარებელი იყო. ვაქრობა იქ სულალობაზე, გაცვლა-გამოცვლით წარმოებდა. საქართველოს სახელმწიფოს მრავალ ნაწილად დაქუცმაცებამ საზღვრები და საბაქოები გაამრავლა, რამაც ალებშიცემობის წარმოება და ეკონომიური ურთიერთობაც გააძნელა და საქონელიც წინანდელთან შედარებით ძვირი გახადა“¹⁾.

ამნაირ პირობებში, საკვირველი არაა, რომ სტამბის საქმე, რომელიც პირველ ხანებში უქველად სახელმწიფოებრივ თაოსნობას და დახმარებას მოითხოვდა, — ჩვენი დაყოვნდა. მაგრამ მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგს სპარსეთი და ოსმალეთი საბოლოო დაქვეითების გზას დაადგინენ. საბუღამოდ გაქრა ის დღეები; როდესაც ოსმალთა შიშით მთელი ევროპა კანკალებდა, როდესაც სულთანი სულეიმან I (1512—20) ამაყად ეუბნებოდა: „ეგვიპტის მპყრობელს: მე ვარ მემკვიდრე ძველი რომისა. მრავალი ქვეყანა მეკუთნის; ხელთ მიპყრია კონსტანტინეპოლი და უნდა შემოიჩინებოდეს ყველა ის კუთხე, რომელიც ოდესმე რომის იმპერიაში შედიოდა“.

ცხადია, ჩვენი მეზობლების დაუძღურება ისეთი როდი იყო, რომ საქართველოს მათთვის დიდი რამ წინააღმდეგობა გაეწია. მაგრამ ჩვენი ქვეყანა ცდილობდა საერთაშორისო ძალთა კიდილში გამოენახა დასაყრდნობი წერტილი, იქ ეძიებდა მოკავშირეს. ოსმალეთ-სპარსეთის ბუნებრივ მტერს მაშინ ახლად გამძღავრებული რუსეთი წარმოადგენდა. ქართველმა პოლიტიკოსებმაც თავისი გეზი მისკენ მიმართეს და ბრძოლის ველზე თითქოს მარტონი აღარ იყვნენ.

ვახტანგ VI სულუმდებელი პირველ ხანებში მხოლოდ გამგე იყო ქართლისა (1703-დან 1711 წლამდე), მერე კი სპარსეთის თანხმობით მეფედ იქნა წოდებული. მისი გამგებლობის დრო ქართლის მოღონიერების და წამოდგომის ხანა იყო. თითონ მწერალი და მაშინდელი დროისათვის ფრიად განათლებული ადამიანი, იგი დიდ საკულტურო მუშაობას ეწეოდა. ვახტანგისეულ დაბეჭდილ თითქმის ყველა წიგნს აქვს შინაწერი, რომ მან

¹⁾ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. წ. IV. გვ. 198.

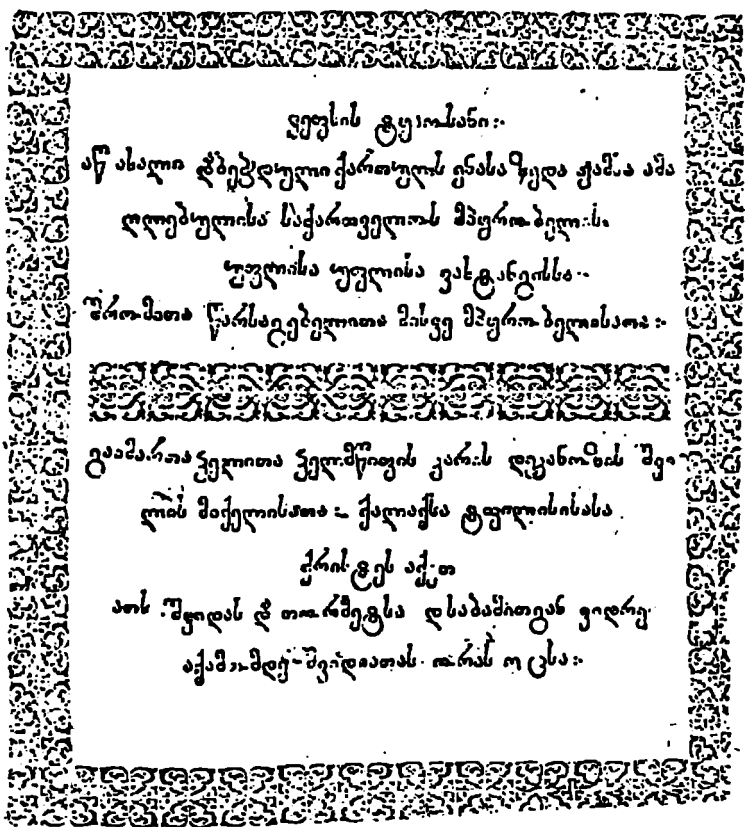
მოწვია მესტამბე ვლახეთით, რომელსაც ქართველებისათვის ეს უცხო საქმე გააწყობინა. წიგნაკს „სწავლა შეიღთა საიდუმლოთა“-ს (დაბ. 1711 წ.) აქვს ამნაირი საინტერესო შესავალი: „... და ქრისტეს სარწმუნოებისათვის ცეცხლებრ მოტყინვარე ბატონიშვილი ვახტანგ, საუკუნოდ კოს უფალმა ხსენება მისი ამან მოიხენა სტამბა ქვეყანით ვლახეთით, რაჟამს უფლობდა ვლახეთს იოანე კონსტანტინე ბრაკოვანე ბასარაბა“ (გვ. ე).

ქართველებმა იცოდნენ, რომ „სტამბას ბეკდავდენ ფრანგნი (ე. ი. კათოლიკენი. ავტ.) და რუსნი და მერმე ვლახელნი“. რითი იხსენება, რომ საქართველოს მაშინდელმა მთავრობამ აირჩია მესტამბეთა თუ მესტამბის მოსაყვანად ვლახეთი, რომელიც მაშინ უბრალო საგოსპოდაროს (საერისთავოს) წარმოადგენდა და ოსმალეთს ემორჩილებოდა? რუმინის შემადგენელი ნაწილები — მოლდავეთი და ვლახეთი ჩამოყალიბდნენ მეცამეტე საუკუნის ნახევარში ჰუნგრეთიდან გადასახლებული არისტოკრატის წყალობით. ახალ მიწა-წყალზე, როგორადაც ერთ დროს ჩვენში „კლარჯნი ხელმწიფენი“, ბოიარები ეწყობოდნენ. როგორც ნამდვილი ფეოდალები, და დამოუკიდებლობას ესწრაფოდნენ. ისინი ითვლებოდნენ ჯერ ბულგარეთის, შემდგომ ჰუნგრეთის, ერთხანად პოლონეთის, ხოლო ბოლო ხანებში ოსმალეთის მორჩილ-ვასალებად. შედარებით ძლიერი იყო ვლახეთი მიხეილ მამეელის (1592 — 1601) მართველობის დროს. მან ოსმალები დუნაის მარჯვენა ნაპირას გადაარქა, მაგრამ ამ უკანასკნელებმა მალე აღადგინეს თავისი ძველი ბატონობა. მთელი მეჩვიდმეტე საუკუნის განმავლობაში ვლახეთი დაცემას განიცდიდა და პოლიტიკურად საქართველოსთვის ნაკლებად ცნობილი უნდა ყოფილიყო.

ვინდა იყო ქართული წიგნის მინაწერში მოხსენებული კონსტანტინე ბასარაბა? იგი ერთი გამოჩენილი და თანაც ერთი უკანასკნელი მმართველთაგანი იყო ვლახეთისა. გოსპოდარობა მან მიიღო 1688 წელს და მთავრობდა 1714 წლამდე. კონსტანტინე ცდილობდა თავისი ქვეყნისათვის დამოუკიდებლობა მოეპოებინა, ამ მიზნით იგი მოლაპარაკებას აწარმოებდა რუსეთის მეფე პეტრე დიდთან, რომელიც მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგს ოსმალეთს ებრძოდა. მაგრამ ვლახეთის შინაური მდგომარეობა ისეთი იყო, რომ კონსტანტინე ხელფეხშეკრული იყო. მას ბევრი მოწინააღმდეგენი ჰყავდა და ხონთქართან ხშირად აბეზლებდენ. პეტრე დიდის პრუტის ლაშქრობა მარცხით დამთავრდა. კონსტანტინე ბრაკოვანეს მეტოქემ კონსტანტინე კანტაკუზენმა ბასარაბა დააბეზლა სტამბოლში. იოანე კონსტანტინე ბასარაბას გოსპოდარობა ჩამოართვეს და 1714 წლის ავისტოს მას და მთელ მის ოჯახობას სტამბოლში თავი მოჰკეთეს. გოსპოდარობა ამის შემდეგ კანტაკუზენს ხედა; მაგრამ 1716 წელს, როდესაც ოსმალეთმა ავსტრიასთან ომი დაიწყო, დიდმა ვეზირმა კანტაკუზენი სტამბოლს დაიბარა და ვლახეთის ერთგულების უზრუნველსაყოფად — მასაც თავი მოჰკეთა (1716 წ. 7 ივნისს). იმ დროიდან მოისპო ვლახეთში აღმლობრივი გოსპოდარების მმართველობა. ოსმალებმა იქ გაბატონეს სტამ-

ბოლის ბერძენი ფანარიოტები, რომელნიც უბრალო მოხელეებს წარმოადგენდნენ ¹⁾).

საოცარი მსგავსებაა ამ კონსტანტინე ბრაკოვანეს და ვახტანგის ბედს შორის! ვახტანგიც დიპლომატიურ მოლაპარაკებას აწარმოებდა პეტრე დიდ-

ვეფსის-ტყაოსანი. ტფილისი. 1712 წ. თავფურცელი.
 (დაბატარავეულია).

თან, როდესაც ამ უკანასკნელმა სპარსეთის წინააღმდეგ გაილაშქრა და დარუბანდი და ბაქო აიღო. ვახტანგს სურდა რუსეთის დახმარებით სპარსეთ-ოსმალეთისაგან განთავისუფლებულიყო, მაგრამ განზრახვა ჩაეშალა და სამეფოც დაკარგა 1723 წელს, როდესაც ტფილისი, იქამდე სპარსეთის აგენტს და კახეთის მმართველ მაჰმად-ყულიბანს რომ ეკირა — ოსმალებმა

¹⁾ С. Н. Палаузов. Румынские господарства Валахия и Молдавия в историко-политическом отношении. Пет. 1859 წ. გვ. 53--57.

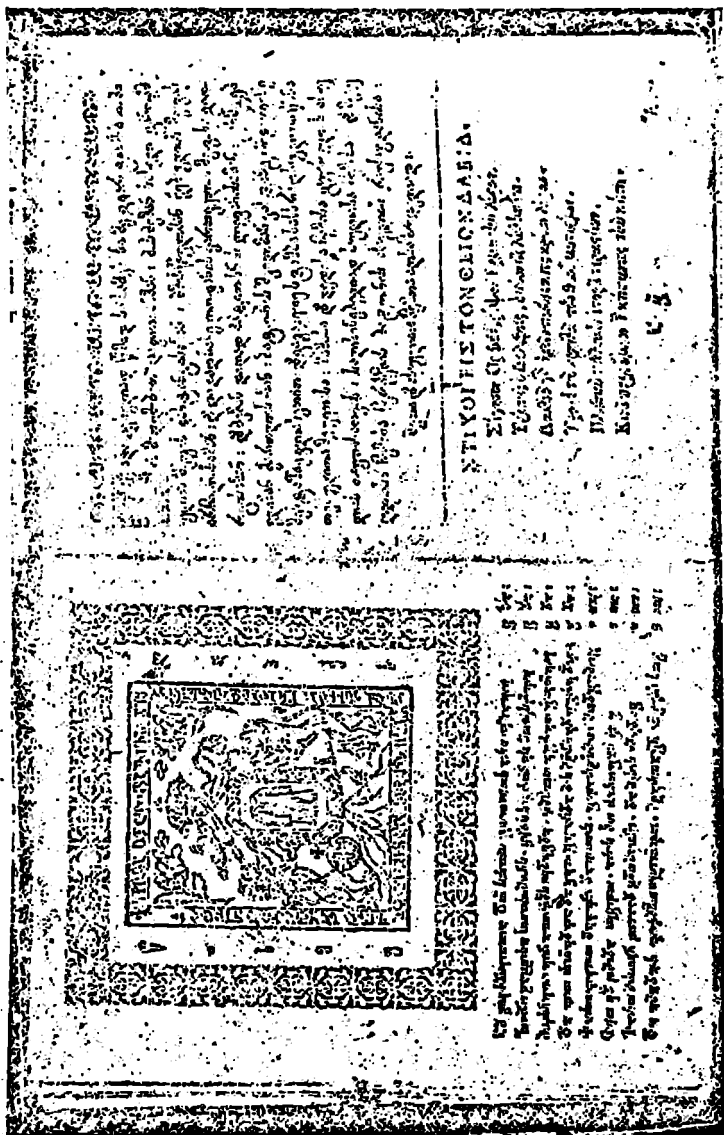
დაიკავეს. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ვახტანგი და კონსტანტინე ბრაკოვანე შორით ერთმანეთს იცნობდნენ. იქნებ მათი ელჩები რუსის პირველი იმპერატორის კარზე ერთმანეთს შეხვდნენ -- ერთდღიმავე საქმისათვის მისულნი და ერთმანეთს დაუახლოვდნენ. სამწუხაროდ საამისო ისტორიული საბუთი ჯერ-ჯერობით არ მოკვებოდა და მხოლოდ ჰიპოთეზის წამოყენება შეგვიძლია.

თუ ამ აზრს გაეიხიარებთ, მაშინ საკვირველად როდი-ღა მოგვეჩვენება ქართული მეფის საქციელი -- ვლახეთიდან მესტამბის მოწვევა. მაგრამ იყო სხვა გარემოებაც, როგორც ვიცით, ამ საკითხზე ქართულ საისტორიო ლიტერატურაში სხვადასხვა აზრი არსებობს. ჩვენ უფრო მართებულად მიგვაჩნია პროფ. ალ. ხახანაშვილის აზრი, რომელიც საბუთიანად ამბობს (ამ აზრსვე იმიორებს პროფ. კ. კეკელიძე თავის „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ I ტომში, გვ. 3613—62): ქართული სტამბა დაარსებულა ვლახეთს, ქ. ბუქარესტში XVIII საუკუნის დამდეგს. მის დამაარსებლად უნდა მივიჩნიოთ მღვდელ-მონაზონი ანთიმოზ ივერიელი, სწავლული ადამიანი, რომელსაც ვლახეთში დიდი სასულიერო მოსტი სჭერია და ტომით ქართველი ყოფილა. ამ ანთიმოზ ივერიელის შესახებ ცნობა პროფ. ა. ხახანაშვილს ამოუღია ვენის გერმანული ჟურნალიდან „Zeitschrift für die Kunde des Morgenlands“ — B. XI, Heft. 4, M. Gaster-ის წერილი, გვ. 383). ანთიმოზ ივერიელი ნამდვილად ისტორიული პირია და უნგროვლახეთის ყველა ისტორიკოსი მას იხსენიებს, განსაკუთრებით ვლახეთის ეკლესიის ისტორიკოსები. მას იხსენიებს ს. პალაუზოვიც (თავისი წიგნის 133 გვ.), რომლის ნაშრომით ზემოთ ვისარგებლეთ.

მოსკოვის სასულიერო სემინარიის პროფესორს ე. გოლუბინსკის თავის წიგნში „Краткий очерк история православных церквей—болгарской, сербской и румынской или молдаваляшской“ — М. 1871 წ. ანთიმოზ ივერიელის შესახებ შემდეგნაირი ცნობები აქვს:

„ანთიმოზ. ჩამომავლობით ივერიელი ანუ ქართველი. ვლახეთს ჩავიდა 1692 წლების წინ. თავდაპირველად ცხოვრობდა მღვდელ-მონაზონად ბუქარესტის ერთერთ მონასტერთაგანში. 1705 წ. მიიღო რომნიკის ეპისკოპოსობა, ხოლო 1706 წ. უნგროვლახეთის მიტროპოლიტობა. მაშინდელი დროისათვის ფრიად განსწავლული იყო, ჰქონდა საკუთარი სტამბა, რომელშიაც ყოველთვის, მღვდელ-მონაზონებისასაც, აგრეთვე ეპისკოპოსობის და მიტროპოლიტობის დროსაც, ერთგულად ეწეოდა ბერძნული წიგნების ბეჭდვას (ცნობილია მის მიერ დაბეჭდილი ერთი სლავური წიგნიც). ანთიმოზმა დაიმსახურა თავისი სიმკაცრით ცნობილ ვოევოდა ნიკოლო მავროკორდატოს (ფანარიოტის) რისხვა, 1716 წელს ჩამოაგდეს მიტროპოლიტის ტახტიდან და გაგზავნეს მონასტერში დასამწყვდედად. როდესაც ანთიმოზი საპრობილე ადგილიაყენ მიჰყავდათ, ალბათ მავროკორდატოსავე ბრძანებით, იგი მდინარეში (მარიცაში) დააღრჩვეს ოსმალმა მხლებლებმა“ (გვ. 361 ზემოხსენებული წიგნისა).

ანთიმოზს კარგად სცოდნია რუმინული, ბერძნული, სლავური, არაბული და, რასაკვირველია, ქართულიც. ყოფილა შესანიშნავი ორატორ-მქადაგებელი

NTIYOFISTONCLICIAAIA

სიგელის წესი და წესი და
 ტყვის აღება და სხვა
 სამსახურის წესი და
 სხვა წესი და წესი და
 სხვა წესი და წესი და
 სხვა წესი და წესი და

ს. 5

საქართველოში მისი
 წესი და წესი და
 სხვა წესი და წესი და
 სხვა წესი და წესი და
 სხვა წესი და წესი და
 სხვა წესი და წესი და
 სხვა წესი და წესი და
 სხვა წესი და წესი და

ფ 3 0 1 5 0. ტფილისი. 1711 წ. მეორე და მესამე გვერდი. (დაბატარებულია).

და იოანე კონსტანტინე ბრაკოვანე ბასარაბასთან ფრიად დაახლოებული პირი. მას დაუბეჭდნია ქართული კონდაკი, გამოუგზავნია საქართველოში შრიფტი და პირველი მესტამბეც. უეჭველია, ანთიმოზი თავისი სტამბით ემსახურებოდა მართლმადიდებელ ეკლესიას და ამით კონსტანტინეპოლის პატრიარქს ააშენებდა. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ქართველი მეფეები ევროპელ კათოლიკებს დიდი სიამოვნებით ხედებოდნენ, როგორც მაღალი კულტურის წარმომადგენლებს. ყოველი ქართველი ემართველი ამ მხრით ძალიან შემწყნარებელი იყო. მათ ნაკლებად აწუხებდათ კათოლიკეთა და მართლმადიდებელთა ეკლესიას შორის არსებული განსხვავება. ყოველ მათგანს შეეძლო განემეორებინა ცოტაოდენი განსხვავებით საფრანგეთის მეფის ჰენრი IV სიტყვები: ევროპის კულტურა ღირს ერთ წირვად (ე. ი. რაგვარიც უნდა იყოს ეს წირვა, თუ გინდ არა მართლმადიდებლურიო).

მართლმადიდებელთა პატრიარქი ებრძოდა კათოლიკეებს და შეიძლება სწორედ ამის შედეგი იყო ის, რომ ანთიმოზმა რომის ქართულ სტამბას ბუქარესტის სტამბა დაუპირდაპირა, ხოლო მერე ტფილისის სტამბის დაარსებასაც ხელი შეუწყო. თუ ყველაფერ ზემოხსენებულს მხედველობაში მივიღებთ, მაშინ საესებით ნათელი გახდება ტფილისის სტამბის აშენება. ანთიმოზს ხელს შეუწყობდა იოანე კონსტანტინე ბრაკოვანე ბასარაბაც, როგორც ვლახეთის მმართველი: თუ არა ხელისუფლების დავალებით, ისე ძნელია იმის წარმოდგენა, რომ იმ დროებში ვლახეთიდან საქართველოში ხელოსანი თავისი ინიციატივით და მარტო წამოსულიყოს!

აქვე საინტერესოა გაეხსენოთ, რომ თითონ ვლახეთში სტამბას საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორია ჰქონდა. რუმინულ ენაზე დაბეჭდილი წიგნები უკვე მე-XVI საუკუნის დამდეგს გვხვდება. 1560—1580 წლებში დიაკონი კორესი ბეჭდავს მრავალ წიგნს, ხოლო სტამბის საქმე შტკიცე ნადაგზე ღვება. მიტროპოლიტი ვარლამის დროს, რომელმაც ბუქარესტში სტამბა დააარსა (1652 წ.), მიიწვია სტამბის საქმის მკოდნე მასწავლებელი და 1678 წელს პირველი წიგნიც გამოუშვა. ყველა ზემოხსენებულის გამო, საფიქრებელია, რომ სტამბის ხელოვნება ვლახეთში მე-18 საუკუნის დამდეგისათვის საკმაოდ განვითარებული იქნებოდა.

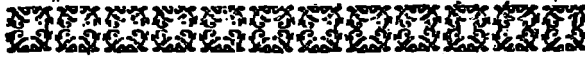
ვლახეთიდან მოსული მესტამბე ყოფილა მიხაელ სტეფანეს შვილი. მისი დახმარებით გაიმართა ტფილისში პირველი სტამბა და 1709 წელს უკვე მუშაობაც დაიწყო. სტამბა მოთავსებული იყო საგანგებოდ აგებულ შენობაში, იმ ადგილას, სადაც მეფის რეჟიმის დროს სინოდის კანტორა გამართეს, ხოლო წინათ იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია იდგა. მეფე მფარველობას უწყევდა სტამბას და ცდილობდა ქართველებსაც შეესწავლათ ეს საქმე. ცხადია, პირველ ხანებში საქმე ძალიან გაჭირდებოდა, რადგან ვლახელმა ოსტატმა ქართული ნაკლებად იცოდა. ეს ჩანს მის მიერ დაბეჭდილი ქართული წიგნების მრავალი მინაწერიდან, რომელთაგან მოვიყვანთ ერთერთს ყველაზე მეტად დამახასიათებელს:

„სამდაბლით გვეედრებით თქვენ ყოველთა დიდთა და მცირეთა, უკეთუ ცდომილი რაიმე იხილოთ, სიტყუა ანუ ასო ნუ გამჭირდავთ, რადგან უცხო

ვიყავი ქვეყნისა ამის და უსმენელი სიტყუა თქვენთა და რომელნი ჩემნი მო-
წაფენი იყვნენ ეგრეთვე გამოუსტყდელნი საქმისა ამის ჩემისა. ვითარცა მე
ვიყავი ქართლის უნახველი ეგრეთვე ჩემი მოწაფენი სტანბისა. მდაბალი

დაჲ.

ბრძვენიერნი იმინებდნენ : ვაძრავდნენ ცრემლთა ღერს	ს	ა	ნიღ
აკოცენ ქვეყნადღეს : მათ თართავე მათსა წვა	ს	ა	
გაიფრინეს გასურვილნი : მხალ ფეცნი ღვთის მხა	ს	ა	
ღ : თრიღონ ღაღვა ფმა წაყიღა : შეშეღვეღით შეკრეღით ტან	ს	ა	ი

წასწავა ავთანდილისაგან თრიღონიღამ სენ ტანღარეღანისა მამეშაღა :

ფუა შამაღლი შირებნობს : შხტავის შიღარისა სრულთ	ს	ა	ნიღ
აღს თინათინის გონება : შისღ ხაღისენღიღ გულთ	ს	ა	
ბტუეს მტეშრღი სიკრეღე : ვაბ სწუთროსა კრეღი	ს	ა	
ღ : შერ გაჭეს წამაღი ნუშისა : მამრღელეღელი წულეღი	ს	ა	
რასიღე გულთა ნიაღაღ : შწეავს გმართა სამაღეღებ	ს	ა	ნიღ
რად გული კრღობს ტინისა : შეჭინა სამაღეღები	ს	ა	
ბრ შეუღლთა ღისიღარისა : დანენა სამაღეღები	ს	ა	
ღ : შენბარ შმეღი სოღეღობს : ასრე ვასამაღეღები	ს	ა	
ფთანდიღმარტო ზღვის შირისა : შიღა თინითა შინა	ს	ა	ნიღ
წამაღობს ტანაღლისა : ფეშს ყოღლისა ღონა	ს	ა	
ღღობთ ღღამით შტირღაღა : ღღეღების ცრემლთა ფონით	ს	ა	
ღ : მარღად უწეს ყოღლთ ქვეყანა : შისეღ ჩიღისა წონა	ს	ა	
ხაღეღა წასის ვეუნბის : შწეავრი ზღვის შირისა რეღეღი	ს	ა	ნიღ
ქეღარის შის შხხა ამაღი : ღღეღნი ეღონა გასეღეღი	ს	ა	
ჭეღას ღარღადღეს აქლოშნი : აუწინღეს ღიარ კიღეღეღი	ს	ა	
ღ : შქარაენენი ზღვის შირისა : ღღეღით ღღეს შეჭირეღეღეღი	ს	ა	ნიღ

3 ვ ე თ ბ ი ს ტ ყ ა ო ს ა ნ ი . ტფილისი. 1712 წ. გვ. 187. (დაატარავებულია)

ამათი მბეჭდავთაგანი მესტანბე მხ-რე-ლთა გ-თა ვმუშაობ მოსამსახურე
თქვენი მიხაილ სტეფანეს შვილი უნგროვლახელი“ 2).

მიხაილი ამბობს: „...უცხო ვიყავ... და უსმენელი სიტყვა(თა) თქვენ-
თაოა“. 1710 წელს დაბეჭდილ „კონდაკის“ მინაწერში ვკითხულობთ შემ-

2) ტფილისში პირველად დაბეჭდილი „სახარება“, გვ. 3. 1709 წ.

დევს მის მინაწერს: „ვითარცა უცხონი იხარებენ ხილვასა ზედა თვისთა საშვეიდრებელთა და ზღუათა შინა მიმაჟალნი ზედა ნავთსაყუდელთასა, ეკოეცა მესტანბენი იხარებენ გასრულებასა ზედა წიგნთასა“. 1711 წ. დაბეჭდილ „ფსალმუნში“ ამნაირივე აზრი გამოთქმულია უკვე ლექსად:

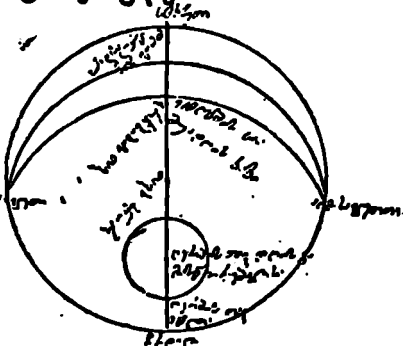
ნავთსაყუდელსა შენაჲ რა მივლენ; განისვენებენ,
მოყუ:სთა თვისთა საშყოფთა, ხახუა სწადს, მიო ისვენებენ
კირთმყოფნი, ლხინსა წესულნი. მას აღარ მოიხსენებენ
და რა ბეჭდუა მბეჭდავს უსრულდეს, თავს აღარ შეჩვენებენ.

ტფილისი

ქუ

ვიღბაღის შემადლოებასე იქნება ორმკვებქს შენაჲ
საღ ნახევაარსეღ იშდროს ცის ქმნულგება ამ სახაით

იქნება: ღთოურომცა
ასე იდგეს შეცხრე ცის
სიარულლითა სასწორისა
ღ ღრიანკელიის რიცხვი
სწორად ამვაღ ვერძისა
ღ კუროსი სწორად ნა
ვაღ რაღ სასწორის რი
ცხვი შესაფეხულის

აღმსდოვიღმ მშრებით იქნება სამსრეთხე ასლოო იქნ.
ეხის: ღრომულიც სასწორის უკანა რიცხვა წინასა
გან უფრო ასლოო იქნების: რაღ ვერძის რიცხვი უკ
აფეხულის აღმსაფლიღმ მშრებება ჩდლოოეთხე მა
სლოოებით იქნება: ღ უკანა ვერძის რიცხვი წინასაგ
ან უფრო ასლოო იქნება ჩდლოოთხე: ღ აშეგ რიგით
ღრიანკელიისა ღ კუროს რიცხვის სიშრე აღმსაფლი
თისა სამსრისაკენ: ღ სიშრე ღსაფლიეთისა ჩდლოო
საკენ მოემატება: როდისაღ აღმოსეღის რიგი
პირველის მშვიდლოო-სანსე შივა: სიშრე აღმო
საფლი

ქმნულგების ცოდნა. ტფილისი. 1721 წ. გვ. 93. ნახაზი შესრულებულია ხელით, წითელი მელნით. (დაპატარავებულია).

ჩვენი პირველი მესტამბეები, ალბათ, არ იცნობდენ დანტეს „ჯოჯოხეთოს“, მაგრამ მათი საქმიანობა ძალიან მძიმე უნდა ყოფილიყო, რომ მის

მოთავებისას ასეთი შვება ეგრძნოთ. დანტეც ხომ ამბობს თავისი „ჯოჯობეთის“ პირველ ქებაში:

აჰა, დაოცდენ გულის ჩემის ტბისა ზვირთებრ,
წარსულის ღამის სიმძიმელი გამომინულდა
და ვით მენავე, ზღვეურისგან გამოჩივული
თვალს რომ შეაღებეს ამბობებულ ზღვის მღვლვარებას
ასევე ჩემი მწუხარებით ენებული გული
უკუმოიქცა და გასცქერის მიჯნას გადავლილს 1)...

ზემოხსენებული შედარება, როგორც ჩანს, გავრცელებული იყო საშუალო საუკუნეთა მისტიკურ-რელიგიურ ლიტერატურაში და ჩვენმა მესტამბეებმაც იქიდან შეითვისეს.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მიხილ უნგროვლახელმა ქართული ენა ნაკლებად იცოდა (პირველ ხანებში), მაგრამ, უიკველია, ქართული ასოები დამათი ამოწყობა საქართველოში მოსვლამდე უნდა სცოდნოდეს. საფიქრებელია, რომ იგი მუშაობდა ქართული წიგნის ბექვდაზე ანთიმოზ ივერიელის სტამბაში. საქართველოში ჩამოსვლისას მან უკვე პრაქტიკულად შეისწავლა ენა, კარგად კითხულობდა ქართულს და ამის შედეგი უნდა იყოს ზემოხსენებული ლექსის გამართულობა.

როგორც მოვიხსენიეთ, ტფილისის სტამბაში პირველად დაიბეჭდა „სახარება“ ხუცური ასოებით. 1710 წელს დაბეჭდილ „კონდაკში“ — უკვე მხედრულიც გვხვდება. 1712 წელს იბეჭდება თვით მეფის ვახტანგის უშუალო მონაწილეობით — „ვეფხისტყაოსანი“. ვახტანგის მიერ სამეფო ტახტის დაკარგვამდე მის მიერ დაარსებულ სტამბაში დაიბეჭდა სულ ოცი წიგნი. 13 წლის განმავლობაში შეუძლებელია ასე ცოტა წიგნი დაბეჭდილიყოს. ცხადია, მაშინ გამოცემული წიგნების სრული სია ჩვენ ჯერ არ მოგვეპოება. როგორც აღვნიშნეთ, საინტერესოა, რომ ამ ოც წიგნში ხუცურით დაბეჭდილი იყო 15, ხოლო მხედრულით — 5. ნაბეჭდ ფურცელთა და სახელწოდებათა მიხედვით ასეთი სურათი გვაქვს 1709—1723 წლებში:

და რ გ ე ბ ი	სახელწოდებათა რაოდენობა	ნაბეჭდი ფურცელი	ხუცური შრიფტით	მხედრული შრიფტით
ბელეტრისტიკა	1	22	—	22
სასწავლო-პედაგოგიური	2	13	—	13
მეცნიერული	1	9,5	—	9,5
სასულიერო	16	245,5	223	22,5
ს ჟ ლ	20	290	223	67

1) „მნათობი“, № 1—2, 1933 წ. კ. გამსახურდიას თარგმანი, გვ. 139.

სვა ერთი მათგანივე არს : ღ.საქართველო შირაკო
 ელის შტერთაგან შ.ა.წრებულ იყო. ღ. არღარა ღა
 შოა. შიღო იფა ქართულისა. ენასა სეღ სწავლა ესე
 თიღოსოფთა : ღ. სსვთა ფნისა კაცნი ქართველთა
 ევიცხოღეს : ღ. აწ შე შეფუშან შეფეთაშან ვასტანღეს
 სპარსულნი აიბთი რთ შელო არს ქმბ. უღოების ცოდნ
 ის წიგნი : შიფთი თაღო მასაღოა ღ. სსვა ოქმების წი
 გნები ფთარგინე : შინა აბჯურისა თანგრისეღის
 წიგნის კითხვითა ღ. თანა შეწეწიოა : ღ. სტროლია
 ბიც ქართულად გაშვიღე : ნუკუკუე ისწაღონ ღა
 წადიერ იყენენ ფიღოსოფთა სოფთა ბინაღ : ღ. ინებონ
 ღ. შეასრულონ ქართულისა ენითა ფეღობოფთა სო. ბა
 ღ. ეაშვიღონ : ღ. ნუმთვისაც შენღობის შქენე ვარ
 რაშეთუ საქმეთაგან საცხანურარს ვითარშედ შირაგა
 ღონი ბარნი შინასვან ამა წიგნთაზეღ : ღ. არცა თუ
 შეფო. ბინა მსასურება ღ. მიკლიეს :

ქმნ უღების ცოდნა. ტფილსი. 1721 წ. ნახტანგის წინასიტყვაობა.
 (დაპატარაებულია).

სასულიერო წიგნების ასეთი სიპარბე მაშინდელი დროისთვის სავე-
 ჰით ბუნებრივია. ინტელიგენციას იმ ეპოქაში სასულიერო წოდება წარ-
 ჰოადგენდა. სტამბაც პირველ ხანებში სწორედ ამ საქიროებას აკმაყოფი-
 ლებდა. გუტენბერგმაც ხომ პირველად „დაბადება“ (ბიბლია) დაბეჭდა!

წამკლეს სტამბა

როგორც ვიცით, 1723 წელს ტფილისი ოსმალებმა დაიპყრეს. მალე მათ დაიპყრეს კახეთიც და მთელი აღმოსავლეთი საქართველო ხელთ იგდეს. ტფილისში სტამბა მოიშალა, ხოლო ვახტანგი რუსეთს გარდებეწა დიდძალი ინტელიგენციითურთ და იქ მიიყვალა (1737 წ.). სპარსეთი ერთხელ კიდევ ფეხზე წამოაყენა ნიკიერმა ნადირ-შაჰმა. მან ოსმალები განდევნა ჩრდილოეთ სპარსეთიდან და 1735 წელს ყარსთან სასტიკად დაამარცხა. ოსმალებს გზა ეკრებოდათ და საჩქაროდ დაცალეს არა მარტო ტფილისი, არამედ მთელი აღმოსავლეთი საქართველოც. ნადირ-შაჰი დიდი ზეიმით შემოვიდა ტფილისში. კახეთის მეფედ მან დაამტკიცა სპარსეთის ორიენტაციის მომხრე თეიმურაზ II, რომელიც 1744 წ. ქართლის ტახტზეც ავიდა. კახეთი დარჩა მის შვილს ერეკლე მეორეს და საქართველოც ოღნავ მოლონიერდა. სწორედ ამ ხანებს ეკუთვნის ტფილისის სტამბის აღდგენა-განახლებაც, რომლის მთავარი მესვეური ერეკლე იყო და ამიტომ მას ერეკლეს სტამბა ეწოდება.

1749 წ. ერეკლეს სტამბაში დაიბეჭდა „ლოცვანი“, ხოლო 1751 წელს „კონდაკი ანუ წიგნი საღვთოსა მსახურებისა“, „სახარება“, „ქადაგება ღვთისმეტყველება ანტონ კათოლიკოსისა“ (ყველა ხუცური შრიფტით). სტამბა ზოთავსებული იყო თეიმურაზის დროს საპატრიარქო სასახლეში, ერეკლე მეფის დროს კი გადატანილ იქნა სამეფო პალატში. აღამაჰმადხანის მიერ ტფილისის აკლების და სტამბის დაწვის შემდეგ განახლებული სტამბა მოათავსეს მეტეხის ეკლესიის ეზოში¹⁾.

ვიდრე ერეკლე მეფის სტამბაში დაბეჭდილი წიგნების სტატისტიკას შევუდგებოდეთ, ორიოდე სიტყვით მოვიხსენიოთ სტამბის მომუშავეთა ნომენკლატურა.

სტამბის მუშაკები იყვნენ — გამმართველნი და მესტამბეები. გამმართველი კორექტორიც იყო და რედაქტორიც, ხოლო მესტამბე ასრულებდა აწყობა-ბეჭდვასთან დაკავშირებულ ყოველნაირ სამუშაოს. ერეკლე მეფის დროს სტამბის მუშაკების ერთნაირი სპეციალიზაცია მოხდა. ამ დროს უკვე არსებობს: მესტამბეთ-უხუცესი ანუ სტამბის უხუცესი, ე. ი. სტამბის გამგე; ზედამდგეი, ზედამდგომარე ან ზედამხედველი; პლაკის მკრელი ანუ მეტრანაჰეი; დაზგის მმართველი; პრობის მმართველი — ე. ი. კორექტორი; წარმომდგინებელი ასოსი, ე. ი. ასოთწამომსხმელი; მწერალი — ჩამოსასხმელი ასოების დამწერი; სტამბის სახმართა ზედა გამრჯელი, ე. ი. სამეურნეო ნაწილის გამგე და სხვა. გარდა ამისა წიგნის ბეჭდვასთან უშუალო კავშირი ჰქონდათ: დრამატიკის კანონზედ გამმართველებს ანუ ქართულსა ენასა ზედა შემწყობთ და სტამბის მუშაკთა მოძღვარს მასწავლებელს²⁾.

¹⁾ დავ. კარიკაშვილი. ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია. ტფ. 1929 წ. სახელგამი. გვ. 101.

²⁾ იქვე, გვ. 98—99.

1781 წელს ერეკლემ სტამბისათვის 20.000 მანეთი დახარჯა, გააფართოვა და განაახლა იგი. იმ დროისათვის ასეთი თანხა ძალიან დიდი იყო და სახელმწიფოსაც ემძიმებოდა. ამიტომ ერეკლემ გადაწყვიტა სტამბა იჯარით გაეცა. როგორც ჩანს, სტამბის საქმე მომგებიანი ყოფილა, რადგან მოიჯარეს თავისი-თავიც უნდა შეენახა და ხაზინისათვისაც მოგების ნახევარი მიეცა. სტამბის როგორც მოიჯარეობა, ისე იქ მუშაობა, რისაკვირველია, სამძიმო საქმე იყო და სახელმწიფო ერთგვარ პრივილეგიებს ანიჭებდა მის მუშაებს. მეფე ერეკლე 1784 წ. ერთს თავის განაჩენში წერს: „ეს დავით მღვდელი სტამბაში განწესებულია, ესეც საქვეყნიერო და სჯულის სამსახურია, ამას მორიგეთ ნუ გამოიყენებთ“. ლაშქრობისაგან განთავისუფლება იმ ხანებში ძალიან ძნელი იყო და ზემოხსენებული სიტყვები მოწმობს, რომ სტამბის მუშაობა საპატიო ხელობა ყოფილა.

როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ, ერეკლემ გადაწყვიტა სტამბის იჯარით გაეცემა. მოიჯარეც მალე აღმოჩნდა. ეს იყო მღვდელი ქრისტესია ანუ ქრისტეფორე კეყერაშვილი. იგი ყოფილა პალესტინაში და იერუსალიმში სტამბის საქმეც შეუსწავლია. 1784 წ. მღვდელი ქრისტეფორე ტფილისის სტამბის მუშაეების მოძღვარია, 1786—1790 წლებში—გამგე და დაზღვის მმართველი, ხოლო მერე გამგებელი და ზედამხედველი ბექლვისა, ბოლოს კი მისი მოიჯარე. მთელი თავისი მოღვაწეობის განმავლობაში მას 14 ათასზე მეტი წიგნი დაუბეჭდნია. როგორც ჩანს, მღვდელი კეყერაშვილი პირნათლად გამოდიოდა ხაზინის წინაშე, თითონაც ჰქონდა მოგება და ხაზინასაც შესატანს არ აკლებდა. საინტერესოა ერთი ცნობა, რომელიც დაბეჭდილია მინაბეჭდად 1793 წ. ტფილისში გამოცემულ „ტრიოდონში“. აქ არის ცნობა, რომლის მიხედვითაც შეიძლება დაახლოებით წარმოდგენა ვიქონიოთ მაშინდელი წიგნების ტირაჟის შესახებ: „მებრძანა უკეთილმსახურისა და უმაღლესისა ხელმწიფისა ყოვლისა საქართველოსა ირაკლი მეორისა მე მისსა მონასა მისის უმაღლესობის კარის მღვდელს მარტყოფელს კეყერაშვილს ქრისტეფორეს გამგეობა და ზედამხედველობა სტამბისა, რომლისა სურვილი ფრიადი მაქენდა, და დავბეჭდე შრომითა და საფასითა ჩემითა მხედრული და უჯდომელი 400, კიტაიის სიბრძნე 400, ლოცუანი 1000, სახარება 800, დავითნი 1000, სამოციქულო 1000, კვალად და უჯდომელი 1000, ქამნი 1000, კვალად სახარება 800 და მარხეანი ესე 1000 და შეწვევითა ყოვლად წმიდისა სული-სათა ესე ყოველნი ზემოხსენებულნი წიგნნი დამიბეჭდავს ხარჯითა ჩემითა აღსამალლებლად და განსაძლიერებლად უფლისა ჩემისა (მეფის ირაკლისა) და საოხად ცოდვილისა სულისა ჩემისასა, რომელიც ვმოქენებ მხილველთაგან შენდობასა“.

როგორც ზემოხსენებული ცნობიდან ჩანს, მაშინდელი საშუალო ტირაჟი დაახლოებით 840 ცალი ყოფილა. ამას აღვნიშნავთ, რადგან, სამწუხაროდ, მაშინდელი წიგნების ტირაჟის შესახებ ცნობები ძალიან ნაკლებად გვაქვს.

დანამდვილებითი ცნობები არ მოგვეპოება იმის შესახებ, თუ რა დამართა ტფილისის სტამბას რუსეთთან შეერთების შემდეგ. გენერალ ციციანოვის მიწერ-მოწერიდან კი ჩანს, რომ მის დროს ტფილისში სტამბა უკვე აღარ ყოფილა. ციციანოვმა განაახლებინა სტამბა და მან მუშაობა დაიწყო (ხუთი წლის შეჩერების შემდეგ) 1805 წელს; მასში მხოლოდ მთავრობის დადგენილება-განკარგულებანი იბეჭდებოდა.

საქენზურო კომიტეტის საქმეებში შენახული ცნობებით, ტფილისში პირველი რუსულ-ქართული სტამბა დაარსებულა იმპერატორ ალექსანდრე I უმაღლესი ბრძანებით 1816 წელს კავკასიის სამხედრო ოლქის საოლქო შტაბთან¹⁾.

ვიდრე საერთოდ ამ ხანაში გამოცემულ ყველა ნაბეჭდ წიგნზე ვილაპარაკებდეთ, მოვიყვანოთ ცნობები ერეკლეს სტამბაში 1749-დან 1800 წლამდე დაბეჭდილი წიგნების შესახებ. დარგების მიხედვით სურათი ასეთია:

დარგები	სახელწოდებათა რაოდენობა	ნაბეჭდ ფურცელთა რაოდენობა	მათ შორის	
			ხუტური შრიფტით	მხედრულით
სასულიერო	38	725	681,5	43,5
მეცნიერული	3	17	9	8
ნარევი	4	12,5	3,5	9
სულ	45	754,5	694	60,5

აქ საყურადღებო ისაა, რომ ვახტანგ მეფის დროს ბევრად უფრო მეტი მხედრული შრიფტით დაბეჭდილი წიგნი გვაქვს, ვიდრე ერეკლეს ეპოქაში. ჩანს, სტამბის საქმეს სავსებით სანდუდღოვება დაჰპატრონებია და საერო შინაარსის თხზულებებს იშვიათად (თითქმის სულ არა) გაჰკაჟანებდა! შეიძლება ითქვას, რომ მთელი მეფერამეტე საუკუნის განმავლობაში „ვეფხისტყაოსნის“ შორეულად მსგავსი რამ არ დაბეჭდილა.

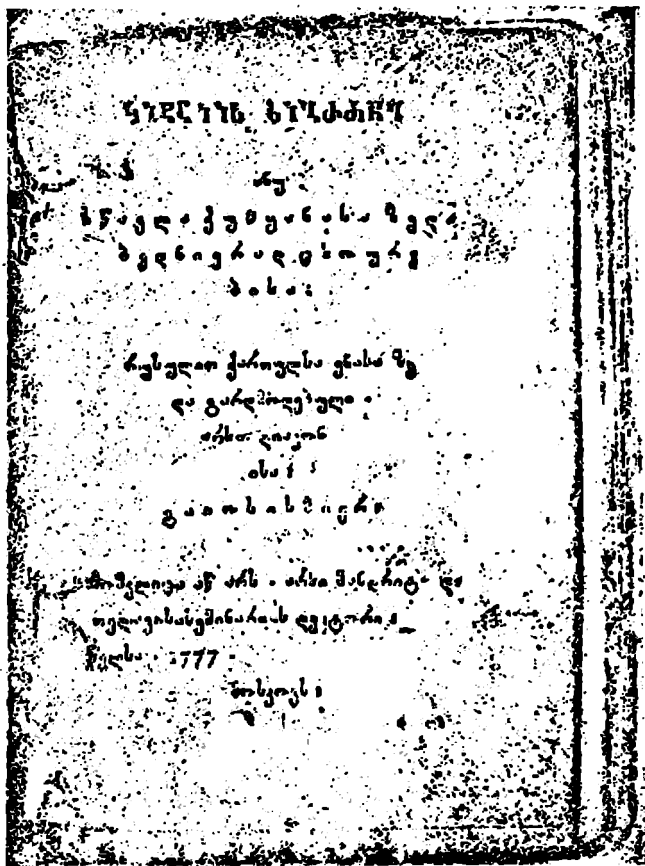
ქართული სტამბები ტფილისს გარეშე

როგორც აღვნიშნეთ, ვახტანგი რუსეთს გადაიხვეწა და თან წაიყვანა დაახლოებით 1200 კაცი. ესენი იყვნენ მაშინდელი ინტელიგენტები და ოსმალთა ხელში დარჩენილი საქართველოსთვის მათი მოშორება დიდი დანაკლისი იყო. მაგრამ ქართულ კულტურაზე ზრუნვისათვის შორს გარდახვეწილებს თავი არ დაუნებებიათ. ვახტანგის ამაღლას რამდენისამე წლის შემდეგ შეუერთდა აოხრებული ქართული ეკლესიებისათვის რუსეთს

¹⁾ K. II. K. — 1893 წ. საქმე № 346/15. ცენტრარქივი.

ფულის შესაგროვებლად წასული იოსებ სამებელი (ქობულა-
შვილი).

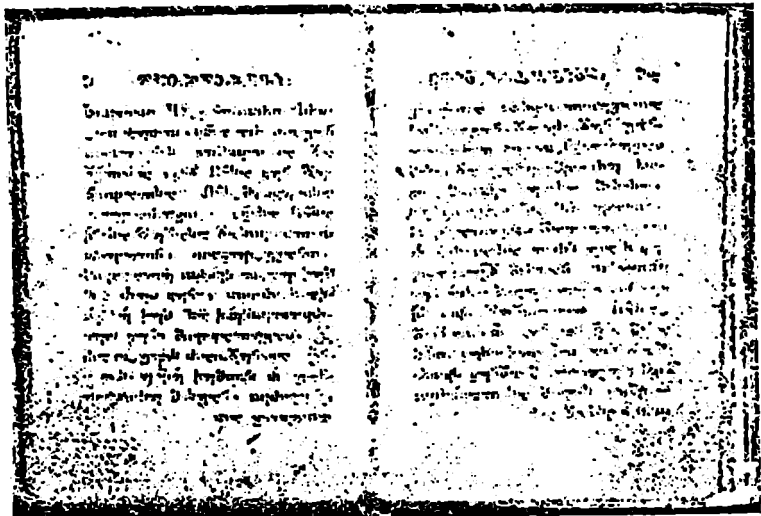
ხსენებული იოსებ სამებელის ინიციატივით არჩილ მეფის მიერ დაწ-
ყებული საქმე განგრძობილ იქნა და მოსკოვის სტამბა განახლდა. 1737 წელს

კიტაიის სიბრძნე. მოსკოვი. 1777 წ. თავფურცელი.
(ნამდვილი ზომა).

იქ დაიბეჭდა „ზატეკი“, ხოლო 1739 წ. — „სახარება“. იოსებ სა-
მებელის შემდეგ სტამბას მესვეურობდა ბატონიშვილი ბაქარი და ვა-
ხუშტი ბატონიშვილი (ცნობილი ისტორიკოსი და გეოგრაფი). მა-
თი მეცადინეობით დაიბეჭდა 1743 წელს ქართული „დაბადება“ (ბი-
ბლია), რომლის დასაბეჭდად მზადება ჯერ კიდევ არჩილ მეფემ დაიწ-
ყო. სტამბები გაჩნდა პეტერბურგსა, კრემენჩუგსა და მოზ-

დოკუმენტ, მაგრამ ამ უკანასკნელებში ქართული წიგნების ბეჭდვას შემთხვევითი ხასიათი ჰქონდა. მოსკოვის სტამბის პროდუქცია კი, როგორც ჩანს, ტფილისისას არ ჩამოუვარდებოდა და რიგიანადაც იყო მოწყობილი. ქართული წიგნები იბეჭდებოდა აგრეთვე რომში. ყველგან ეს ბეჭდვა გრძელდებოდა მეცხრამეტე საუკუნეშიც და ამიტომ მათზე მერე ვილაპარაკებთ. ახლა კი შევხებით დასავლეთ საქართველოში არსებულ სტამბებს.

სავედრებელი ღვთისმშობლისა. სოფ. წესი (რაჭა).
1809 წ. გვ. 40—41. (ნამდვილი ზომა).

სტამბა დაარსდა, როგორც ჩანს, ქუთაისის მე-18 საუკუნის დამლევა რადგან ჩვენ გვაქვს 1803 წ. იქ დაბეჭდილი „სახარება“. სტამბა დაუარსებია სოლომონ მეორეს. „ქ. მსასოებელმან ყოვლად წმიდისა სამებისამან ყოვლისა იმერეთისა მეფემან მეორემან სოლომონ ვიგულისმოდგინებ დიდითა გულის მოდგინებითა რათაშცა ქვეყანასა ჩვენსა ყოფილიყო სტამბა“ — ვკითხულობთ სოლომონ მეფის ერთერთ დოკუმენტში. „და შეწევნითა ქრისტესითა ვქმენ სტამბა ქუთაისის ყოვლითა სისრულითა უნაკლულად, სახსოვრად მეფობისა ჩემისაო“¹⁾.

ქუთაისიდან სტამბა შემდეგ ხანებში რალაც მიზეზის გამო სოფ. წესს (რაჭა) გადაუტანიათ, სადაც დაუბეჭდნიათ 1810 წელს „სავედრებელი ღვთისმშობლისა“ რომანოზ ზუბაშვილის მესტაპეობისას, „სამღრთო და საეკლესიო წიგნი გამოკრებული სადღესასწაულო“ და სხვა. 1815 წლიდან ზურაბ წერეთელს, სოლომონ მეფის ყოფილ სახლთუხუცესს, რომე-

¹⁾ მოყვანილი აქვს პ. გუგუშვილს თავის წიგნში: „ქართული წიგნი“, 1929 წ. სახელგამი. გვ. 94.

ლიც წინათაც სტამბის საქმეს უძღვებოდა, საკუთარი სტამბა გაუშართავს საჩხერეში . . .

დასავლეთ საქართველოში დაბეჭდილი წიგნი ძალიან ცოტა მოგვეპოება. ცხადია, ჩვენ შეიძლება იმის შეასვლიც არ გვექონდეს, რაც იქ სხვადასხვა დროს დაბეჭდილა. ეს ჩანს იქიდან, რომ მესტამბეობა ძალიან საპატიო და შემოსავლიან ხელობად ითვლებოდა და მას იჯარით სიამოვნებით ღებულობდნენ. იჯარით გაუცია სტამბა ზურაბ წრეთელსაც. საინტერესოა ის ხელშეკრულება, რომელიც მას დაუდევს მოიჯარესთან.

არქიმანდრიტი ზაქარია ზურაბ წერეთელს სწერს: „ესე უტყუარი პირობის და სიმტკიცის წერილი მოგართვით მე მდაბალმან არქიმანდრიტმან ზაქარიამ თქვენ, ბატონს წერეთელს სახლთუხუცესს ზურაბს და თქვენ შეილს ბატონს გრიგოლს, ასე რომ სტამბის სიყვარული გქონდათ და ორას სამოცი თუმნის სტამბის იარაღები, ტყვია და ქალაღი მოსკოვიდგან მოატანინეთ და იყიდეთ და თქვენ ინებეთ საჩხერეს სტამბის გამართვა და მე მიბრძანეთ, მე თქვენის ერთგულებისა და სიყვარულისთვის ღეთის შეწევნით გაემართე და ვამუშავებ. ახლა კიდევ პირობა მთხოვეთ და წყალობა მიბოძეთ ჩემის ძმისწულის ილარიონისათვის ყმა და მამული სააზნაურშვილო რვა გლეხი, რომელიც პირიქით მიბოძეთ თავის ადგილმამულიანათ და ის ჩემი ძმისწული ყმათ მოგართვით. რადგან თქვენ ეს წყალობა ინებეთ, მეც პირობა მომირთმევეია უტყუელი. თუ თქვენი სტამბა მე არ დამეშალოს თქვენგან საჩხერეს, მე არავისი ბრძანებით არას ადგილს სტამბა არ ვამუშაო, თუ ძალი ვისგანმე არ დამადგა. თუ ჩემს სახლში რამ მცირე-მცირე დავბეჭდო შენი სტამბის წინააღმდეგომი და დამაყენებელი, არც ის ვქნა. კიდევ ეს პირობა მომირთმევეია, ჩემის შეძლებისამებრ შენი სტამბა უმუშაოდ არ მოვაცდინო, ხარჯი თქვენი იქნება და ოსტატობა ჩემი, და ჩემს სიცოცხლეში თქვენს სიყვარულს და ერთგულებას ვეცადო. და რომელიც წიგნი თქვენის ხარჯით დავბეჭდოთ, ხარჯს უნდა გამოვიდეთ და რაც დარჩება, ორი წილი თქვენი და ერთი წილი ჩემი იქნება; და რომელსაც წიგნს თქვენ უხარჯოთ დავბეჭდავთ, ის კი საკუთრად ჩემი იქნება. და რადგან თქვენს სტამბაში დავბეჭდავთ რასმე, მისის მიზეზით სარგოც მოგერთმევეათო“¹⁾.

¹⁾ დ. კარიკაშვილი. ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია. 1929 წ. ტფ. სახელგამო გვ. 111.

ქართული წიგნის კოლექცია 1629-დან 1818 წლამდე

თავის ადგილას ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ სრული სია ქართული ნაბეჭდი წიგნებისა, სამწუხაროდ, ჯერჯერობით არ მოგვეპოება და არც თუ როდისმე გვექნება, ვინაიდან მათი დიდი უმრავლესობა სამუდამოდ დაკარგულია. ბეჭდვის დასაბამიდან 1818 წლამდე დ. კ ა რ ი კ ა შ ვ ი ლ ს ჩამოთვლილი აქვს 84 წიგნი. ჩვენი ცნობებით ამ ხნის განმავლობაში დაბეჭდილია სულ 115 წიგნი. უნდა აღვნიშნოთ კი, რომ აქ ჩათვლილი გვაქვს ყველაფერი, ცალკე ფურცლებად გამოცემული ნაბეჭდებიც, რადგან იმ დროისთვის ამასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. დარგების მიხედვით ამ ეპოქის წიგნები შემდეგნაირ სურათს წარმოადგენს (1818 წლის ჩათვლით):

დარგები:

სახელწოდებათა
რაოდენობა:

ბელეტრისტიკა	1
სასწ.-პედაგოგიური	5
სამეცნიერო	8
სახ. საკითხავი	5
სასულიერო	89
ნარევი	7

სულ 115 წიგნი.

თითოეულ წიგნში ნაბეჭდ ფურცელთა რაოდენობის მხრივ დანაწილება ასეთია:

ბელეტრისტიკა	22 ფორმა
სასწ.-პედაგ.	24,5 —
სამეცნიერო	68,5 —
სახ. საკითხავი	33,11 —
სასულიერო	1945 —
ნარევი	22 —

სულ . 2115 ფორმა.

არსებული ცნობების მიხედვით თითოეული წიგნის ტირაჟად შეიძლება მივიღოთ 1000 ცალი. მაშინ გამოდის, რომ ჩვენს მიერ განხილული ეპოქის დაბეჭდილ წიგნთა (რომლებსაც ჩვენამდე მოუღწევიათ) ტირაჟი უდრის 115.000 ცალს.

წიგნები, როგორც ვიცით, იბეჭდებოდა ხუტური და მხედრული შრიფტით. მათ შორის თანაფარდობა ასეთია:

	სახელწოდ. რაოდ.	ფორმათა რაოდ.
ხუცური შრ.	97	1800
მხედრული	15	315

ხუცური შრიფტის და საერთოდ სასულიერო წიგნთა ფორმების რაოდენობის ასეთი სიკარბე იმით აიხსნება, რომ იბეჭდებოდა უმთავრესად დიდტანიანი წიგნები (ბიბლია და სხვა).

საერთო სურათი ამ ხანის პროდუქციისა შემდეგნაირია:

დარგები	სახელწოდებათა რაოდენობა	ფორმათა რაოდენობა	ხუცური ფორმ. რაოდ.	მხედრული
ბელეტრისტიკა	1	22	—	22
სასწ.-პედაგოგ.	5	24,5	—	24,5
სამეცნიერო	8	68,5	—	68,5
სახ. საკითხავი	5	33	—	33
სასულიერო	89	1945	1800	145
ნარევი	7	22	—	22
სულ	115	2115	1800	315

სახელწოდებათა მიხედვით დარგების პროცენტული შეფარდება არის ასეთი:

დარგები	% საერთო პროდუქცია-სა ფორმ. მიხედვით	% სახელწოდ. მიხედვით
ბელეტრისტიკა	0,1	0,8
სასწავლო-პედაგ.	0,12	3,4
სამეცნიერო	3,2	6,8
სახ. საკითხავი	0,12	3,5
სასულიერო	96,36	79,5
ნარევი	0,1	6,0

ეს შეფარდება ნათლად ლაღადებს იმას, თუ რა წრეებს ემსახურებოდა განვილი პერიოდში წიგნი და ამიტომ მის კომენტარიებს აღარ გამოვუდგებით. მალე დადგება დრო, როცა ეს შეფარდება სწრაფად იცვლება; მაგრამ სასულიერო წიგნთა ხვედრითი წონა (ფორმათა მიხედვით) თითქმის მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში მაინც ფრიად მნიშვნელოვანად რჩება!

პროდუქცია 1629 წლიდან 1818 წლამდე.

წლები	დ ა რ მ ი ბ ი																
	1. ბელეტ-როსტოკა		2. საწვავლო-ბედე.		3. სამეცნიერო		4. სახალხო საკითხები		5. სასულიერო		6. ნარევი		7. ს უ ლ		8. მათ შორის მხედრული შიყვითი		
	სახელ-წოდ. რაოდ.	ფორმ. რაოდ.	სახელ-წოდ. რაოდ.	ფორმ. რაოდ.	სახელ-წოდ. რაოდ.	ფორმ. რაოდ.	სახელ-წოდ. რაოდ.	ფორმ. რაოდ.	სახელ-წოდ. რაოდ.	ფორმ. რაოდ.	სახელ-წოდ. რაოდ.	ფორმ. რაოდ.	სახელ-წოდ. რაოდ.	ფორმ. რაოდ.	სახელ-წოდ. რაოდ.	ფორმ. რაოდ.	
1629	-	-	1	1,5	1	8	-	-	-	-	-	-	2	9,5	2	9,5	100
1643	-	-	-	-	1	9	-	-	-	-	-	-	1	9	1	9	100
1670	-	-	-	-	1	9	-	-	-	-	-	-	1	9	1	9	100
1681	-	-	-	-	-	-	-	-	1	12,5	-	-	1	12,5	1	12,5	100
1705	-	-	-	-	-	-	-	-	1	11,5	-	-	1	11,5	-	-	-
1709	-	-	-	-	-	-	-	-	4	60,5	-	-	4	60,5	-	-	-
1710	-	-	-	-	-	-	-	-	4	49	-	-	4	49	1	12	24
1711	-	-	1	10	-	-	-	-	1	18	-	-	2	28	1	10	35
1712	1	22	1	3	-	-	-	-	1	13	-	-	3	38	2	25	65
1713	-	-	-	-	-	-	-	-	1	40	-	-	1	40	-	-	-
1717	-	-	-	-	-	-	-	-	2	22	-	-	2	22	-	-	-
1719	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4,5	-	-	1	4,5	-	-	-
1720	-	-	-	-	-	-	-	-	1	28	-	-	1	28	-	-	-
1721	-	-	-	-	1	9,5	-	-	-	-	-	-	1	9,5	1	9,5	100
1722	-	-	-	-	-	-	-	-	1	10,5	-	-	1	10,5	1	10,5	100
1737	-	-	-	-	-	-	-	-	1	11	-	-	1	11	-	-	-
1738	-	-	-	-	-	-	-	-	1	53,5	-	-	1	53,5	-	-	-
1739	-	-	-	-	2	-	-	-	2	44,5	-	-	2	44,5	-	-	-

პარიღუპიკე 1629 წლიდან 1818 წლამდე.

წლები	1. ბედიტ-რისიკა		2. საწყოლო-კედაგ.		3. სამეცნიერო		4. სახალხო საკითხები		5. სასულიერო		6. ნაჩუქი		7. სულ		8. მთ შორის მხედრული შიფრითი		წილი %
	საბელ-წოდ.	ფორმ. რაოდ.	საბელ-წოდ.	ფორმ. რაოდ.	საბელ-წოდ.	ფორმ. რაოდ.	საბელ-წოდ.	ფორმ. რაოდ.	საბელ-წოდ.	ფორმ. რაოდ.	საბელ-წოდ.	ფორმ. რაოდ.	საბელ-წოდ.	ფორმ. რაოდ.	საბელ-წოდ.	ფორმ. რაოდ.	
	წოდ.	რაოდ.	წოდ.	რაოდ.	წოდ.	რაოდ.	წოდ.	რაოდ.	წოდ.	რაოდ.	წოდ.	რაოდ.	წოდ.	რაოდ.	წოდ.	რაოდ.	
1793.	-	-	-	-	-	-	-	-	4	99	-	-	4	99	-	-	-
1794.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	34,5	-	-	1	34,5	-	-	-
1795.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	24	-	-	1	25	-	-	-
1796.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-
1797.	-	-	-	-	1	9	-	-	1	26	-	-	2	35	1	26	74
1800.	-	-	-	-	1	8	-	-	2	29,5	1	1,5	4	39	1	8	20,5
1803.	-	-	-	-	-	-	-	-	2	82	-	-	2	82	-	-	-
1805.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	50	-	-	1	50	-	-	-
1807.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	30	-	-	1	30	-	-	-
1808.	-	-	-	-	-	-	-	-	3	91,5	-	-	3	91,5	1	5	5,4
1809.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	5,5	-	-	1	5,5	-	-	-
1810.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	25,5	-	-	1	25,5	-	-	-
1811.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	28	1	6	2	34	1	6	17,6
1815.	-	-	-	-	-	-	1	2	4	82,5	1	1	6	85,5	1	2	2,5
1816.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	25	-	-	1	25	-	-	-
1817.	-	-	-	-	-	-	-	-	1,	19	-	-	1	19	-	-	-
1818.	-	-	-	-	2	16	3	22	1	38,5	1	1	8	78	4	60	77

თვითმპყრობელობის დამკვიდრებიდან ბატონ-ჟმობის გადაპარღნამდე (1819-1866)

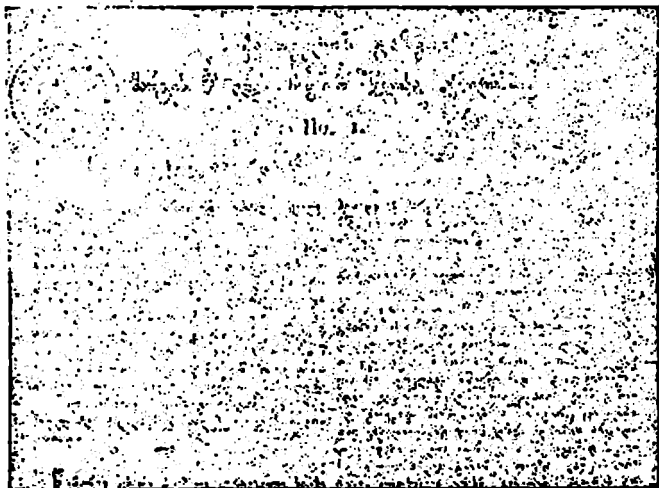
მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრება ძირიანფესვიანად შეიცვალა. საქართველოს მმართველების მისწრაფება, რომ ჩენი ქვეყანა ერთმორწმუნე რუსეთთან დაკავშირებით გამოეყვანათ პოლიტიკური და ეკონომიური ჩიხიდან—სამეუთა მოსპობით და ჩენი ქვეყნის სრული ანექსიით დამთავრდა.

ფრიად მღელვარე იყო რუსეთის თვითმპყრობელობის ჩენში დამკვიდრების პირველი ხანები. საქართველოს დაპყრობა რუსეთის იმპერიალიზმისათვის გრძელი ჯაქვის ერთერთ რგოლს წარმოადგენდა და მას დანარჩენი კავკასიის დაპყრობა უნდა მოჰყოლოდა. ამიტომ, რუსეთმა მაშინდელ საქართველოს ვერ მისცა ის მშვიდობიანობაც კი, რომელიც რუსოფილების საბუთთა შორის ლმთავრეს კოხირს წარმოადგენდა. ომი სპარსეთთან, ოსმალეთთან, მთიელებთან—აი, ჩენი ქვეყნის მაშინდელი სიტუაცია. თუ რისთვის სჭიროდათ საქართველოს ანექსია, ამას საესებით სწორად ახასიათებს პროფ. მიხ. პოკროვისი. იგი ამბობს: „სავსებით ცხადია, რომ რუსეთისთვის საქართველოს ანექსია აუცილებელი იყო კონსტანტინეპოლისათვის ბრძოლის საქმისათვის. აქ სამი გზა იყო: პირველი—პირდაპირი გზა, რომელიც ქვემო დუნაით და ბულგარეთით მიიმართებოდა, მაგრამ ამ გზაზე რუსეთი, მეფის რუსეთი,—ეხეჩებოდა ავსტრიას. ამიტომ დაიწყეს შემოვლითი გზის ძიება... ასეთი იყო ხმელთაშუა ზღვა და არქიპელაგი... მაგრამ ესეც უუკუდებულ იქნა... მაშინ XV^{III} საუკუნის უკანასკნელ წლებში ჩაისახა მესამე გზა: შავი ზღვის აღმოსავლეთი ნაპირებით — მცირე აზიის გზით (კონსტანტინეპოლისკენ). და იწყება კავკასიის დაპყრობა. საქართველო ამ ოპერაციისთვის პლაცდარმი იყო. ტყუილად კი არ ერქვა ა.-კავკასიაში მდგარ რუსეთის ჯარს, რომელიც ოსმალთა და სპარსელების წინააღმდეგ მოქმედებდა — საქართველოს კორპუსი“¹⁾.

დაპყრობილ საქართველოში XIX საუკუნის დამდეგს ძველი სახელმწიფოებრივი ფორმები უხეშად იმსხვერგოდა და მათ მაგივრად ბიუროკრატიული რეჟიმი მყარდებოდა. ყველაფერი ქართული ნელნელა ქრებოდა და რუსულით იცვლებოდა. სიკეთის მოლოდინში მყოფი საქართველო — ვაის გაეყარა და უის შეეყარა, მთიულთა ამბოხება, კახეთის აჯანყება, შეთქმუ-

¹⁾ Труды первой Вессоюзной конференции историков-марксистов. ტ. I, 1930. გვ. 493—494.

ლებანი, პროტესტები, თხოვნები, გადასახლებანი, გაციმბირება — აი მაშინ-დელი საქართველოს მდგომარეობის დამახასიათებელი მოვლენანი. ამიტომ საკვირველი როდია, რომ ჩვენს კულტურულ ცხოვრებას თვით საქართველოში დიდი წინსვლა არა დასტყობია რა. პირველ ხანებში მოისპო ის სტამბაც კი, რომელმაც ესოდენი ღვაწლი დასდო ჩვენს მწიგნობრობას, და მხოლოდ გენერალი ციციანოვის მიერ იქნა ის განახლებული.

„საქართველოს გახეთი“ (დაბატარაებულია).

ყველაფერ ზემოხსენებულის გამო საესებით გასაგები იყო ის დიდი უკმაყოფილება, რომელიც მაშინდელ მოწინავე ქართველ ინტელიგენციას იჩენდა თავს. გასაგებია აგრეთვე ის, რომ ლერმონტოვის „Мцыри“-ს თარგმნის დროს ახალგაზრდა ილია ქავჭავაძემ პოეტის სიტყვები:

И божья благодать сошла
 На Грузию! — Она цвела
 С тех пор я твои своих садов,
 Не опасая врагов,
 За гранью дружеских штыков —

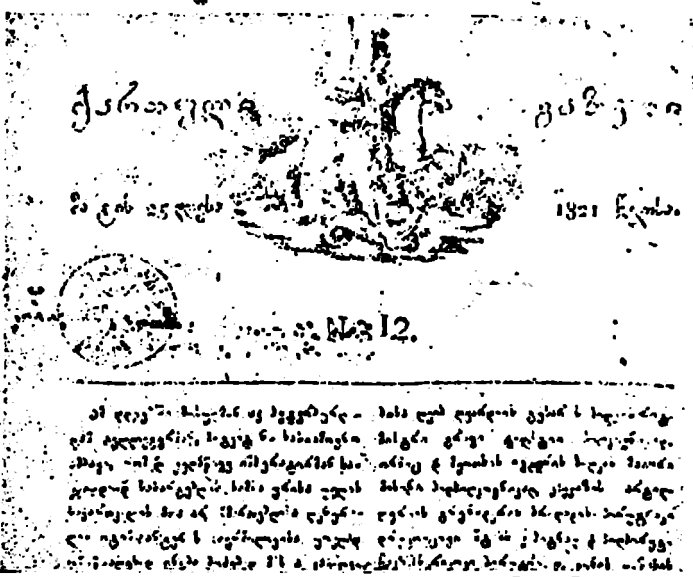
პოლემიკურად თარგმნა:

მას აქეთ რაცა კურთხევა ღვთისა
 მიეცა ტანჯულს ივერიის ერს,
 რაც კარგი ექნას რუსისა შტიკსა,
 ღმერთმა იმ რუსსეუ ას-კეცად მისცეს.

აი, ასეთი იყო მაშინდელი საქართველოს მდგომარეობა. მაგრამ ცხოვრება ნელნელა ჩადგა კალაპოტში. მაშინ რუსეთი ერთადერთი ქვეყანა იყო, რომლის საშუალებითაც ჩვენს ქვეყანას შეეძლო ევროპის კულტურას ზიარებოდა. მართლაც მალე ვამჩნევთ, რომ საქართველოს უმაღლესი წოდებ-

ბანი ეწაფებიან ჯერჯერობით გარეგან ევროპულობას, რომელიც მაშინდელ ბიუროკრატიულ რუსეთს გააჩნდა. მალე ჩნდება პირველი ქართული გაზეთიც, რომელზედაც ცალკე გვექნება საუბარი.

ეპოქა, რომელზედაც ლაპარაკი გვაქვს—ეს არის ხანა, როდესაც ჩვენი ცხოვრების მესვეურობას თავადაზნაურობა ეწვევა და ერის წარმომადგენლობას, კულტურის მეთაურობას ჩემულობს. გლახობა ბატონყმობის უღელ-

ქართული გაზეთი. 1821 წ. (დაბატარავებულია).

შია გაბმული და კულტურისაგან ძალიან შორსაა. მწიგნობრობა უმთავრესად განვითარებულია ისევე თავადაზნაურთა და ზოგიერთ მოქალაქეთა წრეში. მაგრამ ბეჭდვა ძალიან ჩამორჩენილია.

ჟამთ-ვითარებით გარდახვეწილთ შერთ შვილთ მიდამო მოაქეთ მამულში განათლება და ხმა საამო—

ასე მიმართავდა ნიკოლოზ ბარათაშვილი მეფის ერეკლეს საფლავს. მაგრამ მიუხედავად ამისა, იგიცა და ალექსანდრე ქავთავაძეც ისე მოკვდენ, რომ თავისი ნაწარმოებნი დაბეჭდილი არ უნახავთ. მათი ლექსები ზელნაწერად ვრცელდებოდა და ისიც შედარებით ვიწრო წრეში, უმთავრესად ქალაქად.

ამ ხანებში წიგნები კვლავ მოსკოვსა და პეტროგრადს იბეჭდებოდა, თუმცა ბეჭდვის ცენტრი ნელნელა საქართველოსკენ გადმოდიოდა.

წიგნის პროდუქცია 1819-დან 1866 წლამდე

ამ პერიოდის წიგნის პროდუქციის სურათი შემდეგნაირია:

სახელწოდებათა რაოდენობა 188

ფორმათა რაოდენობა 2207

ე. ი. საშუალოდ თითოეულ წიგნზე მოდის დაახლოებით 11,5 ნაბეჭდი ფურცელი. უკვე მარტო ეს ციფრი გვიჩვენებს, რომ იბეჭდებოდა უმთავრესად დიდტანიანი წიგნები, განსაკუთრებით სასულიერო შინაარსისა (პრაქტიკული საჭიროებისთვის) და ზოგიერთი კლასიკოსის თხზულებანი. იბეჭდებოდა აგრეთვე ქართული ისტორიული ძეგლები და ქრესტომატიები, რომლებშიაც ძველი მწერლობის ნიმუშებზე იყო თავმოყრილი. მარტო პლატონ იოსელიანმა გამოსცა თერთმეტი წიგნი (1838-დან 1853 წლამდე). გამომცემლებადვე უნდა ჩავთვალოთ დ. ჩუბინაშვილი, მ. ბროსე და სხვანი, რომლებზედაც ცალკე ვილაპარაკებთ. ახლა კი დავუბრუნდეთ ისევ ამ პერიოდის სტატისტიკურ ცნობებს. დარგთა მიხედვით წიგნები შემდეგნაირად ნაწილდება:

და რ გ ე ბ ი	სახელწოდებათა რაოდენ.	ფორმათა რაოდენ.
მხატვრული ლიტერატ.	34	223
სასწ.-პედაგ.	41	339
სამეცნიერო	26	453
სახ. საკითხავი	10	72
სასულიერო	51	1056
კალენდრები და ნარევი	26	64
ს უ ლ	188	2407

საერთო რიცხვთან შედარებით თითოეული დარგის პროცენტული შეფარდება ასეთია:

სახელწოდ. მიხედვით

- ბელეტრისტიკა 18%
- სასწავლო-პედაგოგიური 21,8%
- სამეცნიერო 13,8%
- სახ. საკითხავი 5,3%
- სასულიერო 27,3%
- კალენდრები და ნარევი 13,8%

იგივე შეფარდება ფორმათა მიხედვით ამნაირ სურათს გვაძლევს:

ბელეტრისტიკა	10,1%
სასწავლო-პედაგოგიური	15%
სამეცნიერო	25%
სახ. საკითხავი	3,2%
სასულიერო	43,8%
კალენდრები და ნარევი	3%

უნდა აღინიშნოს, რომ განვლილ პერიოდის წელიწადში დაახლოებით იბეჭდებოდა:

	სახელწოდ.	ფორმ. რაოდ.
ბელეტრისტიკა	0,7	4,6
სასწავლო-პედაგოგ	0,9	7
სამეცნიერო	0,5	9,5
სახ. საკითხავი	0,2	1,5
სასულიერო	1,06	22
კალენდრები და სხვა	0,5	1,3

შევადაროთ ახლა ამ პერიოდის ცნობები ძველი საქართველოს წიგნის პროდუქციას. დარგების პროცენტული შეფარდება ამ პერიოდებისა ამნაირია:

დარგები	1629—1818	1819—1866	მომატება ან დაკლება %
	ფორმათა მიხედვით	ფორმათა მიხედვით	პროც.
მხატვრული ლიტ.	0,8	10%	+ 10
სასწ.-პედაგ.	3,4	15%	+ 11,6
სამეცნიერო	6,8	26%	+ 18,2
სახ. საკითხავი	3,5	3,2%	- 0,3
სასულიერო	79,5	43,8%	- 25,7
კალენდრები და ნარევი	6,0	3%	- 3

ამნაირად, ჩვენ ვამჩნევთ ფრიად საყურადღებო მოვლენას: მატულობს და საკმაო დიდი პროცენტითაც, ბელეტრისტიკის, სასწავლო-პედაგოგიური, სამეცნიერო შინაარსის წიგნთა ხვედრითი წონა, ხოლო თანდათანობით კლებულობს სასულიერო დარგი, თუმცა სხვა დარგებთან შედარებით იგი მაინც ყველაზე დიდია. ძველს პერიოდთან შედარებით საერთო პროდუქციაში მისი ხვედრითი წონა შეადგენდა თითქმის 80%-ს, ახალში კი მხოლოდ 43,8-ს შეადგენს.

ყველა ამის შემდეგ ფრიად საინტერესოა ავრეთვე თვალი გავადევნოთ იმას, თუ რამდენი წიგნი იბეჭდებოდა თითოეული წლის განმავლობაში და რა დარგის:

წიგნის პარალელური წლების მიხედვით (1819—1866).

წლები	ბელეტრისტიკა		საპოეტო		სამეცნიერო		საბ. საკითხავი		სასულიერო		კალენდრები და ნარევი		სულ	
	სახელწოდ.	ფორმები	სახელწოდ.	ფორმები	სახელწოდ.	ფორმები	სახელწოდ.	ფორმები	სახელწოდ.	ფორმები	სახელწოდ.	ფორმები	სახელწოდ.	ფორმები
1819	1	2	—	—	—	—	—	—	1	12	—	—	2	14
1820	—	—	1	12	—	—	—	—	1	16,5	—	—	2	28,5
1821	—	—	1	6	1	22	—	—	3	51,5	—	—	5	79,5
1822	—	—	—	—	—	—	—	—	2	83,5	—	—	2	83,5
1823	—	—	1	10	—	—	—	—	2	25	—	—	3	35
1824	—	—	—	—	1	8,5	—	—	4	97	—	—	5	105,5
1825	—	—	2	10	—	—	—	—	4	86	—	—	6	96
1826	—	—	1	15	1	9	1	11,5	2	62	—	—	5	97,5
1827	—	—	—	—	1	7	1	5	1	9,5	1	0,5	4	22
1828	—	—	—	—	—	—	1	19,5	—	—	—	—	1	19,5
1830	—	—	—	—	2	6	1	1	1	2	—	—	4	9
1831	—	—	—	—	1	19,5	—	—	—	—	—	—	1	19,5
1833	—	—	—	—	1	15	—	—	—	—	1	0,5	2	15,5
1834	—	—	—	—	1	18	—	—	—	—	—	—	1	18
1838	1	3,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3,5
1839	—	—	—	—	1	7	—	—	—	—	1	2	2	9

1840	1	2	10,5	1	50	-	-	-	-	-	-	-	1	3,5	1	2,5	4	63
1841	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	3	2	19
1842	-	1	3	1	17	1	1,5	1	1,5	1	1,5	1	-	2	-	-	4	25
1843	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2	2
1845	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	18	-	-	2	21
1846	1	3	56,5	1	74	-	-	-	-	-	-	-	1	18	-	-	6	163
1847	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	22	1	4,5	2	26,5
1848	-	1	6,5	1	18,5	-	-	-	-	-	-	-	1	22	-	-	3	47
1849	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	56,5	-	-	2	56,5
1850	1	4	-	1	30,5	1	2	1	2	1	2	1	2	58,5	1	0,5	6	95,5
1851	1	13,5	7,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	21
1852	7	25	4,5	2	65,5	-	-	-	-	-	-	-	3	26,5	-	-	13	121,5
1853	4	28	7,5	1	19,5	-	-	-	-	-	-	1	3	-	-	-	8	58
1854	1	3,5	-	1	36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,5	4	40
1855	2	2	14	1	36	-	-	-	-	-	1	2,5	-	-	-	-	6	18,5
1856	2	1	1,5	1	0,5	-	-	-	-	-	-	-	1	3	1	2	2	2
1858	1	4	57,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	66,5
1859	1	6	4	-	-	2	20,5	-	-	-	-	-	2	31,5	-	-	6	62
1860	3	36	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2,5	6	49,5
1861	-	-	4,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	43,5	1	13,5	6	61,5
1862	1	14	11	3	41,5	1	8	-	-	-	1	8	1	6,5	2	9,5	11	90,5
1863	3	30,5	62,5	1	12,5	-	-	-	-	-	-	-	2	15,5	-	-	11	121
1864	2	12	6	1	3	-	-	-	-	-	-	-	2	38,5	4	14,5	10	74
1865	2	7	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	149	3	4	13	185
1866	1	1	4	1	4	-	-	-	-	-	-	-	1	45	5	3,5	9	57,5

ბატონყმობის გადავარდნიდან გუშათა მოქრაობის დაწყებამდე (1867—1890)

სამოციანი წლები და გლეხთა განთავისუფლება, მიუხედავად ამ რეფორმის კულმოკვეცილობისა, ჩვენი ხალხის ცხოვრებაშიაც ახალი ხანის დასაწყისი შეიქმნა. მთელმა რუსეთმა მაშინ ამირანისებური ნაბიჯი გადადგა წინ და ახალი ეპოქის სიომ საქართველოშიაც დაჰბერა.

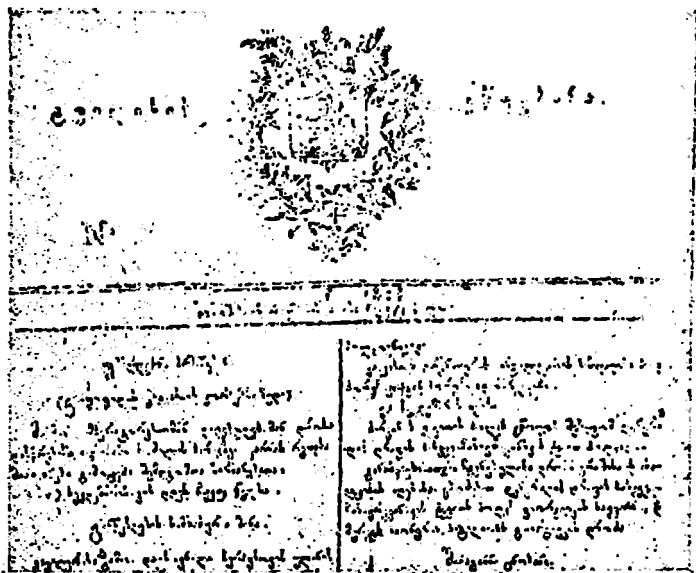
აღმოსავლეთ საქართველოში ბატონყმობის გაუქმების ბრძანება გამოაქვეყნეს 1864 წლის 13 ოქტომბრის მანიფესტით. დასავლეთ საქართველოში — 1865 წლის 13 ოქტომბერს, სამეგრელოში 1866 წლის 1 დეკემბერს, ხოლო აფხაზეთში — 1867 წელს. როგორც ვთქვი, რეფორმა ჩვენში შეკვეცილად განახორციელეს და გლეხებს აუარებელი მიწა ჩამოაქრეს. მებატონეთა ხელში დარჩა აგრეთვე ტყე, საძოვრები, წყალი.

ტფილისის ყოფ. გუბერნიაში ბატონყმობის დროს გლეხთა მფლობელობაში იყო 7.049 დესეტინა ვენახ-ბაღი, 34.992 დესეტ. სარწყავი მიწა, 46.624 დესეტ. ურწყავი, სულ 84.665 დესეტინა. დაახლოებით სულზე მოდიოდა 5,9 დესეტინა. რეფორმამ გლეხებს ბალ-ვენახები თითქმის უკლებლივ დაუტოვა, სარწყავ-ურწყავი მიწების რაოდენობა კი შეუმცირა 25.254 დესეტინამდე, ასე რომ გლეხობამ დაკარგა დაახლოებით 23.986 დესეტინა მიწა. ამიტომ მიწის ნორმამ წინანდელი 5,9 დესეტინიდან 3,9 დესეტინამდე დაიწია. თითოეულ სულზე მოდიოდა $\frac{1}{3}$ დესეტ. ნაკლები. 1334 კომლს მამული სულ არ მიუღია, 386 კომლმა ნორმაზე ნაკლები მიიღო. საერთოდ გლეხობის დაახლოებით 13 პროცენტს მიწის საკმაო რაოდენობა არ მიუღია.

მიწა გლეხობას მიეცა სამუდამოდ სარგებლობისათვის და უფლება ჰქონდა მემამულისაგან გამოესყიდა იგი. მამულის სარგებლობისთვის გლეხი იხდიდა ღალას ნატურით, ხანდახან კი ფულად. ღალა დაახლოებით მოსავლის $\frac{1}{3}$ -ს უდრიდა. გამოსყიდვისათვის ნაგულისხმევი იყო მთავრობის მხრით ფულადი დასმარება, მაგრამ მიწის ფასთან შედარებით იგი იმდენად მცირე თანხას წარმოადგენდა, რომ გამოსყიდვას ნაკლებად თუ ახერხებდა ვინმე. ამნაირად წარმოიშვა დროებით ვალდებულ გლეხთა კატეგორია, რომელიც მოისპო მხოლოდ XX საუკუნის დამდეგს — 1912 წლის დეკემბერში.

მაგრამ გლეხობის პირად განთავისუფლებას ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. დიდი გაჭირვებით, მაგრამ იგი მაინც ახერხებდა მამულის გამო-

წყიდვას და დამოუკიდებელი მეურნეობის მოწყობას. რადგან მიწა არ ჰყოფნიდა, გლეხობა იძულებული იყო ყოფილი ბატონებისაგან იგი იჯარით აეღო, რისთვისაც მას ფული ესაჭიროებოდა. და აი, გლეხობა სოფლის გარეშე ეძიებს სამუშაოს, რათა დამოუკიდებელი მეურნეობის მოწყობა შეძლოს. სოფლიდან ქალაქად ლტოლვა თანდათან ძლიერდება და გლეხობაც გათვითცნობიერებას იწყებს, ნელნელა გამოდის სიზოგადოებრივ ასპარეზზე. თავდა-აზნაურობა, როგორც წოდება, რომელსაც ჩვენი ერის მე-

„ტფილისის უწყებანი“. (დაბატარაებული).

ზაქედ მიიწია თავი, ნელნელა, მაგრამ მტკიცე ნაბიჯით მიექანება სრული ეკონომიური და საზოგადოებრივი გაკორტებისაკენ.

ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ ჩვენში ნატურალური მეურნეობა ირღვევა და ძლიერდება ჯერ სავაჭრო, შემდეგ სამრეწველო კაპიტალი. როგორც ვთქვით, გლეხობა მიეშურება ქალაქისკენ (ქუთაისი, ბათომი და ტფილისი). პირველ ხანებში იგი მკიდროდ არის დაკავშირებული სოფელთან და „მოგებული“ ფულიც უმთავრესად „ნადელის“ გამოსასყიდად სჭირია. ამ გამოყიდვას უფრო ადრე დასავლეთ საქართველოს გლეხობა ახერხებს, ვინაიდან იქ თავდა-აზნაურობა საერთოდ ქართლისთანა მძლავრი არ ყოფილა. 80-იან წლებში ჩვენში მნიშვნელოვანი ამბავი ხდება: რკინის-ჯოხით შეერთებენ ბათომ-ბაქოს. გაყვანილ იქნა ბათომ-სამტრედიის შტო

(1883 წ.), ხოლო 1884 წლიდან დაიწყო ბათუმის ნავთსადგურის გაფართოება-გაუმჯობესება. მიმოსვლა და მეზობელ ქვეყნებში გასვლა გლუხობას. ამით გაუადვილდა. ქართველ გლეხს უკვე ხშირად შეხედვებით საქართველოს გარეშეც სამუშაოდ წამოსულს. ამავე ხანებში ტფილისში არსდება და მალე ფართოვდება რკინის გზის სახელოსნოები და ბათუმში ჩნდება ფაბრიკა-ქარხნები. იზრდება აგრეთვე ქიათურის შავი ქვის და ტყიბულის ქვანახშირის ექსპლოატაცია. ყველაფერი ეს ხელს უწყობს გალატაკებული გლეხობიდან გამოსული ელემენტების ჩამოყალიბებას: ჩნდება პროლეტარიატი. ის ჯერ მცირერიცხოვანია, მაგრამ მალე იწყებს ბრძოლას ძველი საზოგადოებრივი ძალების წინააღმდეგ, ბრძოლას თავისი. ეკონომიური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. ღებება უკვე ხანა მუშათა მოძრაობისა, რომელიც სხვა ეპოქის დასაწყისია და ახლა ჩვენ მას არ შეეხებებით.

რავგვარი იყო საზოგადოებრივ-კულტურული ვითარება ჩვენი ხალხის ბატონყმობის გადავარდნიდან მუშათა მოძრაობის დაწყებამდე?

ჩვენ აქ საქმე გვაქვს სხვადასხვა საზოგადოებრივ დაჯგუფებებთან, რომლებიც უმთავრესად კულტურულ და სალიტერატურო მუშაობას ეწევიან: ესენი არიან — სამოციანი წლების მოღვაწენი ანუ თერგდალეულეები, ნაროდნიკები (ხალხოსნები) და არათავადაზნაურული ინტელიგენცია — ეგრეთწოდებული „დიაკვნის შვილები“, ისინი, ვისაც რუსეთში „რაზნოჩინცებს“ უწოდებდნენ (ერუნალ „იმედის“ ჯგუფი).

სამოციანი წლების ეპოქის მოღვაწე ლიტერატორები უმთავრესად თავადაზნაურობის წრიდან იყვენ გამოსულნი, რადგან ჯერ კიდევ თავადაზნაურობა მესვეურობდა ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებას. სამოციან წლებში გამოვიდა ასპარეზზე მთელი დასი: მგოსნებისა და პუბლიცისტებისა: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე, სერგეი მესხი, შემდეგ გიორგი წერეთელი და სხვანი. დაიწყო გაცხარებული სალიტერატურო ომი ძველთაობას, „მამებსა“ და ახალთაობას — „შვილებს“ (თერგდალეულებს) შორის. ძველების გამოჩენილი წარმომადგენელი იყო მგოსანი გრიგოლ ორბელიანი, ხოლო „შვილების“ მუხაბირალტრედ ილია ჭავჭავაძე ითვლებოდა.

რა პროგრამა ჰქონდა ახალთაობას? მამულში ვეღოთ (ნაციონალური) ლიბერალიზმი — აი, რა შეიძლება ვუწოდოთ ამ ახალ მიმართულებას. ყველა დაწესებულებიდან დევნილი ქართული ენის დაცვა, ეროვნული შეგნების გაღვივება და პატრიოტული გრძნობის გაღვივება — აი, მაშინდელი პოეზიისა და პუბლიცისტიკის ძირითადი შოტივები.

სამოციანი წლების მოღვაწეებს შეიძლება ვუწოდოთ იგივე სახელი, როგორიც რუსეთის იმდროინდელ მოღვაწეებს ერთმა რუსის მწერალმა უწოდა: ისინი იყვნენ მიწის იდეალისტები („идеалисты земли“). სალიტერატურო მოღვაწეობასთან ერთად ისინი საზოგადოებრივ მუშაობასაც ეწეოდნენ, ხელმძღვანელობდნენ თუ მუშაობდნენ ბანკებში, სხვადასხვა საკულტურო დაწესებულებებში და სხვა. ოთხმოციანი წლების დამდეგს და არსდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, რომელმაც შემდგომ ხანებში უდიდესი როლი

ითამაშა, როგორც წიგნების გამოშვებობასა, ისე მის გავრცელებაში თავისი მალაზიების საშუალებით. ტფილისში არსდება და მრავლდება სკამბები, რომლებშიაც უმთავრესად ჟურნალ-გაზეთები და წიგნები იბეჭდება.

სტამბები ჩვენსა და უცხოეთში

სამოციან წლებშივე ჩაიდგა ტფილისში ქართული სტამბის მოწყობისა და შრიფტის ჩამოსხმის საქმე. 1860 წელს გაიხსნა ენფიანჯიანცის და როტინოვის სტამბა, რომელშიაც იბეჭდებოდა ილია ქავკაძის ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“. ყველაზე კულტურულად და ტექნიკურად ქართული წიგნებისათვის შეგუებული იყო სტ. მელიქიშვილის და ამხ-ბის სტამბა, რომელიც 1864 წელს გაიხსნა. 1866 წლიდან ამ სტამბაში დაიწყო გაზეთ „დროების“ ბეჭდვა. სტამბაში ამხანაგებად იყვნენ ვახტ. თულაშვილი, დ. ბაქრაძე, სტ. მელიქიშვილი, ოფიციალური რედაქტორი „დროებისა“. საერთოდ ამ ხანაში არსებობდა შემდეგი სტამბები, რომლებშიაც ქართული წიგნები იბეჭდებოდა:

**დაარსების
დრო**

ენფიანჯიანცისა და როტინოვისა	1860 წ.
ბულდანი მუნთოვეისა	1855 „
ჟურნ. „მნათობისა“	1869 „
დუბელირისა	1846 „
კრამარჩნკოს სტამბა	1870 „
სტ. მელიქიშვილის სტამბა	1864 „
ეკვთ. ხელაძისა	1875 „
მ. ვართანიანცისა	1877 „
გრ. ჩარკვიანისა	1880 „

და სხვა. გარდა ამისა, ამ ხანებში ქართული წიგნები იბეჭდებოდა ქუთაისშიაც. დასავლეთ საქართველოში იყო შემდეგი სტამბები:

**დაარსების
დრო**

საგუბერნიო სტამბა	1830 (ქუთ.)
სტ. „გუტენბერგი“	1860 „
ფერაძისა	1880 „
კოწია თავართქილაძისა	1887 (ოზურგ.)

და სხვა. შედარებით მრავლად იბეჭდებოდა ქართული წიგნი მაშინდელ საზღვარგარეთულ ქართულ სტამბებშიაც. ასეთი სტამბები იყო — ვენეციაში (ვენეტოში) — დაარსებული პეტრე ხარისქარაშვილის მიერ — 1855 წ. შემდგომ კონსტანტინეპოლს (1860 წ.), სადაც დაახლოებით 10 — 12 წიგნი დაიბეჭდა. სტამბა იყო აგრეთვე საფრანგეთში — მონთობანს — იმავე პეტრე ხარისქარაშვილის მეკადი-

ნეობით მოწყობილი. ყველა ამ სტამბაში ქართული წიგნები იბეჭდებოდა დაახლოებით 80-იანი წლების დამდეგამდე. ნაბეჭდი წიგნები შემოდის და საქართველოში ყოველ ცალკე შემთხვევაში საცენზურო კომიტეტის დასტურით. მონთაბანის სტამბის მესვეურებს მიზნად ჰქონიათ დასახული ქართული სკოლებისათვის სახელმძღვანელოების შედგენა-თარგმნა და ბეჭდვა. 1879 წელს კონსტანტინეპოლიდან მოსული წიგნების ნუსხაში ჩამოთვლილია სწორედ ასეთი სახელმძღვანელოები, რომლებიც საზღვარგარეთ დაბეჭდილია და რომლებიც ახლა საქართველოში გამოეგზავნათ:

1. მსოფლიო ისტორია;
 2. ქართული გრამატიკა;
 3. გეოგრაფია;
 4. სიბრძნე კაცობრივი;
 5. ქართული რეტორიკა;
 6. ფილოსოფია ანუ რეტორიკა;
 7. ბრძენი კაცი;
 8. რჩეული ლექსები;
 9. თანსაბარებელი ლოცვის წიგნი;
 10. წალკოტი — ლოცვანი;
 11. სახელმძღვანელო ფრანციული ენის შესწავლისათვის;
 12. ფრანციულ-ქართული გრამატიკა;
 13. წმინდანების ცხოვრება;
 14. ეზოპის იგავნი;
 15. საქრისტიანო მოძღვრება — დაბეჭდილი ვენეტიკს და სხვანი.
- ზემოხსენებული წიგნები მოსულა საქართველოში 2452 ცალად ¹⁾.

დ. შ. წ. კ. ზამაგრცელხელი საზოგადოება

ახლა შევეხებით ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსებას, რადგან ამ საზოგადოებამ დიდი როლი ითამაშა ქართული წიგნის გამოცემა-გავრცელებაში. მისი დაარსების ისტორია მოკლედ არის მოთხრობილი იმ ნაწყვეტში, რომელიც „საქართველოს კალენდარში“ (1905 წ.) იყო მოთავსებული და დაბეჭდილია სხვადასხვა შრიფტით. ის იმდენად საინტერესოა, რომ მოგვყავს იგი სრულად კლიშის სახით (იხ. გვ. 57, 58 და 59).

ეს ხელნაწერი შედგენილია შემდეგნაირად:

I ნაწილი დაწერილია	IX საუკუნის ასოებით
II „ „ „	X „ „
III „ „ „	XI „ „
IV „ „ „	XII „ „
V „ „ „	XIII „ „

¹⁾ RIL, № 269/30 — 1879 წ.

VI ნაწილი დაწერილია	XIV საუკუნის ასოებით .
VII " "	XV
VIII " "	1712 წ. ნაბეჭდი ასოებით
IX " "	ქურნალ „ცისკრის“ ასოებით.

ტექსტი შემდეგი შინაარსისაა:

I. „საზოგადოების დაარსების აზრი ჯერ კიდევ 1870 წ. დაიბადა. მაგრამ მისი განხორციელება დაიწყო 1877 წ. როდესაც რუსეთ-ოსმალეთის ომის გამოცხადებისა გამო მთავრობამ ნდობისა და მოწოდების ქალაქი გამოცხადდა ქართველი ერის მიმართ. საქმის მეთაურები იყვნენ:

II. ი. გოგებაშვილი, ნ. ცხველაძე და ვ. თულაშვილი. მათ შეუერთდნენ მერე დ. ყიფიანი, ბეს. ლოლობერიძე და ი. ჭავჭავაძე. იზოვნეს ხარკოვის წერა-კითხვის საზოგადოების წესდება და შეუდგინენ მომავალ „ქ. შ. წ.-კ. გამავ. საზოგადოების“ წესდების შედგენას.

სახსრება უყავს ჩაახსოვებს ანტი კოქს სურათო
1870 წ. მათგან მათგან მისი კარნახი. თოქა
მათგან 1877 წ. მათგან მათგან მათგან მათგან
კარნახი მათგან მათგან მათგან მათგან მათგან
მათგან მათგან მათგან მათგან მათგან მათგან
მათგან მათგან მათგან მათგან მათგან მათგან

III. ამის გამო კრებები იმართებოდა 1877 — 78 წ. როდესაც წესდება დამზადდა, 30 იანვარს 1878 წ. გრ. ორბელიანის სახლში შეიკრიბა ყველა, ვისაც მონაწილეობა უნდა მიეღო საზოგადოებაში, როგორც წევრს.

IV. წესდება მიღებულ იქნა კრების მიერ, რომელმაც დ. ყიფიანს, ი. ჭავჭავაძეს და ბეს. ლოლობერიძეს მიანდო მისი წარდგენა მთავრობასთან დასამტკიცებლად. წესდების დამტკიცება დაგვიანდა. მთავრობამ მოითხოვა მესამე მუხლის შეცვლა, რომელიც ამბობს:

V: „საზოგადოებამ თავის საგანს მიიღწევს იმით, რომ სახალხო სკოლებში დასაწყისის სწავლებას შემოიღებს სამშობლო, ბავშვებისათვის გასაგებ ენაზე“.

VI. 1879 წ. 26 მარტს დ. ყიფიანმა წარუდგინა მთავრობას ვრცელი განმარტება ამის შესახებ და წესდება დამტკიცებულ იქნა რაზოდენიმე დღის შემდეგ, 31 მარტს.

VII. საზოგადოებას დაარსებისას ჰყავდა 126 წევრი. დღეს ჰყავს ათასზე მეტი. დღეს საზოგადოების ხელშია 8 სკოლა და 11 სახალხო ბიბლიოთეკა-სამკითხველო. საზოგადოების სკოლებში სწავლობს 1250 მოსწავლე. ბიბლიოთეკებში 16 ათასზე მეტი წიგნია, რომლითაც სარგებლობს 2300 კაცი. საზოგადოების სამკითხველოში წელიწადში შედის 62 ათასი მკითხველი.

VIII. გარდა ამისა საზოგადოებას აქვს ბიბლიოთეკა-მუზეუმი, რომელშიაც შეკრებილია დღეს 3954 ქართული ხელნაწერი და წიგნი და 1678

ხელად იმისა, რომ ქართული ენა დევნილი იყო და ქართულ წიგნსაც ნაკლები გასავალი ჰქონდა, საზოგადოებას ისე კარგად მიჰყავდა წიგნის გამოცემა-ვაჭრობის საქმე, რომ ყოველთვის მოგება რჩებოდა და ამ მოგების თავისი მოღვაწეობის სხვა დარგებს ანდომებდა. ოცდაცამეტი წლის გან-

VI -

1879 26 მარტს ი. ელივიანმა
 კარაყორღინა მთაწარის ფარე-
 ლი განმარტევა იმის შესახებ
 და კესტევა რამტიცეულოინა
 რამტიცეულოინა ილის შემოეგე მარტს

VII

საზოგადოებას დაარსებისას ყავდა 126
 წევრი. იღეს ზეგეს ათასზე მეტი. იღეს
 საზოგადოების ხელშია 8 სკოლა და 11

სახლია უკლიოთეა-სამოთხელო საზო-
 გადოებას სკოლოტში სწავლოუს 1250
 მ-სწავლო უკლიოთეაში 16 ათასზე
 მეტი წიგნია. რომლითაც სარგებლო-
 უს 2300 კაცი საზოგადოების სამოთ-
 ხელოში წელიწადში შეის 62 ათასი
 შეიხელო

VIII

გარდა ამისა საზოგადოებას აქვს ბიბლიოთეკა
 მუზეუმი რომელშიაც შეკრებილია დღეს 3954
 ქართული ხელნაწერი და წიგნი და 1678 წიგნი
 სუცხო ენაზე სუმაფრესად შესახებ საქართველოსა
 და კავკასიისა და სხვა და სხვა საინტერესო ნივთი.

IX
 საზოგადოებას აქვს საერთო მარბია ქართულის
 წიგნებისა. რომლოც ჰქვიდს წელიწადში 20 000 ზ.

საულობაში ეს მოგება დაახლოებით 56.000 მანეთს უდრიდა, რაც იმ დრო-
 სთვის ფრიალ დიდ თანხას წარმოადგენდა. თუმცა საგამომცემლო მოღვა-
 წეობა ამ საზოგადოებისა უფრო შემდგომ პერიოდს ეკუთვნის, მაგრამ მისი
 საქმიანობის სურათის დასამთავრებლად ჩვენ მოვიყვანთ ცნობებს, თუ რა-

მდენი სახელწოდების წიგნი და რა ტირაჟით გამოუცია მას წლების მიხედვით. ეს ცნობები ნათლად გვიჩვენებს, თუ რაოდენი მუშაობა გაუწევია წ. კ. გამაერც. საზოგადოებას საგამომცემლო დარგში. პროდუქციაში ჩვენ არ შეგვიტანია ეგრეთწოდებული გრაფიკა (ქართულ მწერალ-მოღვაწეთა სურათები და სხვა). ცნობები ასეთია (ნაკლები):

წ ლ ე ბ ი	სახელწოდება	ტირაჟი	წ ლ ე ბ ი	სახელწოდება	ტირაჟი
1888/89	—	22.600	1908	—	90.400
1889/90	—	13.200	1909	4	32.000
1890/91	—	18.600	1910	4	64.000
1891/92	—	30.477	1911	5	52.000
1892/93	2	1.200	1912	8	34.484
1893/94	—	14.400	1913	14	120.000
1894/96	8	32.798	1914	8	32.000
1897	5	8.482	1915	8	14.923
1898	5	28.800	1916	—	132.831
1899	—	27.330	1917	7	102.000
1900	7	26.400	1918	18	134.000
1901	4	18.570	1919	24	136.150
1902	9	29.700	1920	41	384.970
1903	—	26.000	1921	5	38.500
1904	—	32.900	1922	2	13.000
1905	—	20.950	1923	1	45.000
1906	—	45.000	1924	1	2.000
1907	—	58.800			
			ს უ ლ . . .	?	1.867.815

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ წ. კ. საზოგადოების წიგნის პროდუქციის შემცირება იმით აიხსნება, რომ მისი ფუნქციები ამ მხრით სავსებით სახელმწიფო გამომცემლობამ იკისრა და საზოგადოებას გამოეცალა საარსებო ნიადაგი.

ამ პერიოდის წიგნის პროდუქცია

ის პერიოდი, რომელიც ჩვენ განვიხილეთ, რასაკვირველია, ნაყოფიერი იყო წიგნის პროდუქციის როგორც რაოდენობის, ისე ხარისხით და სოციალური დანიშნულებით. ჩნდება ეგრეთწოდებული სახალხო ლიტერატურა, რომელსაც ხშირად ბაზრულ ლიტერატურასაც უწოდებენ. პირველ ხანებში იგი მართლაც დაბალ დონეზე დგას, მაგრამ უდიდეს როლს თამაშობს: იგი აჩვენებს ხალხს კითხვას, ასწავლის ანბანს. სწორედ იმავე

ხანებში რუსის მწერალი ნეკრასოვი ნატრობდა: ნეტა როდის დადგება ის ნეტარი დრო, როდესაც რუსის გლეხი

Не Милорда глуного,
Велинского и Гоголя
С базара пошесет-о.

ჩვენშიაც სწორედ ასეთი მდგომარეობა იყო: ჩვენი მშრომელი ხალხი ახლად ფეხს იდგამდა და თვალებს იფშენებდა. რა ვუყოთ, რომ მას „ქალ-ვაჟიანი“, „ყარამანიანი“, „ბარამიანი“ და სხვა მისთანები მოსწონდა! იგი ოლტაცებით კითხულობდა ამასთანავე ყოველგვარ საგმირო ამბებს, შესტრფოდა არსენას. მის ლექსს, წინათ მხოლოდ მესტიერისაგან განაგონს, ახლათვლით, მაგრამ მაინც კითხულობდა! ეს იყო შესამზადებელი პერიოდი, როდესაც სახალხო მგოსნები, ეგრეთწოდებული ბაზრის პოეტები, აშულები უკვე აღარ ემარობდნენ მართოდენ ზეპირ გაშაირება-სიმღერას, არამედ თავისი ნაწარმოებებით წიგნის ბაზარზედაც გამოდიოდნენ. ამ მხრით თავსებით მართალს ამბობს ამ მგოსანთა შემოქმედების გულთბილი მკვლევარი ჩვენი მგოსანი ი. გრიშაშვილი:

„სურვილგაღვიძებული ხალხი ეტანებოდა იმ წიგნებს, რომლებიც მიწაწვდომი იყო და რომლებსაც მას აწვდიდნენ. ერთი ყარაჩოღელი ესაღოვი იყო, რომელიც განიერი შარვლით, და ვერცხლს ქამრით დადიოდა ტფილისის ქუჩებში და კალათით წიგნებსა ჰყიდა. ამრიგად, ძველი ტფილისის ბაზარს, გარდა საკუთარი მწერლებისა, მხატვრებისა და გამომცემლებისა, — თავიანთი წიაღიდან წარმოშობილი მოხეტიალე ბუკინისტებიცა ჰყავდა... ეს წიგნები სრულიად შეუგნებლად პირველდაწყებითი ანბანის მოვალეობას ასრულებდა და თვით ავტორებიც მდაბიო ხალხისთვის, ასე თუ ისე, პატარა გოგებაშვილებად გახდნენ. მეტად საგულისხმოა, რომ ამ „შაურიან წიგნებს“ პირველ გვერდზე ხშირად შესავლის ნაცვლად დართული ჰქონდა ხოლმე ანბანი... და აი, ეს წიგნები, რომლებშიაც მდაბიურად და ხალხისიანად იყო დაწერილი ბაზრის ყოველგვარ ღირსშესანიშნავი მომენტი, ხელიდან ხელში გადადიოდა და ქალაქის ღარიბი მოსახლეობა ძალაუნებურად თვითგანვითარებას ეწაფებოდა“¹⁾.

ამიტომ ჩვენ მთელი ეს „საბაზრო ლიტერატურა“ სრულის შემგნებით სახალხო საკითხავ წიგნთა რუბრიკაში მოვაქციეთ. ამ დარგმა, ცხადია, შემდგომ ხანებში ხასიათი შეიცვალა, განსაკუთრებით წერა-კითხვის საზოგადოების მიერ საგამოცემლო მოღვაწეობის დაწყების შემდეგ, მაგრამ იმ ხანებში სწორედ რომ დიდ კულტურულ როლს ასრულებდა და მისი უგულბებელყოფა ყოველად შეუწყნარებელია.

ეს პერიოდი სულ რაღაც ოცდაოთხ წელიწადს შეიცავს, მაგრამ აბა, გადაჭედეთ მას, თუ რა ძირითადი ცვლილებაა! ამ ხანში გამოიცა:

¹⁾ ი. გრიშაშვილი. ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოჭმა. სახელგამი, 1928 წ. გვ. 84 და 101.

სახელწოდება	1.090
ტირაჟი	1.673.900
ფორმათა რაოდენობა	4.047
ფურცლადობა	6.269.700

დარგების მიხედვით ეს პროდუქცია შემდეგნაირად ნაწილდება:

წიგნის პროდუქცია 1867—1890 წწ.

დ ა რ გ ე ბ ი	სახელ- წოდებათა რაოდენობა	ტირაჟი	ფორმათა რაოდენობა	ფურცლა- დობა
პოპულარულ-პოლიტიკური	16	12.400	45,5	39.900
სახალხო საკითხავი	276	340.600	394,5	589.900
საბავშვო	49	59.700	170,5	165.100
კალენდრები, წესდებანი და ნარევი	107	174.900	296	607.000
შატერული ლიტერატ	307	376.800	1.128	1,429.200
სახელმძღვანელოები და პედაგოგ	149	395.400	843	1,988.200
მეცნიერული სხვადასხვა დარგისა	75	66.500	336,5	301.100
სასულიერო	111	152.000	832	1.149.300
ს უ ლ	1.090	1,578,300	4.047	6,269.700

პროცენტული შეფარდება ამ პროდუქციისა შემდეგნაირი:

პროცენტული შეფარდება 1867—1890 წწ. წიგნის პროდუქციისა

დ ა რ გ ე ბ ი	სახელწოდებათა მიხედ- ვით	ტირაჟის მიხედვით	ფორმათა რაოდენობის მიხედვით	ფურცლადობის მიხედვით
	%	%	%	%
პოპულარულ-პოლიტიკური	1,5	0,8	1,1	0,6
სახალხო საკითხავი	25,3	21,6	9,8	9,4
საბავშვო	4,5	3,2	4,2	2,6
კალენდრები, წესდებანი და ნარევი	9,8	11	7,3	9,6
შატერული ლიტერატურა	28	24,2	28	22,8
სახელმძღვანელოები და პედაგ.	13,7	25,2	20,8	31,8
მეცნიერული სხვადასხვა და- რგის	7	4,4	8	4,7
სასულიერო	10,2	9,6	20,8	18,5

თუ ამ ეპოქის პროდუქციას შევადარებთ გასული ეპოქის პროდუქციას, ცვლილება უფრო ცხადი გახდება. წინა ეპოქა შეიცავს 48 წელს, ე. ი. სწორედ ერთიორად მეტს, ვიდრე ბატონყმობის შემდეგი დროინდელი. მიუხედავად ამისა მათი შეფარდება მაინც საყურადღებოა და გვიჩვენებს ქართული ლიტერატურის ზოგიერთი დარგის საოცარ ზრდას.

წიგნის პროდუქცია 1819 — 1866 და 1867 — 1890 წწ. ეპოქებისა

და რ გ ე ბ ი	1819—1866		1867—1890		დაკლბა ან ზრდა, ე. ი. იმ ფორმათა მიხედვით
	სახელწოდებათა რაოდენ.	ფორმათა რაოდენ.	სახელწოდებათა რაოდენ.	ფორმათა რაოდენ.	
პოპულარულ-პოლიტიკური	—	—	16	45,5	+100
სახალხო საკითხავი	10	72	276	394,5	+548
საბავშვო	—	—	49	170,5	+100
კალენდრები, წესდებანი და ნარევი	26	64	107	296	+462
მხატვრული ლიტერატურა	34	223	307	1128	+504
სახელმძღვანელოები და პედაგ.	41	339	149	843	+248
მეცნიერული სხვადასხვა დარგისა	26	453	75	336,5	-26
სასულიერო	51	1056	111	832	-22
ს უ ლ	188	2207	1090	4047	+12

რასაკვირველია, ეს შედარება საეცებით ზუსტი არაა, რადგან ერთ შემთხვევაში აღებულია 48 წლის პროდუქცია, ხოლო მეორეში 24-სა, მაგრამ მით უფრო საგულისხმოა საერთო ჯამი და შედეგები.

რამდენი წიგნი და რამდენი ფორმა იბეჭდებოდა წელიწადში 1819 — 1866 წ. და 1867 — 1890 წ. ეპოქებში:

და რ გ ე ბ ი	1819—1866		1867—1890	
	სახელწოდებათა რაოდენობა	ფორმათა რაოდენობა	სახელწოდებათა რაოდენობა	ფორმათა რაოდენობა
პოპულარულ-პოლიტიკ.	—	—	0,6	1,9
სახალხო საკითხავი	0,2	1,5	11,5	16,4
საბავშვო	—	—	2	7,1
კალენდრები და ნარევი	0,5	1,3	4,5	12,3
მხატვრული ლიტერატურა	0,7	4,6	12,8	47
სახელმძღვანელოები და პედაგ.	0,9	7	6,2	35
მეცნიერული სხვადასხვა დარგ.	0,5	9,5	3,1	14,2
სასულიერო	0,5	9,5	4,6	34

საერთოდ კი 1818 — 1866 წ. ეპოქაში იბეჭდებოდა წელიწადში დაახლოებით 4 წიგნი — 46 ფორმა, ხოლო 1866 — 1890 წლებში — 46 წიგნი — 84 ფორმა — 65.760 · ცალად. ზრდა ფრიად თვალსაჩინო და აშკარაა. ისტორიკოსს მართო ეს ცნობები რომ ჰქონდეს ხელთ, ადვილად წარმოიდგენს ჩვენი ქვეყნის ვითარებას ამ ეპოქაში. ყურადღება მიაქციეთ აგრეთვე იმას, თუ საითკენ მიიმართება წიგნის პროდუქცია სოციალური დანიშნულების მიხედვით, და თქვენთვის ნათელი გახდება ის დიდი სოციალურ-კულტურული გარდატეხა, ქარაველმა ხალხმა ბატონყმობის გადაყარდნის პირველი 30 წლის განმავლობაში რომ განიცადა.

ძარბაზული შრიფტი

სტამბის ხელოვნების განვითარებასთან ერთად წინ მიდიოდა ქართული შრიფტის საქმეც. როგორც ვიცით, პირველი ქართული წიგნი, რომში დაიბეჭდა იმ ასოების მიხედვით, რომლებიც ამოკრეფილი იყო თეიმურაზ პირველის წერილიდან. ეს წერილი თეიმურაზმა რომის პაპს გაუგზავნა. რომის სტამბაში კარგა ხანს ქართული წიგნები სწორედ ამ შრიფტით იბეჭდებოდა.

როდესაც ტფილისში ვახტანგ მეფემ სტამბა დააარსა, შემოღებულ იქმნა რომისაზე უფრო ლამაზი შრიფტი, რომელიც მაშინდელ საუკეთესო ხელნაწერს წარმოადგენდა. ამ შრიფტით არის დაბეჭდილი, მაგალითად, ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსანი“.

მთელი მეთვრამეტე საუკუნის განმავლობაში ქართული შრიფტი თითქმის არ შეცვლილა. ერეკლეს სტამბის უკანასკნელი წიგნები თითქმის ისეთივე ასოებით არის დაბეჭდილი, როგორითაც ვახტანგის სტამბის პირველი წიგნები.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, მარი ბროსემ და დ. ჩუბინაშვილმა ძველი ასოები ოდნავ გააუმჯობესეს და პეტერბურგის აკადემიის ქართულ სტამბას მიაღებინეს. ეს შრიფტი გაბატონდა და ეწოდება აკადემიური ციცერო. ტფილისში გამოშული პირველი ქართული გაზეთის და შემდეგი გამოცემების შრიფტი ბევრად ჩამოუვარდებოდა აკადემიურს. დიდ ნაბიჯს წარმოადგენდა წინ ჟურნალ „ციცერის“ შრიფტიც (1852 წ.). მაგრამ რადიკალური ცვლილება ქართულმა შრიფტმა მხოლოდ სამოციან წლებში განიცადა. როდესაც რუსეთიდან დაბრუნებული ახალგაზრდობა ძველ თაობას დაეტაკა, მან იგრძნო, რომ ყველაფერთან ერთად შესაცვლელი იყო ასე ვთქვათ, ძველი კულტურის პოლიგრაფიული ბაზაც. ადარებდა რა ჩვენებურ ჟურნალ-გაზეთობას რუსეთისას — ოგი ხედავდა, თუ რამდენად ჩამორჩენილები ვიყავით ამ მხრითაც. განსაკუთრებით ეს საგრძნობი შეიქნა მას შემდეგ, რაც ი. ჭავჭავაძე „საქართველოს მოამბის“ გამოცემას შეუდგა.

1863 წლის დამლევს ნ. ლოლოპერიძის, ი. ჭავჭავაძის, ვ. თულაშვილისა, დ. ყიფიანისა და სხვათა ინიციატივით დაიწყო მუშაობა ახალ

წილის პრიორიტეტი წლებს მიხედვით (1867 - 1890). სასაქონლო და ტიპი

წლები	პატენტის პერიოდი		საბაჟო		კალენდრი და ნაწილი		მხარეთა		სამომლოდინო		მეცნიერული		სასაქონლო		სულ	
	წლები	ტიპი	წლები	ტიპი	წლები	ტიპი	წლები	ტიპი	წლები	ტიპი	წლები	ტიპი	წლები	ტიპი	წლები	ტიპი
1867	—	—	—	—	1	2-400	3	3,000	2	4,800	—	—	2	2,400	8	12,600
1868	—	—	—	—	2	3,600	—	—	5	8,400	—	—	4	4,600	11	16,600
1869	—	—	2	1,800	2	3,600	1	1,400	4	7,200	1	800	—	—	10	14,800
1870	—	—	3	2,100	5	5,200	3	3,400	3	2,800	—	—	2	2,400	14	15,900
1871	—	—	—	—	1	2,400	5	4,000	—	—	1	1,400	1	1,200	8	9,000
1872	1	800	2	2,400	2	4,000	4	3,200	4	7,400	2	1,400	1	1,200	16	20,400
1873	1	200	4	4,200	2	1,900	5	4,600	4	8,400	1	800	2	2,400	19	22,500
1874	—	—	2	4,800	3	5,600	2	3,400	3	6,200	1	1,000	4	4,600	16	26,800
1875	—	—	10	12,400	3	9,000	17	13,000	3	8,000	2	1,800	4	4,200	38	48,400
1876	1	800	9	11,800	4	11,000	12	16,000	8	21,000	4	2,700	11	14,000	54	78,500
1877	—	—	6	7,000	2	4,400	7	10,800	7	11,000	2	2,000	3	5,000	29	42,200
1878	—	—	8	9,000	3	2,800	17	26,000	6	12,000	4	3,200	4	8,600	46	73,200
1879	—	—	16	21,200	6	10,000	19	31,000	6	17,400	4	6,800	12	16,000	67	105,200
1880	—	—	26	36,000	7	9,000	27	42,000	11	37,000	8	8,000	6	9,400	86	143,000
1881	—	—	12	14,000	6	9,600	14	18,000	4	16,000	2	2,000	5	8,000	48	71,800
1882	1	500	12	14,300	3	5,600	14	17,000	8	28,000	1	1,000	5	7,000	47	75,100
1883	—	—	17	28,000	3	4,600	17	24,000	7	30,000	6	3,400	6	10,000	63	109,000
1884	—	—	13	22,600	2	2,400	15	22,000	5	16,000	3	2,800	6	6,200	51	84,000
1885	—	—	22	20,000	4	6,000	25	30,000	8	20,000	6	4,000	5	6,000	79	98,000
1886	—	—	18	19,000	5	4,200	23	31,000	13	31,000	6	4,000	7	5,000	75	92,000
1887	3	2,500	24	30,000	7	10,000	16	21,000	9	20,000	4	5,000	5	7,000	73	101,500
1888	1	800	25	28,000	6	6,400	20	22,000	9	30,000	3	2,400	3	7,800	70	103,000
1889	5	4,000	22	24,000	4	7,000	20	24,000	12	26,000	6	6,000	8	10,000	86	111,000
1890	3	2,800	23	28,000	8	13,200	21	17,000	11	24,000	8	6,000	5	7,000	94	104,000

წიგნი პარლამენტი (1867-1890). ფორმები და ფურცლები

წლები	პარლამენტი		სახალხო საკრებო		საბავშვო		კანონდარბი და წარწევი		ქატირული და სემდე		სამედიკინო		საკულისო		სულ	
	ფორ-ლაიბა	ფურც-ლაიბა	ფორ-ლაიბა	ფურც-ლაიბა	ფორ-ლაიბა	ფურც-ლაიბა	ფორ-ლაიბა	ფურც-ლაიბა	ფორ-ლაიბა	ფურც-ლაიბა	ფორ-ლაიბა	ფურც-ლაიბა	ფორ-ლაიბა	ფურც-ლაიბა	ფორ-ლაიბა	ფურც-ლაიბა
1867	—	—	—	—	4	12,000	26	28,000	6	14,400	—	—	28	21,600	64	76,000
1868	—	—	—	—	2	3,600	—	—	53	79,000	—	—	78	80,800	133	163,400
1869	—	3	2,800	—	5	9,600	1	1,400	15	24,000	8	6,400	—	—	32	44,200
1870	—	7	14,700	—	7	9,600	17	13,200	16	20,200	—	—	41	49,800	88	107,500
1871	—	—	—	—	2,5	6,000	28	27,600	—	—	8,5	11,900	10	12,000	49	57,500
1872	1	800	—	—	6	10,200	16	19,000	13	20,000	5	5,200	10	12,000	53	72,800
1873	6	1,200	4	4,200	3,5	4,000	18	15,600	22	21,000	10	8,000	20	24,000	90	79,400
1874	—	—	9	7,000	10	17,000	3	4,200	13	21,000	3	3,000	22	17,400	73	85,200
1875	—	—	12	15,000	—	—	44	40,800	6	16,000	5	4,500	12	12,600	91	124,900
1876	2	1,600	35	46,800	12	36,000	42	36,000	37	87,500	25	9,900	66	84,000	221	303,600
1877	—	—	20	23,400	7	16,800	16	25,400	32	51,000	11	11,000	11	19,000	106	155,600
1878	—	—	12	13,200	9	9,600	51	103,000	37	97,000	27	21,600	28	54,400	178	325,000
1879	—	—	13	17,600	9	12,600	52	105,000	37	102,000	17	22,000	35	54,000	175	337,400
1880	—	—	21	27,000	4	6,400	80	136,000	27	106,000	17	17,000	21	30,000	187	357,200
1881	—	—	11	16,000	16	17,600	5	26,000	49	64,000	26	88,000	7	7,000	162	282,600
1882	1	500	21	22,000	9	4,900	15	18,000	41	197,000	2	2,000	52	80,700	156	337,900
1883	—	—	22	30,000	10	12,600	50	62,000	24	79,000	9	17,000	27	75,000	155	286,600
1884	—	—	17	31,000	10	12,000	80	76,000	37	107,000	60	56,000	170	173,000	390	486,200
1885	—	—	40	42,000	15	9,000	80	88,000	52	195,000	12	21,000	45	65,000	266	465,000
1886	—	—	27	57,000	18	12,000	70	92,000	33	286,000	15	26,000	50	56,000	224	562,000
1887	—	—	37	43,000	20	11,000	60	67,000	48	117,000	15	11,000	30	60,000	239	334,000
1888	6	6,000	32	46,000	7,5	7,000	98	117,000	70	389,000	7	5,600	6	15,000	255	638,600
1889	2,5	2,000	22	52,000	40	62,000	80	119,000	130	172,000	54	17,000	22	47,000	369	498,800
1890	15	17,000	28	73,000	10	76,000	142	141,000	68	278,000	19	18,000	8	42,000	291	657,000

ქართული შრიფტის შესამუშავებლად. წარმოდგენილ იქმნა მრავალნაირი პროექტი, მაგრამ ბოლოს მიღებულ იქნა ის შრიფტი, რომელიც ძველისაგან ძალიან არ განსხვავდებოდა, ხოლო ერთნაირ ეკონომიას იძლეოდა.

ამას მოწმობს ნიკო ლოლობერიძის წერილი 1864 წ. 25/V კ. ლორთქიფანიძისადმი: „ვიცი გვიანა: მე, ვახტანგ თულაშვილი, დიმიტრი ბაქრაძე და სტეფანე მელიქიშვილი სტამბის გახსნას ვაპირებთ წელს შემოდგომას. გვინდა ახალი შრიფტი შევადგინოთ ქართული, ლამაზი ადვილი საკითხავი ასომთავრული. უსტამბოდ ჩვენ არაფრის გაკეთება არ შეგვიძლიან. თუ ღმერთმა ჰქმნა და გაეწყვეთ კარგად, მაშინ იმედია თქვენის (სტუდენტების) შემწევობით რამეს მოვახერხებთ“¹).

სტ. მელიქიშვილის მეცადინეობით ეს ასოები ჩამოასხმევინეს ვენაში და სწორედ ამიტომ მას კარგა ხნის განმავლობაში ვენური ერქვა. ამ ასოებით იბეჭდებოდა გაზ. „დროება“ 1866 წლიდან იმავე სტ. მელიქიშვილის სტამბაში.

საზღვარგარეთ ქართული არალეგალური გამოცემები (ზოგიერთი) იბეჭდებოდა განსაკუთრებული ასოებით, მაგ. ჟურნალი „საქართველო“ (1903 წ.). ეს ასოები განსაკუთრებით დიდხანს იხმარებოდა და აქამდე შერჩა „საქართველოს“ ასოს სახელწოდება.

1910 წ. ასოთამწყობმა ი. მკედლი შვილმა მოახდინა კიდევ ერთი რეფორმა. მისი მეცადინეობით ჩვეულებრივი ვენური ციცერო ასო გადაკეთდა კორპუსის სისხოზე. „ასე რომ ასოებს არავითარი ნირი არ შეეშალა, შეხედულეზაც იგივე შერჩა და ალაგი კი ძალიან ცოტა დაიჭირა: ამ ასოებით 1910 წლიდან იბეჭდებოდა „სახალხო გაზეთი“²).

ამის შემდეგ რევოლუციამდე, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე, ქართულ შრიფტს ცვლილება არ განუცდია. 1921 წლიდან კი თვით მთავრობა იწყებს ზრუნვას ქართული შრიფტის გასაუმჯობესებლად და შესაცვლელად. განსაზღვრითან არსდება განსაკუთრებული კომიტეტი, რომელიც სპეციალურად ქართული შრიფტის რეფორმისათვის მუშაობს. მან მიიღო მხატვარ დ. შვედარდნიძის პროექტი ქართული ნაბეჭდი ასოებისა, რომელიც დაახლოებით 20%-ს ეკონომიას იძლევა და სილამაზესაც არ არის მოკლებული.

მაგრამ უდიდესი ცვლილება მოხდა თითონ პოლიგრაფიულ ბაზაში. დღეს მუშაობს მარტო ტფილისში რამდენიმე რატაციული მანქანა და ათასგვარჯ ზომის ასოა შემოტანილი. მაგრამ პოლიგრაფიული საქმის განვითარება, რომელიც ჩვენში ასე თვალსაჩინოა, ჩვენს თემას სცილდება და ამიტომ აქ ამას აღარ გამოვუდგებთ.

*ხიკოვ? სტამბის ისტორიაში
სტამბის ისტორიაში*

¹) გ. წერეთელი. თხზულებათა სრული კრებული. ტ. I, „ქართული წიგნის“ გამოცემა, გვ. 407 — რედაქტორის შენიშვნები.

²) ივ. მკედლი შვილი. ბეჭდვითი ხელოვნების ისტორიიდან. ტფ. 1925 წ. გვერდი 58.

მუშათა მოძრაობის დასაწყისი და 1905 წლის რევოლუციის ეპოქა

მუშათა მოძრაობის ჩასახვა და განვითარება

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩვენი ქვეყანა გლეხთა განთავისუფლების შემდეგ კაპიტალისტური განვითარების კალაპოტში ჩაღვია. „ხალხმა პირველათ იგრძნო თავისუფლება, თანდათან წელში გაიმართა, თვლები გაახილა. ახლა მას შეეძლო თავისუფლათ წასვლა-მოსვლა, თავისუფლათ ცხოვრების სახსრების გამოქვანა. რკინის გზებმა, ფოსტა-ტელეგრაფმა, წარმოების ახალმა მიმართულებამ და მასში სრულიად ახალ დარგების გაჩენამ მის მოქმედებას, მის ძალღონის ხარჯვას, მის ტვინის და ნერვების მუშაობას ფართო სარბიელი მიანიჭა. ამ გზით იშვა და განვითარდა ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობა, წოდებული კაპიტალისტურ ურთიერთობათ... ასე იყო თუ ისე, მესამოცდაათე წლებში ქართველი ხალხი სამუდამოთ გამოეთხოვა ძველ საქართველოს. აქედან იწყება განახლებული ცხოვრება, რომელიც ევროპის კულტურის შეთვისებაში მდგომარეობს“¹⁾.

კაპიტალისტური ურთიერთობის გავრცელება-განვითარებას მოჰყვა ორი კლასის — ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის დაპირდაპირება, კლასთა ბრძოლის გაჩაღება. იწყება მუშათა მოძრაობა, რომელიც 1900 წლებში უკვე მასობრივ ხასიათს ღებულობს და რევოლუციურ ალტყინებად იქცევა.

რევოლუციური მოძრაობა საქართველოში დაახლოებით 70-იან წლებშივე იწყება. მაგრამ მასში ჩაბმულნი არიან მარტო ცალკე პიროვნებები, უმთავრესად მოწინავე ინტელიგენტები, რომელთაგან ზოგიერთი რუსეთის რევოლუციურ ჯგუფებში დიდ როლს თამაშობს (ზდანოვიჩი, ციციშვილი, ჯაბადარი და სხვანი). საქართველოში ვრცელდებოდა გერციენის, პისარევის, დობროლიუბოვის, ჩერნიშევსკის, ლავროვ-მიხაილოვსკისა და სხვათა ნაწერები და არსდებოდა ჯგუფები მათ შესასწავლად. ასე რომ ხალხოსნურ (ნაროდნიკულ) მიმართულებას საქართველოში უმთავრესად სალიტერატურო ხასიათი ჰქონდა, თუმცა ცალკე მოწინავე ინტელიგენტებს აპატურბდენ და ასახლებდენ კიდევ. ჩვენ აქ არ შევხებით ეგრეთწოდებულ „ტეტიათა მოტრფიალებს“, რადგან მათზე ლაპარაკი გვექნება პერიოდიკის განხილვის დროს.

¹⁾ ფ. მახარაძე. თხზულებათა კრებული. ტ. I. სახელგამი, 1924 წ. გვ. 195 და 196.

ნაროდნიკული იდეების გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ აგრეთვე ოთხმოციანი წლების მოწინავე მუშები. მაშინდელი საერთო მდგომარეობის გამოხატველია მუშათა მოძრაობის ერთი პირველ მონაწილე მუშათაგანის (არაქ. ოქუაშვილის) მოგონება: „აბრამ ცხინაძის (მეჩქემე იყო) საშუალებით ვკითხულობდი ნაროდნიკულ წიგნებს. ვიყავი სოფრამ მგალობლ-შვილისა და ზდანოვიჩის გავლენის ქვეშ. მაშინ იყო ურნალი „იმედი“. ძალიან კარგი წერილები იბეჭდებოდა და იმათ გავლენას განვიცდიდი. ამ დროს გავიცანი მიხა ჩოდრიშვილი (ესეც მუშა). ის გვეუბნებოდა, რომ გერმანიაში იყო დიდი სოციალისტი ლასალი. მაშინ ასეთ ხალხს საერთოდ უძახოდნენ „ახალი აზრის ხალხსო“ და სხვა.

იმავ ხანებში მუშა-ხელოსანთა მცირე ჯგუფი გამოსცენდა ხელნაწერ ურნალს, რომელსაც „მუშა“ ერქვა. იგიც ნაროდნიკული მიმართულებისა იყო. იწერებოდა სამღვდლოებისა და თავად-ახნაურობის წინააღმდეგ. ბურჟუაზია მაშინ არ ვიცოდითო, ამბობს მოძრაობის შემოხსენებული მონაწილე. მუშების ეს მოწინავე ჯგუფი მალე გაეცნო მოწინავე ინტელიგენტთა წრეს, სხვათა შორის ახალგაზრდა ნოე ჟორდანიასა და ფილიპე მახარაძეს, რომელნიც მათთან მუშაობდნენ და თვითგანვითარებაში ეხმარებოდნენ. რამდენისამე ხნის შემდეგ კი უკვე ჩამოყალიბდა ჯგუფი, რომელმაც მარქსიზმი შეითვისა და მისი ერთგული მქადაგებელი გახდა.

1892 წლის დეკემბრის დამლევს, როგორც ცნობილია, ზესტაფონში გაიმართა მარქსისტულად განწყობილი ახალგაზრდების პირველი კრება, რომელიც ბელეტრისტ ევნატე ნინოშვილის თაოსნობით იყო მოწვეული. ამ კრებას, თითონ ე. ნინოშვილის გარდა, დაესწრნენ შემდეგი პირები: მიხა ცხაკაია, სილიბისტრო ჯიბლაძე, ნოე ჟორდანია, კარლო ჩხეიძე, რ. კალაძე, ი. კაკაბაძე და სხვანი. 1863 წ. იმართება უკვე კონფერენცია მარქსისტებისა, ხოლო აშკარად, საზოგადოების წინაშე ეს ახალი ჯგუფი 1894 წ. გამოვიდა, ე. ნინოშვილის დასაფლავების დროს. სილ. ჯიბლაძემ იქ წარმოთქვა საპროგრამო სიტყვა. მწერალმა გიორგი წერეთელმა თავის კვირეულ გაზეთ „კვალში“ აწერა ეს ამბავი და ამ ახალ ჯგუფს უწოდა „მესამე დასი“. ეს სახელი დიდხანს ინმარებოდა ქართულ ლეგალურ პრესაში სოციალ-დემოკრატების აღსანიშნავად (1917 წლის რევოლუციამდე კი).

მარქსისტები პირველი იყვნენ, რომელნიც ქართველ მშრომელთა ფართო წრეებთან ახალი და გარკვეული სიტყვით მივიდნენ, საერთო სა-რუსეთო განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ჩაბტეს და არსებულ სოციალ-პოლიტიკურ წყობილებასთან ბრძოლისთვის მოუწოდებდნენ. ქართველ მარქსისტებს პირველ ხანებში დამოუკიდებელი ორგანიზაცია ჰქონდათ, შემდეგ კი შეუერთდნენ რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას, ქართველ ხალხში უდიდესი გავლენა მოიპოვეს და რევოლუციური მოძრაობის მეთაურებად იქცნენ. 1897 წ. ფ. მახარაძის მოწმობით, შედგა პირველი სოციალ-დემოკრატიული კომიტეტი, რომელშიაც მხოლოდ მუშები შედიო-

დენ. ამ კომიტეტმა გაათართოვა აგიტაცია-პროპაგანდა და ავტორიტეტიც მოიპოვა.

მუშათა პირველი ორგანიზაციული გამოსვლა მოხდა 1898 წელს. ამ დროს მუშებმა არალეგალურად იღღესასწაულეს პირველი მიასი. ღღესასწაული განმეორდა 1899 და 1900 წლებშიაც. თუ პირველ ღღესასწაულს 40-დე კაცი დაესწრო, სამაგიეროდ 1900 წ. დემონსტრაციას უკვე ხუთას კაცმდე ესწრება. აქა-იქ ხდება გაფიცვები. მაგალითად, 1900 წლის იანვარში მოხდა ტფ. რკინის გზის („კონკის“) მოსამსახურეთა გაფიცვა, როდესაც თვითმპყრობელობის აგენტებთან შეტაკებაში პირველად დაიღვარა სისხლი. იმავე წლის აგვისტოში გაიფიცა რკ. გზის სადგურისა და დეპოს 4000 მუშა. 1901 წელს ადგილი ჰქონდა გაფიცვას ბათომშიაც. მოძრაობა ნელნელა იზრდებოდა. მზადდებოდა 1905 წელი.

რაკი მუშათა მოძრაობა ასე ფართოვდებოდა, ცხადია, მას აგიტაცია-პროპაგანდის გაძლიერება უნდა მოჰყოლოდა. ყოველკვირეული ქურნალი „კვალნი“, რასაკვირველია, ვერ დააკმაყოფილებდა საამისო მოთხოვნილებას. ფართო მასებისთვის მიუწვდომელი იყო აგრეთვე არალეგალური ბოლშევიკური ორგანო „ბრძოლაც“, რომელიც ბაქოში იბეჭდებოდა. საჭირო იყო პოპულარული წიგნაკები, ზოგჯერ გარეგნად სრულიად უვნებელი ხასიათისა. მუშათა წრეებში თვითგანვითარებისადმი მისწრაფება ისეთი ძლიერი იყო, რომ ქართული წიგნების ნაკლებობის გამო პროპაგანდისტები მუშათა წრეებში, როგორც ერთი მაშინდელი მოღვაწე მოწმობს, რუსული ენის სწავლებას შეუდგნენ და გრამატიკას უხსნიდნენ მათ. და აი, ჩვენ ვხედავთ, რომ წინა ეპოქასთან შედარებით საოცრად იზრდება პოპულარულ-პოლიტიკური შინაარსის წიგნების რიცხვი. ამ დროს გამოიცა ისეთი წიგნაკები, როგორიცაა: ვოდოვოზოვის — „ინგლისელები“, „იტალიელები“, „გერმანელები“ (სამი წიგნაკი — 1898 წ.), კუდრიავსკის — „როგორ ცხოვრობდნენ ძღამიანები ძველად“ (1897 წ.), „ცივილიზაციის ისტორია ინგლისში — ბოკლის მიხედვით“ (1896 წ.), „შრომა და კაპიტალი“ — 1897 წ. მასსეს „ლუკმა პურის ამბავი“ — 1885, ი. გოდელაძის — „შრომა, სიმდიდრე და ფული“ — 1896 წ. კ. კაუცკის — „ჩვენი დროის ეროვნება“ — ახალსენაკი, 1896 წ. და სხვა.

და აი, ჩვენ მივადგებით 1905 წლის რევოლუციის ეპოქას. თვითმპყრობელობის ცენზურის უღელი გადაგდებულ იქნა და ხალხი თავისუფალ წიგნაკებსა და ქურნალ-გაზეთებს დაეწაფა. გამოდის აუარებელი პოლიტიკური ხასიათის წიგნაკი, რომელთაგან ცენზურას აღნიშნული აქვს მხოლოდ 57 სახელწოდება. დანარჩენი გამოდიოდა ყოველგვარი ცენზურის გარეშე და მრავლადაც ვრცელდებოდა. სოკოსავით მრავლდებოდნენ გამომცემელებიც, როგორც ცალკე პიროვნებანი, ისე ამხანაგობანი, რომელთაც უმთავრესად თავთავიანთი პარტიული ლიტერატურის და იდეების გავრცელება ჰქონდათ მიზნად. ასეთი იყვნენ, მაგალითად, შემდეგი გამომცემელობანი: „მუთანი“, „მუშა“, „კალამი“, „გლეხი“, „კოლხიდა“ და სხვა.

წიგნის პროდუქცია 1891 — 1907 წლებში

განვიხილოთ ახლა ამ ეპოქის წიგნის პროდუქცია, რომელიც ჩვენს ცხოვრებაში მომზადარ ცვლილებებს ასახავს, თუმცა, რასაკვირველია, არა პირდაპირ. სურათი ასეთია:

წიგნის პროდუქცია 1891—1907 წ.

და რ გ ე ბ ი	სახელწოდება- თა რაოდენობა	ტირაჟი	ფორმები	% საერთო პროდ. ფორმათა მიხედვით
პოპულარულ-პოლიტიკური	243	466.200	512,5	8,4
სახალხო საკითხავი	402	683.500	741	12,1
საბავშვო	104	143.500	318	5,2
კალენდრები, წესდებანი და ნარევი	193	351.100	550	9
მხატვრული ლიტერატურა	524	799.500	2.043,5	33,5
სახელმძღვანელოები და პედაგოგ.	153	618.900	911	15,5
მეცნიერული სხვადასხვა დარგისა	147	191.300	753	12
სასულიერო	97	173.700	266	4,3
ს უ ლ .	1.863	3.427.700	6.095	100%

ამნიარად, გამოდის, რომ პროდუქციაში ¹პირველი ადგილი მხატვრულ ლიტერატურას უჭირავს. მეორე — სასწავლო-პედაგოგიურს, მესამე — პოპულარულ-პოლიტიკურსა და კალენდრებს, წესდებებს, საერთოდ ნარევს. საინტერესოა აგრეთვე დარგთა შეფარდება ტირაჟის მიხედვით, რაიც მოწმობს ამათუიშ დარგის გავრცელებულობას. აქ შეფარდება ასეთია:

წიგნის პროდუქცია 1891—1907 წ. ტირაჟის მიხედვით.

და რ გ ე ბ ი	ტირაჟი	% საერთო პროდუქტ.
პოპულარულ-პოლიტიკური	466.200	13,7
სახალხო საკითხავი	683.500	20
საბავშვო	143.500	4,2
კალენდრები, წესდებანი და ნარევი	351.100	10,1
მხატვრული ლიტერატურა	799.500	23
სახელმძღვანელოები და პედაგ.	618.900	18
მეცნიერული სხვადასხვა დარგისა	191.300	6
სასულიერო	173.700	5
ს უ ლ .	3.427.700	100%

ამნაირად ტირაჟის მიხედვით პირველი ადგილი კვლავ მხატვრულ ლიტერატურას რჩება, მეორე უკვე სახალხო საკითხავ წიგნებს უჭირავთ, მესამე — პოპულარულ-პოლიტიკური შინაარსის ბროშურებს და სხვა. საშუალო ტირაჟი დარგობრივ ასეთია:

პოპულარულ-პოლიტიკურისა	1900	ც.
სახალხო საკითხავისა	1700	"
საბავშვოსი	1400	"
კალენდრების და სხვ.	1800	"
მხატვრული ლიტერატურისა	1520	"
სახელმძღვანელოებისა და პედაგ.	4045	"
მეცნიერულისა	1300	"
სასულიეროსი	1780	"

ამნაირად, გავრცელებულობის მხრით პირველი ადგილი უჭირავთ სახელმძღვანელოებს (საშუალო ტირაჟი 4045 ც.), რაც სავსებით ბუნებრივია. მეორე ადგილი — პოლიტიკურ ლიტერატურას, ხოლო მესამე — თითქმის თანაბრად — სახალხო საკითხავ წიგნებსა და სასულიერო მწერლობას, რომელიც ამ ხანებშიაც ბლომად იბეჭდებოდა. წელიწადში კი საერთოდ ამ დროს იბეჭდებოდა: 110 წიგნი, 200.000 ტირაჟით — 359 ფორმა.

შვედაროთ ახლა ამ ეპოქის პროდუქცია წინა ხანისას. სურათი ასეთია:

წიგნის პროდუქცია 1867—1890 და 1891—1907 წლებში.

და რ გ ე ბ ი	1867—1890		1891—1907		კლება ან მატება %-ით ფორმათა მიხედვით.
	სახელწოდებათა რაოდენ.	ფორმები	სახელწოდებათა რაოდენ.	ფორმები	
პოპულარულ-პოლიტიკური.	16	45,5	243	512,5	+1100
სახალხო საკითხავი.	276	394,5	402	741	+190
საბავშვო.	49	170,5	104	318	+190
კალენდრები და ნარევი.	107	296	193	550	+170
მხატვრული ლიტერატურა	307	1.128	524	2.043,5	+190
სახელმძღვანელოები და პედაგ.	149	843	153	911	+8
მეცნიერული სხვადასხვა დარგისა	75	336,5	147	753	+210
სასულიერო	111	832	97	266	-300
ს უ ლ	1.090	4.047	1.863	6.095	+50

შედარება არც აქ შეიძლება ზუსტი იყოს, მაგრამ ზრდის ნათელსაყოფად საკმარისი მასალას იძლევა: წინა ეპოქა შეიცავს 24 წლის პერიოდს,

ხოლო ეს უკანასკნელი — 17 წელიწადს. მიუხედავად ამისა — უკანასკნელი ეპოქის პროდუქცია ბევრად სქარბობს.

შევადაროთ ახლა წლიური ტემპები წიგნის პროდუქციისა. როგორც ვიცით, 1867 — 1890 წლებში იბეჭდებოდა წელიწადში:

სახელწოდება	ტირაჟი	ფორმათა რაოდენობა
46	65.760	84

1891 — 1907 წლებში კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წელიწადზე მოდიოდა:

სახელწოდება	ტირაჟი	ფორმათა რაოდენობა
110	200.000	359

ამნაირად, წლიური პროდუქცია ამ ეპოქისა თითქმის ერთისამად სქარბობს წინა პერიოდისას და მაჩვენებელია ჩვენი ხალხის უდიდესი წინსვლისა. ეს წინსვლა ამ ეპოქაში უკვე მუშათა კლასის ჰეგემონიის ნიშნის ქვეშ მიმდინარეობს. მიუხედავად თვითმპყრობელობის სასტიკი რეჟიმისა, მიუხედავად ქართული წიგნის დაჩაგრულობისა, ქართული ენის სკოლიდან გამოდევნისა — იგი მაინც სწრაფი ნაბიჯით იკვლავს გზას მასებისაკენ. ბიუროკრატიული მკაცრი რეჟიმის ყინულ ქვეშ ნელნელა ღვივდება მშრომელთა რევოლუციური შეგნება. მალე დადგება დრო, როდესაც ჩვენი ხალხი შეეცდება ეს ყინული საესებით გააღოს და განვითარების თავისუფალ გზას დაადგეს. ეს არის 1905 წლის რევოლუციის ეპოქა. მაგრამ რევოლუციურ-კულტურულ აღტყინებას თვითმპყრობელობის სასტიკი რეაქცია მოსდევს და კულტურული განვითარებაც აშკარად ფერხდება. დგება რეაქციის და შემდგომ კიდევ მსოფლიო იმპერიალისტური ომის ხანა, რომელიც 1917 წლის რევოლუციით თავდება...

გამოცემამდელი და გამოცემამდელი XIX საუკუნეში

მეტყობამეტე საუკუნის დამლევამდის გამოცემლობას ინდივიდუალური ხასიათი ჰქონდა და იშვიათი შემთხვევა იყო, რომ გამოცემლობას რომელიმე პატარა ამხანაგობა ეწეოდა. პირველ ხანებში წიგნებს ბეჭდავდენ (ხშირად მთავრობის ან რომელიმე სამეცნიერო დაწესებულების ხარჯით) მეცნიერ-რედაქტორები. ასეთნი იყვნენ: მარი ბროსე, დ. ჩუბინაშვილი და პლატონ იოსელიანი.

მარი დელისიტე ბროსე დაიბადა პარიზს 1802 წ. იგი დაინტერესდა ფილოლოგიით და ამ დარგში მისი ხელმძღვანელები იყვნენ ცნობილნი აბელ რემიოზა, სენ-მარტენი და სხვანა. სენ-მარტენის რჩევით ბროსემ დაიწყო ქართულისა და სომხური ენის და ლიტერატურათა შესწავლა. ცოტა ხანს შემდეგ პარიზში დაარსდა სააზიო საზოგადოება, რომელიც სიამოვნებით ბეჭდავდა ბროსეს ნაშრომებს ქართულისა და სომხური ლიტერატურა-ისტორიის შესახებ. 1836 წ. ბროსე მიიწვიეს პეტერბურგს ქართულ-სომხურ ენათა კათედრაზე. ამ დროიდან მარი ბროსე ცხოვრობს

პეტერბურგში, ხშირად მოგზაურობს საქართველოსა და სომხეთში, სწავლობს ჩენს ძველ ნაშთებს და იკვლევს ჩენს წარსულს. მაგრამ ბროსეს ისტორიული გამოკვლევების შეფასება ჩენს საგანს არ შეადგენს. საყურადღებო ჩენთვის ის არის, რომ მარი ბროსე გვევლინება როგორც ერთი პირველი ქართველი გამომცემელთაგანი. მან გამოსცა: „საქართველოს გეოგრაფია“ — ვახუშტისა (1842), „ქართლის ცხოვრება“ და სხვა და ამით საფუძველი ჩაუყარა ქართულ მეცნიერულ გამოცემებს.

დიდი ღვაწლი დასდო ქართულ გამომცემლობას პროფესორმა და ეით ჩუბინაშვილმა (1814 — 1891). იგი იყო ქართული ენის პროფესორად პეტერბურგის უნივერსიტეტში. მან გამოსცა: 1. ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონი (სამეცნიერო აკადემიის ხარჯით), რისთვისაც დემიდოვის პრემია მიიღო (1842 წ.); 2. რუსულ-ქართული ლექსიკონი (1846 წ.); 3. ს. ორბელიანის „სიბრძნე-სიცრუისა“; 4. შოთას „ვეფხისტყაოსანი“; 5. ქართული ქრესტომატია და სხვა.

პლატონ იოსელიანი (1809 — 1875), ისტორიკოსი-გრამატიკოსი, ქართველ საზოგადოებაში „ფილოსოფოსად“ წოდებული, ბეჭდავდა საქუთარ რუსულ ნაწარმოებთა. გამოსცა ქართული წიგნები: 1. „აბღულმესია“ — შავთელისა (1838); 2. კალენდარი — რამდენიმე გამოცემა (პირველად 1840 წ.); 3. პირველდაწყებითი კანონი ქართული ღრამატიკისა (1840); 4. ქართული ანბანი (1845 — 1857 წლამდე 6 გამოცემა); 5. დიდმოურავიანი — იოსებ ტფილელისა (1851); 6. ღრამატიკა ქართულისა ენისა (1851); 7. მიმოხილვა წმიდათა და სხვათა აღმოსავლეთისა ადგილთა — ტიმოთე ეპისკოპოსისა (1852); 8. რუისის მიტროპოლიტის იონას მოგზაურობა (1852); 9. წყობილისტიკვაობა — ანტონ ყათოლიკოსისა (1853); 10. ცხოვრება მეფის თეიმურაზ პირველისა და სხვა.

რამდენიმე წიგნი გამოსცა ცნობილმა სოლომონ დოდაშვილმა, მაგრამ მის შესახებ მაშინ ვილაპარაკებთ, როდესაც პერიოდიკაზე გვექნება ბაასი. მაშინ შევეხებით აგრეთვე ივანე კერესელიძეს („ციცკრის“ რედაქტორს).

სამოციანი წლების მოღვაწეები ლიტერატორებიც იყვნენ და გამოცემელნიც. ასეთი იყვნენ განსაკუთრებით გიორგი წერეთელი, ი. გოგებაშვილი, პეტრე უმიკაშვილი და სხვანი, რომელთაც მრავალი პოპულარული წიგნი გამოსცეს. მელიქიშვილების სტამბა შემდგომ ხანებში გადავიდა ექვთიმე ხელაძის ხელში, რომელიც საგამომცემლო საქმიანობასაც ეწეოდა: იგი ბეჭდავდა ყოველგვარი დარგის წიგნებს, დაწყებული „სახარებითა“ და „ლოცვანებითა“.

მაგრამ ყველაზე დიდძალი წიგნი გამოსცა ზაქარია ქიქინაძემ, რომელიც ერთდამივე დროს ავტორიც იყო, „ბეჭდავიც და გამაერცლებელიც. თითქმის მთელი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ზაქარია ქიქინაძე ერთგულად და გასაოცარი სიჯიუტით ემსახურებოდა ქართული წიგნის გამომცემლობას და ბევრი ძვირფასი ისტორიული მასალა გააცნო ქართველ საზოგადოებას და გაქრობას გადაარჩინა. ზ. ქიქინაძემ გამოსცა

მრავალი წიგნი, მას ჰქონდა საკეთარი წიგნის მალაზიაც, რომელიც ოთხმოცდაათიანი წლების ახალგაზრდობისათვის ერთნაირ კულტურულ ცენტრს წარმოადგენდა. მას 1925 წელს გადაუხადეს 50 წლის მოღვაწეობის იუბილე. დაიბადა 1854 წელს, გარდაიცვალა 1931 წელს¹⁾.

მაგრამ ყველაზე დიდი საქმიანობა გამოიჩინა „ქართველთა ბექედვითმა ამხანაგობამ“, რომლის მოქმედება განსაკუთრებით 1890 წლებიდან გაცხოველდა. მის მიერ გამოცემული წიგნები განირჩევიან არა მარტო შინაარსის სერიოზულობითა და მაღალი ღირსებით, არამედ გარეგნობითაც. „ამხ-ბის“ შრიფტი მკაფიოა და ლამაზი, ქალაქი საუკეთესო ღირსებისა, წიგნი ისეა დაკაშმული, რომ სხვა გამოცემებზე იხელში აღებისთანავე არ იშლება და სხვა. „ბექედვითი ამხანაგობა“ დაარსდა 1890 წელს.

„ამხ-ბას“ სტამბა თავის წილად გადასცა იაკობ მანსვეტაშვილმა, ცნობილმა საზოგადო მოღვაწემ და „ივერიის“ თანამშრომელმა. ეს სტამბა მელიქიშვილისეული იყო. „ამხ-ბამ“, სხვათა შორის, პირველად გამოსცა ილიას, აკაკის და ყაზბეგის თხზულებანი, თითოეული რამდენსამე ტომად. შემდგომ ამ სტამბას სათავეში ჩაუდგა ალექსანდრე ჯაბაძარი, რომელიც იმავე წიგნთგამომცემელ ქართველთა ამხანაგობის დირექტორიც იყო.

ა. ჯაბაძარმა თითქმის საესეებით ევროპულად მოაწყო სტამბა, მოახდინა მისი ელექტროფიკაცია, გამოიწერა ახალი მანქანები, გახსნა პირველი ასოთჩამომსხმელი და ცინკოგრაფია. იგი იყო ჟურნალ „მოამბის“ გამომცემელი (ალ. ჭყონიასთან ერთად) და „ცნობის ფურცლისა“, რომელიც საუკეთესო ქართულ გაზეთად იქცა და შედარებით დიდი ტირაჟიც ჰქონდა (1905 — 6 წწ. 14.000-მდე).

„ამხ-ბამ“ საერთოდ გამოსცა დაახლოებით 60 სახელწოდების წიგნი. მას ჰყავდა აგენტებიც წიგნთა გასაერცელებლად და აგრეთვე საკუთარი მალაზიები, რასაც იმ ხანებში უდიდესი კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა.

¹⁾ მეცხრამეტე საუკუნეში წიგნთა გამოცემას ეწეოდნენ კიდევ შემდეგი პირები, რომელთაგან ზოგიერთი დღესაც ცოცხალია: გ. ჩარკვიანი (ჰქონდა მალაზია და სტამბაც); ს. მდივანოვი, გრიჭოროვი (წიგნის მალაზია); ი. იმედაშვილი და სპ. კელიძე; მიხ. გაჩეჩილაძე, დ. გივიშვილი, სკანდაროვი, შარაძე, დავ. ლამბაშიძე („მწყემსის“ რედაქტორი); არსენ კალანდაძე, კირ. ლორთქიფანიძე, ვალ. გუნია, ვას. აბაშიძე, ლახარევი, ახპატელავი, სოსიკო მერკვილაძე (ჰქონდა საკუთარი მალაზია) და მრავალი კიდევ სხვა.

ჩეჩენისა და მსოფლიო იმპერიალისტური ომის ხანა (1907 — 1917 წ.)

1905 წლის რევოლუციას რეაქცია მოჰყვა. მაგრამ გაქანება ისეთი დიდი იყო, რომ წიგნის პროდუქციას ეს უცებ არ დასტყობია. ხოლო 1907 წლიდან კლებულობს როგორც სახელწოდებათა რიცხვი, ისე ტირაჟი. მაგრამ რეაქცია დიდხანს ვერ გრძელდება. უკვე 1911 — 12 წლებში იწყება მთელი რუსეთის ყოფ. იმპერიაში მუშათა მოძრაობის აზვირთება და კულტურულ ცხოვრებასაც დიდი გამოცოცხლება ეტყობა. ქართული წიგნი არა თუ თავის ძველ მდგომარეობას აღიღგენს, არამედ 1913 წელს სარეკორდო ციფრს აღწევს.

1914 წლის აგვისტოს დაწყებული იმპერიალისტური ომი; რასაკვირველია, ფრთებს აკვეცს კულტურულ განვითარებასაც და უკვე ომის პირველ წელსვე წიგნის პროდუქცია კლებულობს და მკითხველი უმთავრესად გაზუთებს ეტანება.

ამ ხანის წიგნის პროდუქცია

ამ ხანის პროდუქცია ასეთ სურათს იძლევა:

წიგნის პროდუქცია 1908—1916 წ.

და რ გ ე ბ ი	სახელწოდებანი	ტირაჟი	ფორმები	% პროდ. ტირაჟის მიხედვით
პოპულარულ-პოლიტიკური.	50	117.600	224	3,5
სახალხო საკითხავი	340	829.900	761	26
აბაზეშვილ	34	44.100	160,5	0,8
კალენდრები, წესდებანი, ნარევი	115	301.900	351	9,5
მხატვრული ლიტერატურა	546	905.300	1.984	28
სახელმძღვანელოები და პედაგ.	144	581.600	840	18
მეტნიკური სხვადასხვა დარგისა	221	276.900	675	8,7
მასულიერო	98	170.400	510	5,5
ს უ ლ .	1.548	3.157.700	5.505,5	100

ამნაირად, ამ ეპოქის პროლუქციაში ტირაჟის მხრით პირველი ადგილი უჭირავს მხატვრულ ლიტერატურას (28⁰/₀), მეორე — სახალხო საკითხავ წიგნებს (26⁰/₀), მესამე — სახელმძღვანელოებს (18⁰/₀), მეოთხე — კალენდრებსა და ნარევს (9,5), მეხუთე — სამეცნიერო დარგს (8,7⁰/₀), ხოლო წინა ეპოქასთან შედარებით სასულიერო დარგი მესამე ადგილიდან მეექვსეზე გადადის. თითქმის ერთიორად მოიკლო პოპულარულ-პოლიტიკური ლიტერატურის პროლუქციამ. ეს საეხებით გასაგებია, რადგან ამ დარგმა უდიდესი ზრდა მოგვცა რევოლუციის დროს და მის მომდევნო წლებში, მერე კი თანდათან კლებულობდა რეაქციისა და თვით-მპყრობელობის სასტიკი საცენზურო პირობების გამო.

წლიური პროლუქცია შემდეგი ციფრებით გამოიხატება:

	სახელწოდება	ტირაჟი	ფორმ. რაოდენ.
1908 — 1916 წ.	172	350.000	612
1891 — 1907 წ.	110	200.000	359

როგორც ხედავთ, თითქმის ყველა მაჩვენებელთა მიხედვით წლიური პროლუქციის ოდენობა ერთიორად იზრდება. და ეს მიუხედავად იმისა, რომ მსოფლიო იმპერიალისტურმა ომმა ჩვენი ქვეყნის ეკონომიური ცხოვრება ფრიად არივ-დარია და დიდი გაჭირვება იყო. განსაკუთრებით საგრძნობი იყო ქალაქის ნაკლებობა. თუ იშოვებოდა სადმე იგი, მდარე ღირსებისა და ძვირადღაც იყიდებოდა. საერთოდ ტემპები ნელდება და ეს აშკარად ჩანს, თუ გადავხედავთ წიგნის პროლუქციის ზრდას წლობის მიხედვით. იმის გასათვალისწინებლად, თუ როგორი იყო ქართული წიგნის განვითარების გზა, ციფრებს მოვიყვანთ წინა წლებისასაც.

ბამონცა 1903—1917 წლამდე.

წლები	სახელწოდებათა რაოდენობა	ტირაჟი	ფორმათა რაოდენობა
1903	128	267.000	377
1904	160	292.000	444
1905	164	331.000	492
1906	165	405.500	486
1907	125	274.600	470
1908	141	323.800	453
1909	135	277.000	490
1910	128	250.700	475
1911	186	398.200	730
1912	227	450.100	799
1913	246	475.000	734
1914	159	322.500	743
1915	190	443.500	624
1916	138	287.000	566

უნდა აღინიშნოს შემდეგი: 1905 წ. პროდუქციის შესახებ საცენზ. კომიტეტს მხოლოდ ნაკლები ცნობები მოეპოვება. ამიტომ ციფრები თეორიულად არის გამოანგარიშებული.

1903 წლიდან მოყოლებული — ქართული წიგნის ტირაჟი თანდათანობით მალა-მალა იწყებს, ხოლო 1905 — 6 წლებში (რევოლუციის ხანა) უმალეს წერტილს აღწევს. 1907 წლიდან რეაქციის სუსხი აშკარად და მძლავრად დასტყობია ჩვენი ქვეყნის კულტურულ განვითარებას — ტირაჟი თითქმის ერთიორად კლებულობს. რამდენისამე წლის განმავლობაში თითქოს სტაბილიზაცია ხდება და ციფრები თითქმის არ იცვლება. შემდგომ, როდესაც რეაქციის ყინული ღზობას იწყებს და რუსეთის ყოფ. იმპერიის ფარგლებში 1911 — 1913 წწ. რევოლუციური სულის გამოცოცხლება იწყება — იწყება აგრეთვე კულტურული აღმავლობაც. როგორც თავშივე ვთქვით, ქართული წიგნის პროდუქციის უმალეს ციფრს იძლევა მსოფლიო იმპერიალისტური ომის წინა — 1913 წელი, როგორადაც სახელწოდებათა, ისე ტირაჟის მხრით. ომის შემდეგ ეკონომიური ცხოვრების არეულობისა და ბეჭდვის მასალათა გაძვირების გამო წიგნის პროდუქცია თანდათან კლებულობს და 1916 წელს წინა წლებთან შედარებით მინიმალურია.

ნაკლები ყურადღება ექცეოდა წიგნის გარეგან გაფორმებასაც. ამ ხანაში აღსანიშნავია მხოლოდ ორიოდ წიგნი, კერძოდ ი. გრიშაშვილის ლექსების I ტომი (1914 წ.), რომელიც სხვა წიგნებისგან განირჩევა ზინებული ქალაღით, ასოთა შერჩევით და საერთოდ ლამაზი გარეგნობით.

წიგნის საკონტროლო ორგანოები

პირველად რომ ბეჭდვა შემოიღეს ჩვენში, ამ საქმეს ხელმძღვანელობას უწევდა და ხარჯსაც კისრულობდა თითონ უმაღლესი მთავრობა. თითქმის ყველა წიგნს, რომელიც ტფილისში იბეჭდებოდა, ვახტანგი პირადად იცნობდა და ზოგსაც (მაგალითად „ვეფხისტყაოსანს“) რედაქტორობასაც უწევდა. მაგრამ წიგნების ბეჭდვა თანდათან ფართო ხასიათს ღებულობდა და საჭირონი შეიქმნენ მათთვის — გამმარ თველები ან ულრამატიკის კანონზედ გამმარ თველნი. სწორედ ეს გამმარ თველნი იყვნენ პირველი ცენზორები და ისინი უწევდნენ კონტროლს წიგნის შინაარსს.

გამმარ თველები თითონ მოიხსენებენ ხოლმე თავის თავს, ჩვეულებრივად წიგნის ბოლოში. მაგალითად, 1764 წ. დაბეჭდილ კურთხევეანზე დართულია შემდეგი უწყება: „იხილა უწმინდესობამან სანატრელისა გამათავრისა ჩუენისა ანტონისამან, რომელ (ეს წიგნი) გარეგან ღრამატიკისა კანონთა და წესთა იყო ნაბეჭდი ჩუენი და დედანიცა, რომელსა ზედა ვსწერადით და მოახსენა ძმასა თვისსა და მეფესა ერეკლეს. და ამისთვის ებრძანა მისის მეფობის უმაღლესობისაგან და მისის უწმინდესობისაგან მათის უწმინდესობის გლახაკს ბერს ილუმენს მხატურის ძეს მიხაილს და გაიმართა მისგან კანონსა ზედა ღრამატიკისასა და დაბეჭდილ იქნა, რაოდენ ახალ მესტამბეთაგან შეიძლება“.

1783 წ. დაბეჭდილ კონდაკს დართული აქვს შემდეგი ცნობა: „რუსულსა საღმრთოსა მსახურებისა წიგნსა ზედა შემოწმებულ იქნა მისის უწმინდესობის მონის ილუმენის ტრიფილესაგან. ღრამატიკისა კანონსა ზედა გამართვითა და პრობის მართვითა უღირსის ხუცის ოსეს ძის იოანესითა“ და სხვა.

ერთი სიტყვით, პირვანდელი ცენზორები რედაქტორები და გრამატიკოსებიც იყვნენ.

რუსეთის თვითმპყრობელობის დამკვიდრების შემდეგ კარგა ხნის განმავლობაში საქართველოში არ არსებულა ცალკე საცენზურო დაწესებულება. წიგნები ძალიან ცოტა იბეჭდებოდა, ხოლო გაზეთებს თითონ მთავრობა გამოსცემდა. პირველი ქართული გაზეთიც მთავრობის ოფიციალური ორგანო იყო, რუსულად იწერებოდა და ქართულად მერე ითარგმნებოდა. მის შინაარსს უშუალო კონტროლს უწევდა კავკასიის სამხედრო შტაბი და კავკასიის მმართველი ერმოლოვი.

1830 წელს ტფილისში დაბეჭდილ წიგნს — სოლომონ დოდაგვი: შემოკლებული ქართული გრაზატიკა — აქვს მინაწერი: „Печатать дозволяется с тем, чтобы по пятидесяти представляемы были в цензурный комитет три экземпляра. Августа 26, 1830 года, цензор С. Сенковский“. როგორც ჩანს, ნებართვის ლებულობდენ პეტერბურგში, რადგან სხენებული სენკოვსკი იმ ხანებში ცენზორად იყო სწორედ რუსეთში.

ორმოცდაათიან წლებში, როდესაც ბექდვითი სიტყვა გაფართოვდა, თვითმპყრობელობამ საჭიროდ დაინახა დაეირსებინა ცალკე დაწესებულება — კავკასიის საცენზურო კომიტეტი. იგი დაარსდა 1849 წლის აპრილს, შედიოდა კავკასიის სასწავლო ოლქის შემადგენლობაში და ოლქის მზრუნველის თანაშემწის თავმჯდომარეობით მოქმედებდა. ასე იყო 1860 წლამდე. სულ იყო ორი ცენზორი — ერთი რუსული და ევროპული ენებისთვის, მეორე — აღმოსავლური (ანუ ადგილობრივი) ენებისათვის. როდესაც 1860 წ. კავკ. სასწავლო ოლქი გაუქმდა, საცენზურო კომიტეტი არსებობდა, როგორც ცალკე დაწესებულება ცალკევე პირის თავმჯდომარეობით. 1867 წ. სამოქალაქო დაწესებულებათა საერთო გარდაქმნის დროს კავკასიის საცენზურო კომიტეტი დაუმორჩილეს კავკასიის მეფის ნაცვლის მთავარსამართველს და ანგარიშსაც იგი ამ დაწესებულებას უდგენდა.

1883 წლის 1 ივლისამდე საცენზურო კომიტეტი, როგორც ვთქვით, ემორჩილებოდა მეფის ნაცვლის მთავარ მმართველობას, ამ რიცხვიდან კი მისგან დამოუკიდებელი შეიქმნა. 1883 წლიდან იგი დაექვემდებარა ბექდვითი საქმის კომიტეტს და მასვე უზაენიდა თავის ანგარიშებს (პეტერბურგში).

1905 წ. კ. საც. კომიტეტი გადაკეთდა ბექდვითი სიტყვის ტფილისის კომიტეტად. პროვინციებში (მაგალითად, ქუთაისში) ჰყავდათ ცალკე რწმუნებულები. თუმცა წინასწარი ცენზურა ვითომ მოსპობილი იყო, მაგრამ ამ კომიტეტს საქმე ფრიად ბევრი ჰქონდა და მუსრს ავლებდა ყოველ თავისუფალ აზრს.

1914 წელს, როდესაც მსოფლიო იმპერიალისტური ომი დაიწყო, შემოღებულ იქნა სამხედრო ცენზურა, რომელიც სულს უხუთავდა განსაკუთრებით გაზეთებს. ცენზორი გაზეთს უკვე აწყობილს ათვალეირებდა. ამიტომ გაზეთები ხშირად ნახევრად მოტიტვლებულნი გამოდიოდნ ხოლმე, რადგან რედაქციები ამოღებული ადგილების შევსებას ვეღარ ასწრებდენ. ამნაირ ადგილებს იმ ხანებში ხუმრობით „მელოტ ადგილებს“ უწოდებდენ.

თვითმპყრობელობის ცენზურა უდიდესი იარაღი იყო ყოველგვარი არა თუ რევოლუციური, არამედ ლიბერალური აზრის დასათრგუნად. განსაკუთრებით იგი მძინეარებდა ჩაგრულ ერთა ლიტერატურისა და პერიოდის წინააღმდეგ. ცენზურის სიმკაცრე საერთოდ ცნობილია, ეს საკითხი ჩვენს თემას სცილდება და ამიტომ აქ ბევრს არ ვილაპარაკებთ. მოვიყვანთ დასახასიათებლად მხოლოდ რამდენსამე ფაქტს.

როგორც ვიცით, ერთხანად საცენზურო დაწესებულებანი განათლების სამინისტროს (ჩვენში ოლქის მზრუნველს) ემორჩილებოდნ. 1843 წლის

დეკემბერში თ-დი ვოლკონსკი ელაპარაკებოდა განათლების მინისტრ უვა-როვის იმაზე, რომ სრულიად უდანაშაულოდ დააპატიმრეს ნიკიტენკო და კუტორგა უურნალში დაბეჭდილი მოთხრობისათვის. უფროგმა განაცხადა: „მე მინდა რუსული ლიტერატურა სრულიად შეწყდეს. უკიდურეს შემთხვევაში მაშინ საქმე გარკვეული მინც იქნება, უმთავრესი კი ისაა, რომ მე მშვიდ ძილს ვეღირსებო“. აი, რას ნატრობდა ეს ორიგინალური მზრუნველი განათლებისა!

იგივე უფაროვი ეუბნებოდა ცენზორებს კრებაზე: ნურათრისა გეშინათ, თქვენზე შემოსულ საჩივრებს ყურადღებას არაფერს მიაქცევსო. როდესაც ბარ. დელევიგმა ბენკენდორფს, ეანდარმთა შეფს განუმარტა, ჩემს გაზეთში დაბეჭდილი სტატიისათვის მე პასუხს აღარ ვაგებ, რადგან იგი ცენზურისაგან ნებადართულიაო, — ბენკენდორფმა უპასუხა: კანონი ქვეშევრდომთათვის იწერება და არა მთავრობისათვის. თქვენ უფლება არა გაქვთ ჩემთან ლაპარაკის დროს მას დაემყაროთ, ან მისით თავი იმართლოთო.

ძალიან დამახასიათებელია, რომ რუსის ეანდარმებს რევოლუციურ და თავისუფალ ლიტერატურასთან ერთად — პირველწყარო, ბეკდვის გამომგონი გუტენბერგიც შესძულდათ. ამ მხრით საგულისხმზოა ერთი ანეკდოტური, მაგრამ ნამდვილი ამბავი. ნიკოლოზ I დროს ეანდარმთა შეფი ოროლოვი ერთ თავის მეგობარს საზღვარგარეთ აცოლებდა. „ნურენბერგს რომ ჩახვალთ, — ეუბნებოდა მეგობარს ეანდარმთა შეფი, — მიდით გუტენბერგის, წიგნის ბეკდვის გამომგონებელის ძეგლთან და ჩემი სახელით პირში მიაფურთხეთ. მთელი ბოროტება ქვეყნად მისგან არისო“.

ასეთი იყო რუსეთის ბატონ-პატრონთა შეხედულება თავისუფალ სიტყვაზე. ცენზურა, რასაკვირველია, უფრო დაურიღებლად მძვინვარებდა ყოფ. განაპირა ქვეყნებში, კერძოდ საქართველოში. ეს ითქმის განსაკუთრებით 60-იანი წლების ეპოქაზე, როდესაც ჩვენში უურნალ-გაზეთები მომრავლდა. უდიდესი სიძნელე ელობებოდა წინ ჯერ უურნალ-გაზეთის გამოცემის ნებართვის მიღებას. თუ ნებართვას მისცემდნენ, სასტიკად ზღუდავდნენ გაზეთის შინაარსს და სატახტო ქალაქთა გაზეთებიდან გადმობეჭდვის უფლებასაც კი არ იძლეოდნენ. გაზეთი „დროებას“, მაგალითად, აკრძალული ჰქონდა პოლიტიკური ამბების ბეჭდვა. საცენზურო კომიტეტი 1874 წელს უგზავნის წერილს „დროების“ მაშინდელ რედაქტორს კირილე ლორთქიფანიძეს საყვედურით. ეს წერილი იმდენად დამახასიათებელია მაშინდელი ჩვენი პრესის მდგომარეობისა, რომ მოვიყვანთ მას მთლად.

„იღიმა მთავარმა და ხელმწიფის მემკვიდრემ — სწერს კომიტეტი, — როდესაც ვასცა ნებართვა იმ გაზეთის გამოცემისა, რომელსაც თქვენი ბრწყინვალეობა რედაქტორობს, თანაც ბრძანა, რომ მიმდინარე პოლიტიკური ამბების მიმოხილვა გადმობეჭდილ იქნეს ხოლმე მხოლოდ ოფიციალური გაზეთებიდან: „Русский Инвалид“, „Северная почта“, „Правительственный Вестник“ და „Кавказ“, რაიც ეცნობათ კიდევ გაზეთ „დროების“ ყოფ. რედაქტორებს ბ-ნ მელიკოვს და წერეთელს საცენზურო კომიტეტის მიწერილობით 1866 წლის 5 იანვრის თარიღით № 5. მიუხედა-

ვად ამისა, ცენზურას არა ერთხელ შეუშინებია, რომ გაზეთ „დროების“ პოლიტიკურ განყოფილებაში იბეჭდება არა თუ არაოფიციალური გაზეთებიდან გადმოღებული ცნობები, არამედ პოლიტიკური ხასიათის დამოუკიდებელი ცნობებიც კორესპონდენციათა ფორმით და ხშირად ამათუიშ პოლიტიკური მოვლენის შესახებ მსჯელობასაც კი აქვს ადგილი. ჩვენს მიერ თავიდანვე დასახული პროგრამის ამნაირ დარღვევაზე ჩვენ ყოველთვის მიუფიქრებდით რედაქციას. მაგრამ ვინაიდან ასეთი დარღვევა კვლავ გრძელდება, საცენზურო კომიტეტს საჭიროდ მიაჩნია მოაგონოს თქვენს ბრწყინვალებას, რათა რედაქციამ ზუსტად შეასრულოს ნებადართული პროგრამა. ამ პროგრამის მიხედვით კი გაზეთ „დროების“ პოლიტიკურ განყოფილებაში უნდა იბეჭდებოდეს პოლიტიკური ამბების მხოლოდ ფაქტობრივი მასალა, ადგილი არ უნდა ჰქონდეს მათ შესახებ რაიმე მსჯელობას და ეს ამბები გადმობეჭდილი უნდა იყოს მხოლოდ ოფიციალური გაზეთებიდან. ამის შესაძრწმებლად, საცენზურო კომიტეტი გთხოვთ, თქვენო ბრწყინვალებაც, იმ საკორექტურო ფურცლებში, რომლებსაც თქვენ უდგენთ კომიტეტს, ყოველ ცნობას ქვეშ მოეწეროს ხოლმე № იმ გაზეთებისა, საიდანაც ეს ცნობაა ამოღებული“¹⁾.

თუ რამდენად ერთგულობდა კანონებს და რა კუროზებამდე მიდიოდა ცენზურა, ამას მოწმობს მგოსან აკაკი წერეთლის ამბავი. 1882 წელს აკაკიმ შეიტანა განცხადება საცენზურო კომიტეტში და თხოულობდა ჟურნალ „გზი-ს“ გამოცემის ნებაართვას. დაიწყო გამოკვლევა იმისი, თუ ვინ არის აკაკი. აღმოჩნდა, რომ იგი თანამშრომლობდა ქუთაისის გაზეთ „შრომაში“ და თავი იჩინა განსაკუთრებული მიმართულებით. გარდა ამისა, წარმოდგენილ პროგრამაში აკაკი ამბობს, — დასძენდენ ცენზორები, — რომ მას განზრახვა აქვს რუსეთის კანონების პოპულარიზაცია. პოპულარიზაცია განმარტებას (толкование) ნიშნავს, ამის უფლება კი მხოლოდ სენატს აქვს, ამიტომ აკაკი წერეთელს ჟურნალის ნებაართვაზე უარი უნდა ეთქვასო — დაასკენეს ბრძენმა ცენზორებმა²⁾.

ხშირად აკრძალავდენ ხოლმე ისეთ ნაწერებს, რომელნიც წინათ ბევრჯერ დაბეჭდილან. მაგალითად, 1896 წელს ცენზურამ აუკრძალა ი. იმედაშვილს ნ. ბარათაშვილის „ბედი ქართლისა“ დაბეჭდვა, რამოდენიმეჯერ აკრძალეს აკაკის „პატარა კახი“ და სხვა.

1905 წელს ეგრეთწოდებული წინასწარი ცენზურა მოისპო, მაგრამ საქმე უფრო გაუარესდა. მთავრობა კეტავდა, აჯარიმებდა ან კონფისკაციას უშვებოდა უკვე დაბეჭდილ ნაწარმოებთ. ხოლო იმპერიალისტური ომის დროს თუ როგორი სიმკაცრით მოქმედებდა სამხედრო ცენზურა, ამაზე ზემოთ უკვე გვქონდა ლაპარაკი. თვითმპყრობელობის ცენზურა საბოლოოდ მოსპო მხოლოდ 1917 წლის რევოლუციამ.

¹⁾ გიორგი წერეთელი. ტომი პირველი. პუბლიცისტური წერილები. გამოც. „ქართული წიგნისა“. რედაქტორის შენიშვნები. გვ. 412 — 13.

²⁾ ცენტრარქივი. კავ. საცენზ. კომიტ. საქმე 48/464, 1882 წ.

სახელმძღვანელოები და საგავფო პურნალები

ძველად წერა-კითხვის შესასწავლად ცალკე სახელმძღვანელოები როდი არსებობდა. კითხვას „დავითნით“, ლოცვანებითა და სახარებით სწავლობდნენ, ხოლო წერას — ხარის ბეჭზე მურის ასოების გამოყვანით. მწერამ თანდათანობით ჩნდება სპეციალური წიგნებიც, რომელთა მიზანია იოლად შესასწავლოს წერა-კითხვა ყმაწვილებს. ჩვენ ვიცით, რომ ქართულ-იტალიურ ლექსიკონთან ერთად 1629 წელს რომს დაიბეჭდა აგრეთვე „ქართული ანბანი ლოცვებითურთ“, შემდგომ მაჯიოს „გრამატიკა“; „ანბანი“ დაბეჭდილა 1712 წ. ტფილისის სტამბაშია. 1732 — 1737 წლებში მოსკოვს დაუბეჭდნიათ „ანბანი“ იოსებ სამეხელისა, „პირველი სასწავლო ყრმათათვის“ და სხვა.

მეცხრამეტე საუკუნეში, როდესაც ტფილისში და ქუთაისს გიმნაზიები გაიხსნა — საჭირო შეიქმნა უფრო მეტი სახელმძღვანელო და მათი სისტემატიურად გამოცემა. გამოვიდა რამდენიმე „ანბანი“ (ხშირად ლოცვებითურთ), გრამატიკა (მაგალითად, სოლომონ დოდაშვილისა და სხვა). 1842-დან 1870 წლებამდე რამდენიმეჯერ გამოიცა პლატონ იოსელიანის „ქართული ანბანი“ და ჩანს, გავრცელებულიც იყო, რადგან თითქმის ათჯერ გამოვიდა. გავრცელებული იყო ივანე ყვარესელიძის „ანბანიც“, რომელიც რამდენიმეჯერ დაიბეჭდა. ვრცელდებოდა აგრეთვე „ანბანები“ ღიმ. ფურცელაძისა, მღვიანოვისა და სხვებისა.

მაგრამ პედაგოგიურ ლიტერატურას მკვიდრი საფუძველი ჩაეყარა და ტკიცე ნიადაგზე დაემყარა იგი, როდესაც ამ ისპარეზზე სამოღვაწეო გამოვიდა იაკობ გოგებაშვილი (1840 — 1912).

რამდენი თაობა აღზრდილა მის „ღეღა-ენსა“ და „ბუნების კარზე“! ის არ მოაგონდება თავისი ყმაწვილობა, როდესაც „ღეღა-ენის“ წითელ ანსა და „ბუნების კარის“ გარეკანის რრემს ვახსენებს! ნახევარ საუკუნეზე ეტი ხნის განმავლობაში იაკობ გოგებაშვილის წიგნები იყო ერთადერთი ახელმძღვანელო, რომლებსაც თვითმპყრობელობის აგენტებიც კი პედაგოგიური მხრით წუნს ვერ სდებდენ და იძულებულნი იყვნენ მათთვის ანგაიში გაეწიათ.

იაკობ გოგებაშვილმა პირველი თავისი სახელმძღვანელო — „ანბანი და პირველ საკითხავი წიგნი“. გამოსცა 1865 წელს, ხოლო ბუნების კარი — 1868 წელს. პირველი წიგნი გამოიცა დაახლოებით 0-ჯერ, ხოლო „ბუნების კარი“ 1918 წლამდე დაიბეჭდა 27-ჯერ.

„დედა-ენა“ პირველად დაიბეჭდა 1876 წელს და 1925 წლამდე გამოვიდა 48 გამოცემად. გარდა ამ სახელმძღვანელოებისა ი. გოგებაშვილს კი-

ქართული გრაფიკული მუშაობისა

ვახუშტი

საქართველოს ისტორია

დანიან ტაყაიშვილმა შეასრულა ალექს. შექნილის ამბოღოგეარისა და
ისტორიკოსის ცხოვრებით

დ. შ. შებენიძის მიერ.

საქალი პირველი

ქელის ბიკაგელის სხვადა ქართი.

ტყუილიხა

1885

ქართული და საბერძნული ენაზე.

ვახუშტი ის. „საქართველოს ისტორიის“ გარეკანი (დაბატარ.).

დედ ქჷონდა სხვა მრავალიც. მავალითად: „კოკორო“ (დაიბეჭდა 15 გამოცემად), „აკილო“ და სხვა. ძალიან საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ი. გოგებაშვილის წიგნები თავისთავად ერთერთი ქტიმ ყუმმარათაგანი იყო,

რომელსაც სამოციანი წლების მოღვაწენი ძველი თაობის წარმომადგენელ-
თაგან აგებულ ციხე-სიმაგრეს ესროდენ. მან თითქმის შთლად მოათავსა

ქალაქის მსახურის გამოცემა № 22.

თხზულებანი

ა. კ. ა. კ. ი

ჩუკუაძის

II

ტფილისი

სტამბა წიგ. გამ. კარ. აბ—ისაქ ტიპოგ. გრუკ. შკატ. ტ—სთა.
1893

ა. წერეთლის თხზ. გარეკანი (დაატარ.).

„ბუნების კარში“ ილია ჭავჭავაძის „კაკო ყაჩაღი“, სწერდა ახალი
ლორთოგრაფიით და სხვა. ამ მხრით ფრიად საინტერესოა „ბუნების კარის“
შირველი გამოცემის წინასიტყვაობა. მკითხველი, მგონი, არ დაგვემდუროს,

თუ ამ წინასიტყვაობიდან ერთ მოზრდილ ნაწყვეტს მოვიყვანთ. საქმე ისაა, რომ იგი ძალიან დამახასიათებელია მაშინდელი ჩვენი საზოგადოებრივი ვითარებისა.

„რა არის მიზეზი — ნათქვამია წინასიტყვაობაში, — რომ თქვენ წინ მდებარე წიგნმა ქვეყანა იხილა? მოთხოვნილება. ამგვარ წიგნში ყმაწვილობა საჭიროებს და მოპოვებაცა სურთ. მაგრამ ეს მოთხოვნილება ძრიელი არ არის.

...ჩვენ ძველის მოყვარე პირებს ამ წიგნის ენა, რასაკვირველია, არ მოეწონებათ. ესენი სხვა ზომით აფასებენ ენის ღირსებასა: რამდენიც ენა ძველი და გაუგებარია, იმდენი უფრო ღირსის მოწიწებით უყურებენ. სა-

ცინიელი ისჯარის, რომ ეს ახალი ენის მძულვარე პირები თვითონვე ცხოვრებაში ამ ენას გულარხეინათ ხმარობენ და ლაპარაკში მისი სმენა სრულიად არ ეჩოთირებათ; მაგრამ ნახამენ თუ არა ამ ცოცხალ ენას წიგნში, მაშინვე თავზედ ცეცხლს გადაიყრიან: „წახდა, მოითხარა და დაიღუპა ჩვენი ენა“, გაიძახიან ისინი ხშირათა. „უწინდელი კეთილშობილი ენის მაგივრათ, ახლა ტეტეიური უბრალო ენა შემოიღეს, რომელიც მუშას და ფილოსოფოსს ერთი სიადვილით ესმით. მეტი ენის მოთხრა კიდევ გინდათ“. მაგრამ ვისიც გონება დახშული არ არის, იმას ამგვარი სჯა სიცილათაც არ ეყოფა; ის ენის ღირსებას ამის სიცხადით და სიადვილით ზომავს. ამგვარი პირი ამ წიგნის ენაში სხვა ნაკლულეგანებებს მოსძებნის; ის ბლომად იპოვნის რუსიზმებს, შიგადაშიგ ლექსთა თხზულებაში შენიშ-

ნავს ურიგობასა, ერთსადიამვე სიტყვის დაბოლოებაში განსხვავებას შეამჩნევს. ეს ნაკლულეგანებანი ერთის მხრით წიგნის შედგენის სიჩქარით წარმოსდგნენ, მეორე მხრით ჩვენი ენის შეუმუშავლობით და სხვა.

საინტერესოა თვალი გავადევნოთ, თუ რა ტირაჟით იბეჭდებოდა „დედა-ენა“ და „ბუნების კარი“ სხვადასხვა დროს. ამის შესახებ ჩვენ შემდეგნაირი ცნობები მოგვეპოება.

„დედა ენის“ ტირაჟი

გამოცემა	ტირაჟი	გამოცემის წელი
4	18.200	1882
5	20.000	1886
6	12.900	1888

გამოცემა	ტირაჟი	გამოცემის წელი
8	18.000	1892
9	12.000	1893
13	24.000	1894
14	18.000	1896
15	26.000	1898
16	24.000	1900
17	18.000	1902
18	18.000	1903
41	50.000	1918 (II ნაწ.)
42	50.000	1919
43	100.000	1920 (I ნაწ.)
44	10.000	1920 (II ნაწ.)
44	50.000	1922

„ბუნების კარი“ ტირაჟი

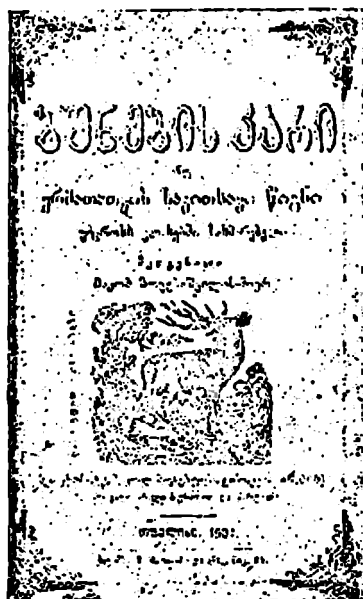
გამოცემა	ტირაჟი	გამოცემის წელი
4	5.030	1882
6	6.020	1888
7	5.000	1892
8	4.000	1894
11	6.000	1901
12	6.000	1902
27	20.000	1918

სულ „ღედა-ენა“ და „ბუნების კარი“ თითქმის ორმოცდაათი წლის განმავლობაში გამოვიდა — პირველი დაახლოებით ერთი მილიონი ცალი, ხოლო მეორე 169.000 ცალი.

გარდა ზემოხსენებული სახელმძღვანელოებისა XIX საუკუნის განმავლობაში (მეორე ნახევარი) ხმარებაში იყო შემდეგი ავტორების წიგნები: პროფ. ჩუბინაშვილისა (ქრესტომატია და სხვ.), მ. ჯანაშვილისა („საქ. ისტორია“), დ. ბაქრაძისა („საქ. ისტორია“), დ. ყიფიანისა, თ. ჟორდანიანისი, პ. კვიციანიძისა, არ. ქუთათელაძისა (გრამატიკები), ეპისკოპოს კირიონის და გრიგოლ ყიფშიძის „სიტყვიერების თეორია“ ქრესტომატიითურთ, ნასიძისა და სხვათა.

დასასრულ შევეხებით საბავშვო ჟურნალებსაც, რადგან მათ უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდათ ქართველი ახალგაზრდობის გათვითცნობიერებისთვის. მრავალ ათეულ წელთა განმავლობაში ქართული საბავშვო ჟურნალი ერთადერთი საზრდო იყო ქართველი მოზარდი თაობისა, რადგან ქართული ენა სკოლიდან დევნილი იყო. უნდა ითქვას ისიც, რომ ეს ჟურნალები ეწეოდნენ საბავშვო წიგნების ასეთუისე სისტემატიურ გამოცემლობას და ამით ჩვენს მწერლობას უდიდესი ღვაწლი დასდეს. ასეთი ჟურნალები იყო: „ნობათი“, „ჯეჯილი“ და „ნაკადული“.

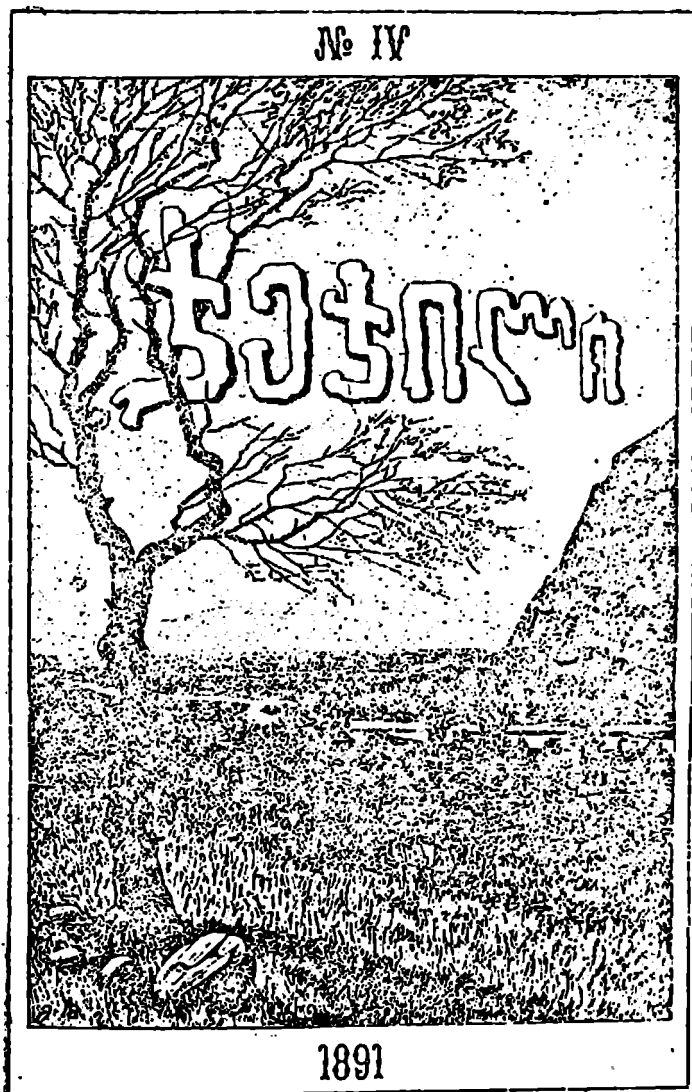
„ნობათი“ — ყრმათათვის საკითხავი ყოველთვიური სურათებიანი ჟურნალი, პედაგოგიური განყოფილების დამატებით მშობელთა და აღმზრდელთათვის, ანდრია ლულაძის რედაქტორობითა და გამომცემლობით — იყო ჟურნალი, რომლის პირველი ნომერი გამოვიდა 1884 წელს. მასში თანამშრომლობდნენ: რაფ. ერისთავი, აკაკი, ვაჟა-ფშაველა, ალ. ყაზბეგი, გ. წერეთელი, ცახელი, ეკ. გაბაშვილი, წყალტუბოელი და სხვანი.

ჟურნალის გამოსვლას ჩვენი საზოგადოებრიობა სიხარულით შეხვდა. იაკობ გოგებაშვილმა „დროებაში“ ვრცელი რეცენზია უძღვნა მას. მაგრამ, სამწუხაროდ, ვერ გამართლდა ჩვენი გამოჩენილი პედაგოგის წინასწარმეტყველება: „შესაძლებელია ამეამად ამგვარი ჟურნალი ჩვენში? — კითხულობდა ი. გოგებაშვილი. ბევრნი, ძალიან ბევრნი იქვენეულობენ ამაში. ჩვენ არა ვართ თანამოაზრენი ამ იქვენეულობისა. წინააღმდეგ ამისა, ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ გვარიანი საბავშვო ჟურნალის გამოცემა ჩვენში ბევრით უფრო ადვილია, ვიდრე სხვა რომელიმე პერიოდული გამოცემისა... ჟურნალმა ვერ იხერია და 1885 წელს მისი ბეჭდვა შეწყდა. იბეჭდებოდა 500 ცალად. სულ გამოვიდა 14 წიგნი, 7.900 ცალი.

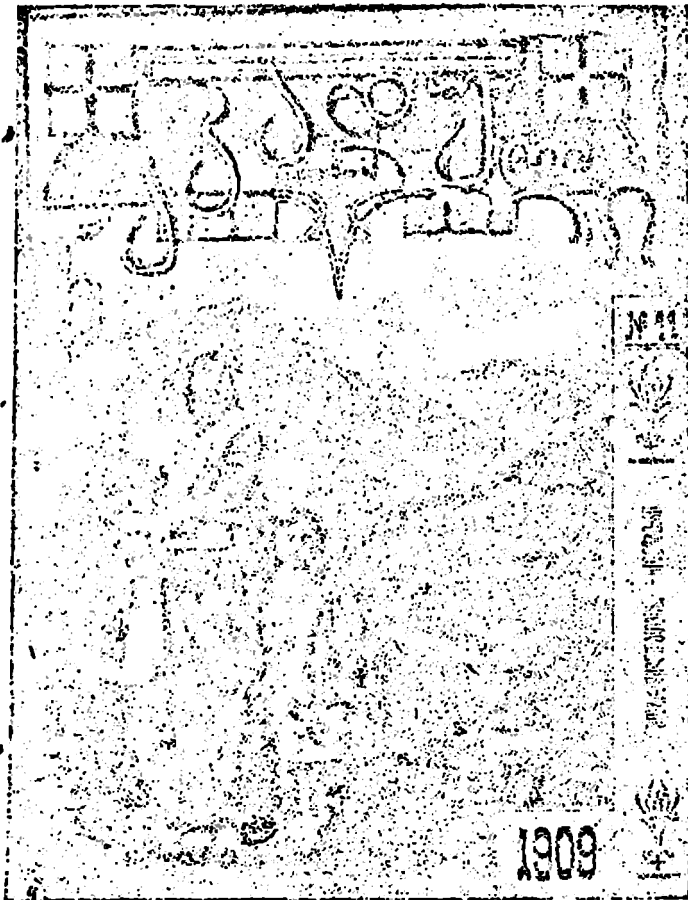
უდიდესი როლი ითამაშა ქართველი მოზარდი თაობის ცხოვრებაში ჟურნალმა „ჯეჯილმა“. იგი 35 წლის განმავლობაში საუკეთესო საზრდოს აწვდიდა ქართველ ბავშვებს და მაშინდელი მოთხოვნილების სიმაღლეზე იდგა. მისი გამოცემა დაიწყო 1890 წელს. რედაქტორ-გამომცემელი იყო ანასტასია. თუმანიშვილი-წერეთლისა (ბელეტრისტის გიორგი წერეთლის ნეულლე). ჟურნალში სხვადასხვა დროს მონაწილეობდნენ: აკაკი, გ. წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, თ. რაზიკაშვილი, შიო მღვიმელი, თ. სახოკია, ალ. კიკინაძე, პეტრე უმიკაშვილი, ეკ. გაბაშვილი, დუტუ მეგრელი, დ. თომაშვილი, ეკ. მესხი, იოს. გრიშაშვილი, სანდრო შანშიაშვილი და თითქმის ყველა სხვა ქართველი მწერალი. პირველად „ჯეჯილი“ ორ თვეში ერთხელ გამოდიოდა, ხოლო შემდგომ თვეში ერთხელ მოზარდული ფორმატის წიგნად და შეიცავდა დაახლოებით ოთხ-ოთხ ფორმას, იყო დასურათებული და იბეჭდებოდა კარგა ხნის განმავლობაში 600 ცალად, ხოლო შემდგომ ტირაჟმა იმატა. „ჯეჯილი“ გამოდიოდა 1923 წლამდე.

მეორე საუკეთესო საბავშვო ჟურნალი იყო „ნაკადული“, რომელიც ამ სახელწოდებით გამოდიოდა 1904 წლიდან 1928 წლამდე. მისი პირველი რედაქტორი იყო მარიამ დემურიძე, ხოლო მისი გარდაცვა-

ლების შემდეგ (1910 წ.) ნინო ნაკაშიძე, რომელიც ამჟამადც მუშაობს საბავშვო ლიტერატურის დარგში (სახელგამში).

„ნაკადული“ გამოდიოდა ორ წიგნად — ერთი დანიშნული იყო მცირეწლოვანთათვის, ხოლო მეორე — მოზარდთათვის. ამ ეურნალში მონაწილეობდნენ თითქმის ყველა ის მგოსან-მწერლები, რომლებიც თანამშრომლობდნენ „ჯეჯილში“, დაწყებული აკაკი წერეთლით და იროდ. ცვლადებით გათავებული. ახალგაზრდა მწერალთაგან აქ თანამშრომლობდნენ: იოს.

გრიშაშვილი, ალ. შანშიაშვილი, ახოსპირელი, ცქვიტი, თურდოსპირელი, გ. ქუჩიშვილი და სხვანი. ძველებიდან აქ თანამშრომლობდნენ: განდევილი, ბაჩანა, ვაჟა-ფშაველა, კიჭა აბაშიძე, არჩილ ჯორჯაძე და სხვანი. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებიდან „ნაკადული“ გამოდიოდა განათლების კომისარიატის ხარჯით, ხოლო შემდგომ იგი გადაკეთდა და ახლა გამოდის „ოქტომბრის“ სახელწოდებით.

პერიოდული გამოცემანი 1905 წლის ჩემოლუციაზე

ქართული პერიოდიკის ისტორია ფრიად დიდი, რთული და საინტერესო თემაა და ჩვენ აქ არც ვფიქრობთ ოდნავ მაინც აშოვწუროთ იგი. ეს საკითხი უეჭველად ცალკე და სერიოზულ გამოკვლევას მოითხოვს. მაგრამ მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში ჟურნალ-გაზეთები ჩვენში მრავალი მხრით წიგნის მაგიერობას ასრულებდნენ. მთელი ჩვენი საზოგადოებრივ-გონებრივი ცხოვრება სწორედ ამათში იხატებოდა. გაზეთებშიაც კი მრავალი ისტორიული თუ სხვა რაიმე დარგის სამეცნიერო გამოკვლევები იბეჭდებოდა; მათშივე იბეჭდებოდა ბელეტრისტული ნაწარმოებნი. ამიტომ წიგნის ისტორიის უფრო რელიეფურად წარმოსადგენად ჩვენ აქ მოკლედ შევხებით ქართულ ჟურნალ-გაზეთების ისტორიასაც და მოვიყვანთ მხოლოდ უმთავრეს ცნობებს ჟურნალების დაარსების, რედაქტორ-გამომცემელთა, თანამშრომელთა და მიმართულების შესახებ.

პირველი ქართული გაზეთის გამოცემის ინიციატივა თვითმპყრობელობის აგენტებს ეკუთვნით. ეს არ იყო ნამდვილად გაზეთი იმ მნიშვნელობით, რანაირადაც ეს სიტყვა ახლა გვესმის. ეს იყო უბრალო კრებულნი იმ განკარგულებათა, რომელთა საყოველთაოდ გავრცელება მთავრობისათვის საჭირო იყო; იბეჭდებოდა მასში აგრეთვე უცხოეთის ამპები, რასაკვირველია, ოფიციალური წყაროებიდან ამოღებული. ქართველობამ ჯერ-ჯერობით ისე ნაკლებად იცოდა რუსული ენა, რომ ქართული გაზეთით თუ გაეცნობოდა მთავრობის განკარგულება-ბრძანებებს. სწორედ ამიტომ იყო, რომ პირველი ქართული გაზეთის რედაქტორ-გამომცემელნი თვითმპყრობელობის წარმომადგენლები იყვნენ. დამახასიათებელია ერთი წერილძანი-ამბავი, რომელსაც ე. ვეიდენბაუმი გადმოგვცემს. ხელისმომწერთა ნაკლებობის გამო საჭირო შეიქმნა საგანგებო ლონისძიებათა ხპარება: 1821 წ. ტფილისის სამოქალაქო გუბერნატორი პოლიციევისტერს წინადადებას აძლევდა — „ყოველგვარი დახმარება გაუწიეთ გაზეთის მიღების მსურველთა გამრავლების საქმეს“. ვინმე პლენჩევის წინადადებით ხელისმომწერას აწარმოებდნენ უბნის ზედამხედველები (პოლიციელები); მიუხედავად ამისა, ტფილისში 1822 წლის მარტის დამლევისთვის მათ მოუგროვებიათ მხოლოდ 57 მანეთი და 19 ხელისმომწერი¹⁾.

¹⁾ Е. Г. Вейденбург. Записки одного. ტფილისი. 1901 წ. ტ. I. გვ. 303..

ზემოხსენებული პირველი გაზეთი იყო „საქართველოს გაზეთი“.

„საქართველოს გაზეთის“ პირველი ნომერი გამოვიდა 1819 წ. 8 მარტს. გაზეთი იყო ყოველდღიური და შეიცავდა საწერი ქალაქის ოთხ გვერდს. მისი გამომცემელი იყო კავკასიის ცალკე კორპუსის შტაბი. გაზეთი იწერებოდა რუსულად და შემდგომ ითარგმნებოდა ქართულად. მისი შინაარსისათვის შტაბი უშუალოდ პასუხს აგებდა გენერალ ერმოლოვის წინაშე, რომელიც მაშინ კავკასიის მმართველად იყო. არ არის ცნობა, თუ ვინ იყო ამ გაზეთის შემადგენელი, ან მთარგმნელი. როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, გაზეთი იყო რუსეთის თვითმპყრობელობის ოფიციალური ორგანო და დაახლოებით 500 ცალად იბეჭდებოდა. ერთადერთი ასე თუ ისე ორიგინალური და დამოუკიდებელი განყოფილება გაზეთისა — ეს იყო ნარევი.

„საქართველოს გაზეთი“ გამოდიოდა 1822 წლამდე. 1820 წლის მეორე ნახევრიდან გაზეთის სათაურთან ჩნდება თეთრი გიორგი და სახელიც იცვლება: მას უკვე „ქართული გაზეთი“ ჰქვია. ხელისმომწერის ფასი იყო სამი მანეთი, ხოლო გაგზავნისთვის დამატებით ერთი აბაზი.

აღსანიშნავია, რომ შთელ ა/კავკასიაში ადგილობრივ ენაზე „საქართველოს გაზეთი“ პირველი გამოცემა იყო. ისიც საყურადღებოა, რომ მაშინდელ რუსეთში გაზეთების რიცხვი ძალიან მცირე იყო. ე. ვეიდენბაუმიანის მოწმობით რუსეთის პროვინციებში მაშინ გამოდიოდა მხოლოდ სამი გაზეთი: ყაზანსა და ხარკოვში უნივერსიტეტის გაზეთები და ერთიც კერძო — ასტრახანში (ყველაფერი ეს, რასაკვირველია, პეტერბურგისა და მოსკოვის გარდა). ასე რომ „საქართველოს გაზეთი“ მაშინდელი რუსეთის იმპერიაში მეოთხე პროვინციული გაზეთი იყო.

„ტფილისის უწყებანი“ გამოდიოდა ყოველკვირულად 1828 წლიდან. რედაქტორი ცნობილი არ არის, მაგრამ ბეჭდვითი საქმის ტფ. კომიტეტის საქმე № 545-ში (1905 წ.) რედაქტორად მოხსენებულია სოლომონ დოდაშვილი. ეს მით უფრო შესაძლებელია, რომ 1832 წელს ამ „ტფილისის უწყებანის“ დამატებად გამოდიოდა „სალიტერატურო ნაწილი ტფილისის უწყებათანი“ (ორ კვირაში ერთხელ), რომელსაც უმთავრესად სოლომონ დოდაშვილი ადგენდა.

სოლომონი იყო ფრიად განათლებული ადამიანი და დიდი ქართველი პატრიოტი. მან „სალიტერატურო ნაწილში“ დაბეჭდა ფრიად საყურადღებო „ოსური მოთხრობა“, ფრიად გაბედული და იმ დროისთვის რევოლუციური. 1832 წლის შეთქმულებაში მონაწილეობის გამო სოლომონ დოდაშვილი დაპატიმრებულ იქნა და გაზეთის გამოცემაც, ცხადია, შეჩერდა.

„კავკასიის მხარეთა უწყებანი“. ს. დოდაშვილის შემდეგ კარგა ხნის განმავლობაში შეწყდა კულტურული მუშაობა, ვინაიდან მაშინდელი ქართველი ინტელიგენციის საუკეთესო ძალები დაპატიმრებულ და ჰამშობლოდან განდევნილ იქნენ შეთქმულების აღმოჩენის გამო. მხოლოდ 1845 წლიდან პლატონ იოსელიანის რედაქტორობით გამოდის

ყოველკვირეული გაზეთი „კავკასიის მხარეთა უწყებანი“, როგორც „Кавказский Вестник“-ის დამატება. ეს იყო „საქართველოს გაზეთისთანა“-ოფიციალური ორგანო.

ცისკარი.

1864

ო კ ტ ო მ ბ ე რ ი.

წელიწადი შერვა.

წოდებს თხზულებათა:

- I — განცხება, 1865 წლის ცისკარს გამოცემისათჳს რეკ.
- II — მსკარადი (დერმანტოკოტიკან. დრამა.—) დახსოვნილ გრ წანამძღვაროებისა.
- III — შ. მახუბი კ. ბ. ჯ. (დექსი) თ. ავ. წერეთლისა შ. კერება. (დექსი.) მისივე.
- IV — შოქალაქე დახლ დღიას, ტაქტურსზე (მეჭიდღესზე) სუბარი გრ. წანამძღვაროებისა.
- V — ქრისტეობორე კოლეშხა.—ბ. დიუბუღიშისი.
— სხვა და სხვა ანაჳი. (იხილე შერვე გვერდზედ)

ტფილისს.

კერესელიძის ტიპოგრაფიაში.

ჟურნ. „ცისკარის“ გარეჟანი (დაამატარ.).

„ცისკარი“, ქართული სიტყვიერებითი ჟურნალი. ეს იყო ნამდვილად პირველი ქართული პერიოდული გამოცემა სოლომონ დოდაშვილისა შემდეგ. იგი იყო ყოველთვიური, გამოდიოდა ასე თუ ისე რეგულარულად.

და ჰქონდა ნამდვილად ჟურნალის სახე. მისი პირველი რედაქტორი იყო ცნობილი მწერალი გიორგი ერისთავი. იბეჭდებოდა ორი წლის განმავლობაში (1852 — 1854 წლამდე), სულ გამოვიდა 24 ნომერი. მაშინდელი მეფის ნაცვალის ვორონცოვი ჟურნალს სუბსიდიას აძლევდა.

გ. ერისთავის „ცისკარის“ თანამშრომელნი იყვნენ: გრიგოლ ორბელიანი, ალ. ახვერდიაძე, დ. ბაგრატიონი, სარდიონ ალექსეივი, სვიმონ მაჩაბელი, გრიგოლ რჩეულიშვილი, ალ. სავანელი, ი. ერისთავი, ლუკა ისარლოვი, ერასტი თურქისტანოვი, დავით მაჩაბელი და სხვანი.

იგი იბეჭდებოდა გიორგი ერისთავისავე სტამბაში მე-7 ნომრიდან („საბეჭდავსა შინა თ. ერისთავისა“).

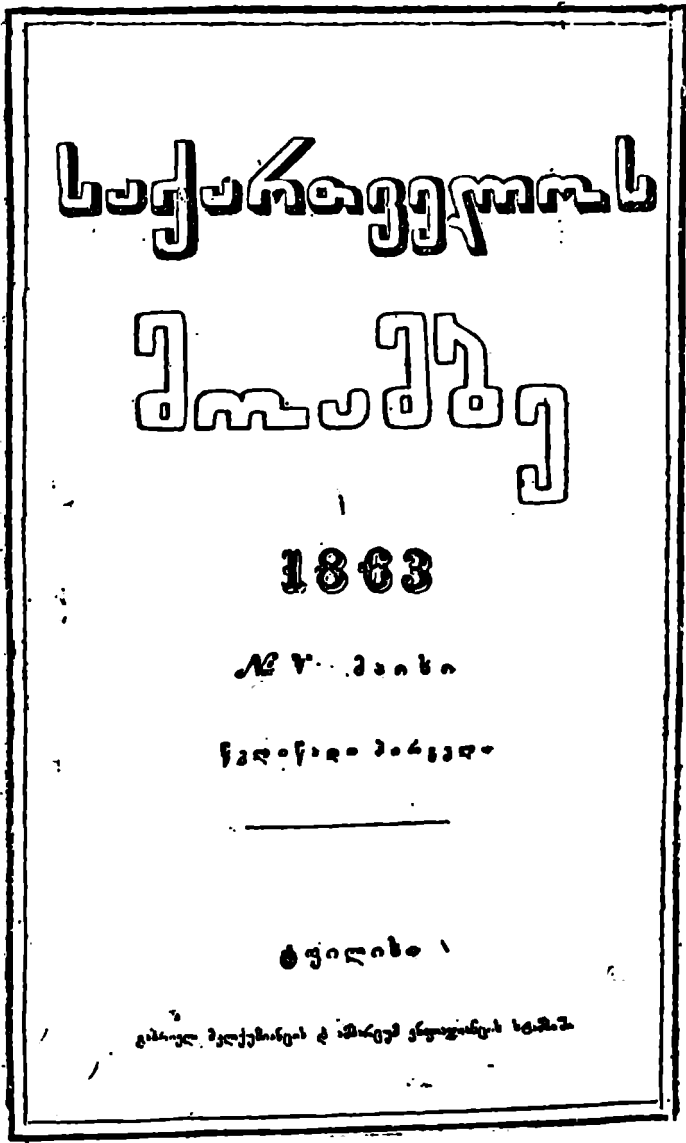
1854 წლიდან „ცისკარი“ შეჩერდა. იგი განახლდა ივანე კერესელიძის რედაქტორობით და გამოდიოდა 1857-დან 1875 წლამდე უწყვეტლევ. უნდა ითქვას, რომ ივ. კერესელიძემ შემოიკრიბა ჟურნალის გარშემო მაშინდელი ინტელიგენციის საუკეთესო ძალები და თითქმის არც ერთი გამორჩენილი ქართველი მწერალი არაა, იმ ხანებში რომ დაეწყოს მოღვაწეობა და „ცისკარს“ ასცდენოდეს. ჟურნალი გამოცოცხლდა, ის ბევრად უფრო მეტად იყო დაკავშირებული თავის დროის ცხოვრებასთან და შინაურ მიმოხილვებსაც კი ბეჭდავდა. მისი თანამშრომელნი იყვნენ: ალ. და ვახტ. ორბელიანები, მიხ. თუმანიშვილი (მოლაყბე), ლ. არდაზიანი, ბერძენოვი, დიმ. ყიფიანი (ბაქარ ქართლელი), დიმიტრი ბაქრაძე, შემდგომ აკაკი წერეთელი, ანტონ ფურცელაძე და სხვანი.

„ცისკარის“ მიმართულება და მასთან ახალი თაობის ბრძოლა ყველა-შათვის ცნობილია და ჩვენ აქ მას არ შეეხებებით, ორიოდვე სიტყვას ვიტყვიტ მხოლოდ მისი ტირაჟის შესახებ. შეკრებილი ცნობებით „ცისკარი“ გამო-დიოდა:

1857 წელს	200	ცალად
1858 „	200	„
1859 „	150	„
1860 „	210	„
1861 „	235	„
1862 „	200	„
1863 „	203	„
1864 „	176	„
1865 „	184	„
1866 „	130	„

„ცისკარი“, რომელმაც თავის დროზე დიდი როლი ითამაშა, თანდა-თან ჩიავდებოდა და 1870 წელს იგი მხოლოდ ას (100) ცალად ვრცელ-დებოდა. სხვა დრო დადგა და უკვე სხვა ხალხი მოველინა ქართულ მწერ-ლობას.

„საქართველოს მოამბე“ — ეს იყო ყოველთვიური ჟურნალი ევროპული ხასიათისა, რომელიც 1863 წელს გამოდიოდა ილია ჭავჭავაძის

ილია ჭავჭავაძის შ. „საქ. მოაზრების“ გარეკანი. (დასატარებელია).

რედაქციით. ამ ჟურნალის ირგვლივ იყო შემოკრებილი მაშინდელი ახალი თაობა — ევროპულად აღზრდილი თურგდალეულები. ჟურნალი, სამწუხაროდ, მხოლოდ ერთ წელიწადს გამოდიოდა და მერე დაიხურა.

„დროება“ (გაზეთი). ჯერ კიდევ „საქართველოს მოამბის“ დროს დაბადებულია აზრი გაზეთის გამოცემისა. მისი პირველი ნომერი გამოვიდა 1866 წლის 4 მარტს. მისი პირველი რედაქტორი იყო გიორგი წერეთელი.

№ 1

№ 1

საქართველოს მოამბის

ქრონება

საქართველო და საქართველო გავითი

დავით აღმაშენებლის დროს საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დროს საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დროს საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა.	საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დროს საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დროს საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა.	საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დროს საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დროს საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა.	საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დროს საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დროს საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა.

შეჯამება

საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დროს საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დროს საქართველომ მთელი მისი ძალისხმევით მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა.

1866 წლის გაზეთი „დროება“ № 1

თელი, გამოცემული თანამშრომელი ს. მელიქიშვილი, რომლის კალამსაც ეკუთვნის პირველი მეთაური წერილი, სადაც ვრცლად არის განმარტებული გაზეთის დანიშნულება საზოგადოდ და კერძოდ „დროების“

განხი. 1869 წლიდან „დროების“ რედაქტორობა ჩაპბარდა სერგეი მესხს, რომელიც უძღვებოდა მას 1883 წლამდე. ს. მესხის სიკვდილის შემდეგ რედაქტორობდა ივანე მაჩაბელი (1883 წლიდან), ხოლო 1885 წელს შინაგან საქმეთა მინისტრის განკარგულებით იგი სამუდამოდ დაიკეტა.

მთელი ოცი წლის განმავლობაში „დროება“ იყო ერთადერთი ორგანო, რომლის ირგვლივ თავს იყრიდა მაშინდელი მოწინავე ინტელიგენცია. 1876 წელს გადიხადეს ათი წლის შინაურული იუბილე „დროების“ დაარსებიდან, რომელსაც დაესწრნენ: ი. ჯავახიძე, ს. მესხი, სტ. მელიქიშვილი, ნ. ნიკოლაძე, ბ. ლოლობერიძე, გ. არწრუნის, აბგარ იოანესიანი, ჩიმიშვიანი და სხვანი, დაახლოებით 70 კაცი. საესებით მართალი იყო გაზეთის რედაქტორი ს. მესხი, როდესაც ამ ათი წლისთვის გამო სწერდა:

„რაც რამე ნიჭიერი, მოძრავი და ცოცხალი იყო ჩვენს საზოგადოებაში, ყველაფერმა და ყველამ თავის კვალი დააჩნია ამ გაზეთში. ეს იყო თითქმის მთელი ჩვენი ლიტერატურის ერთადერთი წარმომადგენელი, რომლის საშუალებითაც შეიძლებოდა საზოგადოებასთან ბაისი; ეს იყო ერთადერთი ორგანო, რომლის საშუალებითაც მხოლოდ შეეძლო ეთქვა რამე ყველას, ვისაც ქვეყნისათვის რამე ჰქონდა სათქმელი, ვისაც თავის აზრების და რწმუნების გავერცელება და გაზიარება უნდოდა ჩვენში“¹⁾.

გაზეთის თანამშრომელნი იყვნენ: გ. წერეთელი, ს. მესხი, ი. ჯავახიძე („ივერიის“ დაარსებამდე, ე. ი. 1877 წლამდე), აკაკი წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე, კირ. ლორთქიფანიძე, გ. თარხნიშვილი, ნ. ინაშვილი, ვასილ პეტრიაშვილი, პ. უმიკაშვილი, ივ. მაჩაბელი და სხვანი.

ცენზურა სასტიკად თვალყურს ადევნებდა და ავიწროებდა „დროებას“. როდესაც წიგნის საკონტროლო ორგანოებზე გვქონდა ლაპარაკი, ჩვენ უკვე დავასახელებთ ის პირობები, რომლებიც ცენზორებმა „დროების“ გამომცემლებს წარუდგინეს და მკაცრად მოითხოვედნ მათ შესრულებას.

გაზეთის ტირაჟი იმ დროისათვის საკმაოდ დიდი იყო:

1866	400	ც.
1868	500	„
1869	240	„
1871	400	„
1874	650	„
1879	700	„
1885	800	„

„დროება“ გამოდიოდა 1866-დან 1875 წლამდე ყოველკვირეულად, 1875 — 1876 წ. კვირაში სამჯერ, ხოლო 1877-დან ყოველდღიურად.

¹⁾ ნაწერები სერგეი მესხისა. ტ. I. ს. ფირცხალავას გამოცემა, 1904 წ. გვ. 341 — 42.

ივერია

1883

№ XII, დეკემბერი

თბილისი.

ექთამე სელაძის სტამბა.

1883

ქურო. „ივერიის“ გარეკანი (დაპატარ.).

„ივერია“ — გამოდიოდა ილია ჭავჭავაძის რედაქტორობით 1877 წლიდან თავდაპირველად როგორც ყოველთვიური ჟურნალი. „ივერია“ იარსება თითქმის 33 წელიწადს. 1880 წლიდან უერთდება „დროე-

ბას“, გამოდის ი. ჭავჭავაძის და ს. მესხის რედაქტორობით წელიწადში ოთხჯერ. 1882 წლიდან ი. ჭავჭავაძის და ი. მაჩაბელის რედაქტორობით — თვეში ერთხელ. 1885 წლიდან „ივერია“ გამოდის ილიას რედაქტორობით ყოველდღიურ გაზეთად 1902 წლამდე. ამ წლიდან მის რედაქტორობას ეწევა ალ. სარაჯიშვილი, 1905 წლიდან კი მისი რედაქტორია — ფილიპე გოგიჩაიშვილი. მისი გამოცემა შეწყდა 1905 წელს. შემდეგ რამდენიმეჯერ განახლდა და ერთხელ გამოდიოდა გ. თუმანიშვილის რედაქტორობით (1908—1909 წწ.), რის შემდეგაც 1909 წელს შეწყდა საბოლოოდ.

„ივერია“ ლიბერალური მიმართულების გაზეთი იყო და კარგა ხნის განმავლობაში თავის ირგვლივ იკრებდა უპარტიო და ზომიერ ქართველ ინტელიგენციას.

ამ მხრით საყურადღებოა, რომ კავკ. საცენზურო კომიტეტი თითქმის საეცებით ზუსტად ახასიათებს „ივერიას“ თავის წლიურ მოხსენებაში. იგი ამბობს:

„ყოველდღიური სალიტერატურო და საპოლიტიკო გაზეთი „ივერია“ ითვლება, მსგავსად „Новое Обозрение“-სი, ოპოზიციის ორგანოდ, თუმცა ამ უკანასკნელსავე, რადაც უნდა დაუჯდეს, არ არის ყველაფერი რუსულის მგომბელი. ძალიან ძნელია ჩამოვყალიბოთ უკმაყოფილოთა იმ ჯგუფის მისწრაფებათა და საბოლოო მიზანთა რაობა, რომლის ორგანოსაც „ივერია“ წარმოადგენს. ცენზურისაგან დაკავებული წერილების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, გაზეთი მოითხოვს ქართულ ენას ეკლესიაში, კრებებზეო“ და სხვა¹⁾.

რასაკვირველია, „ივერია“ 1905 წელს ის არ ყოფილა, რაც 90-იან წლებში, მაგრამ საერთოდ მისი დამახასიათებელი ის იყო, რომ გამოხატავდა არასოციალისტური ინტელიგენციის განწყობილება-მისწრაფებას.

„სასოფლო გაზეთი“. გამოცემა დაიწყო 1868 წელს გიორგი წერეთლის რედაქტორობით. გ. წერეთელს განზრახვა ჰქონდა ანაი-რივე გაზეთი გამოეცა სომხურად და თურქულადაც, საამისო შუამავლობაჲ წარუდგინა სადაც ჯერ არს, მაგრამ საქმე ვერ მოგვარებულა. „სას. გაზეთი“ გამოდიოდა ყოველკვირეულად და პირველ ხანებში იბეჭდებოდა 900 ცალამდე. 1874 წლიდან მისი რედაქტორობა დაეკისრა პ. უმი-კაშვილს და ეს უკანასკნელი უძღვებოდა მას 1881 წლამდე.

„გუთნის დედა“ — ეს იყო „ცისკრის“ დამატებასავით. გამოდიოდა თვეში ორჯერ 1861 წლიდან 1876 წლამდე. თავდაპირველად მისი რედაქტორი იყო ივ. კერესელიძე, შემდგომ აგრონომი ს. სერე-ბრიაკოვი და ანტონ ფურცელაძე (უკანასკნელი წლის განმავლობაში მას მარტო ა. ფურცელაძე რედაქტორობდა).

როგორც „სასოფლო გაზეთი“ ისე „გუთნის დედა“ სასოფლო-სამეურნეო შინაარსის გაზეთები იყო.

¹⁾ ცენტრარქივი. Дело РИК № 1351/8 — 1892 წ.

„მნათობი“ — ყოველთვიური ჟურნალი. გამოდიოდა 1869—72 წწ.
ნიკო ავალიშვილის რედაქციით. უახლოესი წმისი თანამშრომელნი

მნათობი

1871

• გ ღ ი ს •

წელიწადი მესამე.

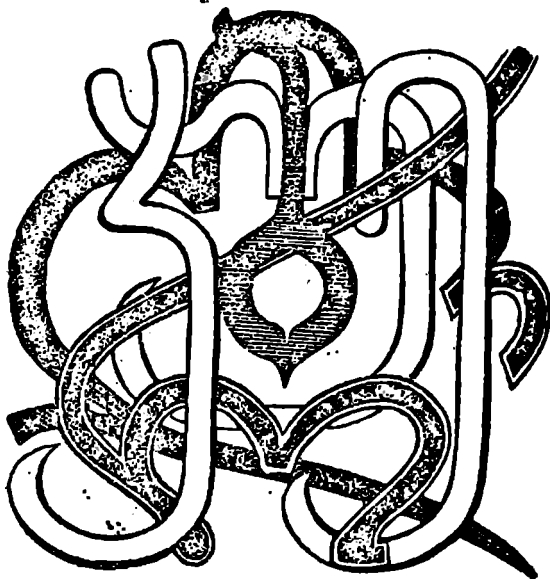
თბილისი —
დუბელირის (გ. წერეთლის და აშს.) სტამბა
1871.

ჟურნ. „მნათობის“ გარეკანი (დაბატარ.).

იყვენენ: ანტ. ფურცელაძე, აკ. წერეთელი, გ. წყალტუ-
ბოელი (გ. ი. იოსელიანი), მ. ჯანაშვილი, ვასილ პეტრია-

შვილი, ვასილ მაჩაბელი, სტ. გამრეკელი, დიშ. ბაქ-
რაძე, ნიკო ლომაური და სხვანი. „მნათობი“ პროგრესული
ზიზართულეებისა იყო. იბეკდებოდა 300 — 400 ცალად.

„კრებული“. ყოველთვიური ჟურნალი, რომელიც გამოდიოდა
გიორგი წერეთლის რედაქტორობით 1871 — 1873 წლებში. მასში
თანამშრომლობდნენ: ნ. ნიკოლაძე, ს. მესხი, აკაკი წერეთელი,

1871

მესხეთე წიგნი

თფილისი

„დუბლირის“ (გ. წერეთლის ჯ აშ.) ხტაშა

1871

„კრებულის“ გარეგანი (ნატ. სიდიდისა).

დ. ერისთავი, ილიან ქავეკავაძე (იშვიათად), რ. ერისთავი,
დ. ყაზბეგი და სხვანი. ჟურნალი რადიკალურად განწყობილი ინტელი-
გენციის ორგანო იყო. იბეკდებოდა საშუალოდ 500 ცალად.

„იმედი“, ჟურნალი, გამოდიოდა შიხ. გურგენიძის რედაქ-
ტორობით 1881 — 83 წლებში. ეს იყო მაშინდელი „დიაცენიშვილერ“

ი მ ე დ ი

1881

წელიწადი პირველი

№ IX, საქმეგერი.

თფიჯასი.

ექვთიმე ხელაძის სკამა, ლორის-მელაქოვის ქუჩაზე.

1881

„იმედი“ გარეკანი (დაპატარ.).

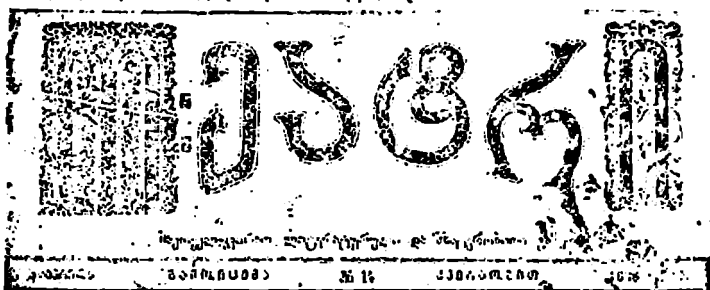
ბის“ (როგორც აკაკიმ უწოდა) ანუ რაზნაოჩინცების ნაროდნიკული ორგანო. დაბალ ხალხში, რამდენადაც ეურნალი მასში ვრცელდებოდა, დიდ გავლენა ჰქონდა. სულ დაარსებიდან შეწყვეტამდე გამოვიდა 27 წიგნი.

ჟურნალ „იმედის თანამშრომელნი იყვნენ: სტ. კრელაშვილი (ნაროდნიკი), ანტონ ფურცელაძე, მ. ჯანაშვილი, ნიკო ხინაშვილი (ურბნელი), დ. ბაქრაძე, სოფრ. მგალობლი-
შვილი, გრიგ. ყიფშიძე, ლ. ასათიანი და სხვანი.

იბეჭდებოდა საშუალოდ 500 ცალი.

„შრომა“. იყო შედარებით კარგად დაყენებული ყოველკვირეული გაზეთი. გამოდიოდა ქუთაისის დიმიტრი დადიანის რედაქტორობით 1881 — 83 წლებში. გამომცემელი იყო დიმიტრი ნაზაროვი. ამ გაზეთში თანამშრომლობდნენ აკაკი წერეთელი, კ. ლორთქიფანიძე, დავ. კეჭელი, გრიგ. ვოლსკი (უმწიფარიძე), ბოსლეველი და სხვანი.

იბეჭდებოდა საშუალოდ 500 ცალიად.

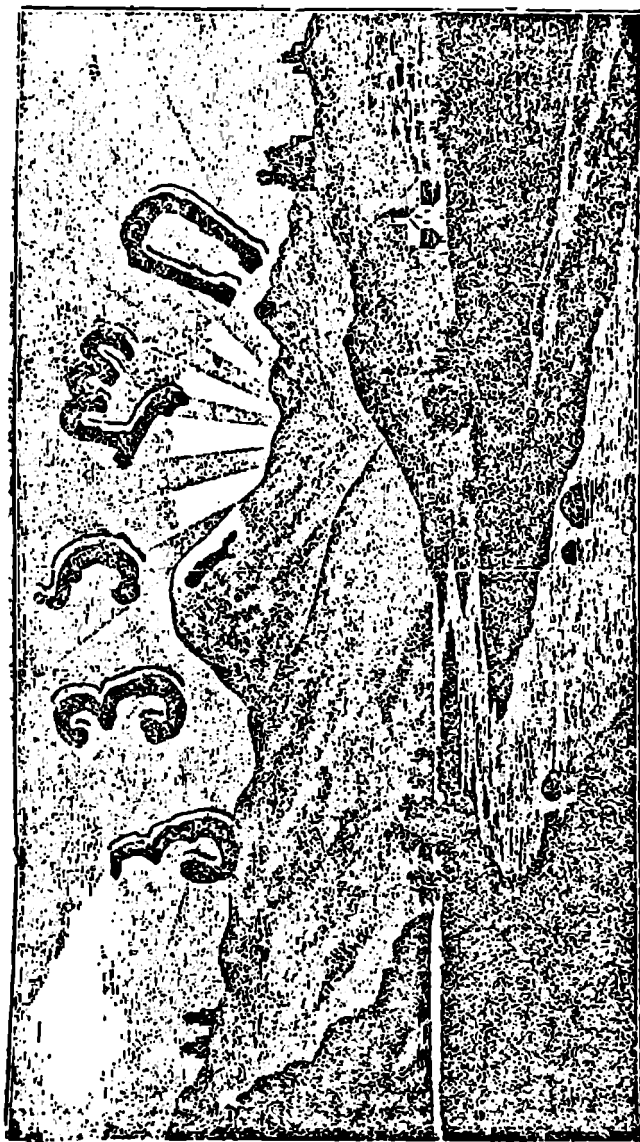
„ქართული ბიბლიოთეკა“ — ყოველთვიური ჟურნალი. გამოდიოდა ქუთაისში 1883 — 1884 წლებში ეკატერინე ლორთქიფანიძის რედაქტორობით. იბეჭდებოდა 400 ცალიად. სულ გამოვიდა 13 ნომერი. ცენზორი ლ. ისარლოვი ძალიან აბრკოლებდა მის მასალებს. იბეჭდებოდა უმთავრესად თარგმანები.

„თეატრი“ — ყოველკვირეული ჟურნალი. გამოდიოდა 1885 — 1890 წლებში ჯერ ცნობილი მსახიობის ვასო აბაშიძის რედაქტორობით, შემდგომ ალ. ნებიერიძისა, ხოლო ბოლო ხანებში შ. დავითაშვილის ხელმძღვანელობით. მასში თანამშრომლობდნენ აკაკი წერეთელი, გ. წყალტუბოელი, ხომლედი (რომანოზ ფანცხავა), დუტუ მეგრელი და მასშივე დაიბეჭდა ეგნატე ნინოშვილის პირველი მოთხრობა. იბეჭდებოდა საშუალოდ 200 ცალიად.

„მეურნე“ — გამოდიოდა ყოველკვირეულად 1887 — 1888 წლებში საშუალოდ 200 ცალიად.

„მწყემსი“ — ორკვირეული სასულიერო ჟურნალი, რომელსაც ზესტაფონში ბეჭდავდა 1883 წლიდან სიკვდილამდე (1913) დეკანოზი დავით დამბაშიძე. გამოდიოდა 900 ცალიად.

„კვალი“ — ყოველკვირეული ჟურნალი, რომელმაც მუშათა მოძრაობის და სოციალ-დემოკრატიული მიზართულების ქადაგებაში თავის დროზე დიდი როლი ითამაშა. თავდაპირველად იგი გამოდიოდა (1893 წლიდან),

საღმრთაო და სამედიცინო ნაბეჭებიანი ბაზარი. გამოსული პირველი კაპია დღეს.

კ. 23

ბიჭი 28 1895 წ.

კ. 23

„ქველი“ თავმჯდომარე (დამატება).

როგორც საბავშვო ჟურნალ „გეგილის“ დამატება. როგორც ჟურნალის, ისე „ქველის“ რედაქტორ-გამომცემელი იყო ანასტასია თუმანიშვილ-წერეთლისა.

„კვალის“ გარშემო ნელნელა თავი მოიყარეს იმ ჯგუფის წევრებმა, რომელსაც გ. წერეთლის წერილის შემდეგ (1894 წ.) „ზესამე დასი“

მომამბე

თვიური ჟურნალი

წელიწადი პირველი

№ VI

ივნიხი, 1894

ტფილისი

„მომამბის“ გარეკანი (დაპატარა).
1894

„მომამბის“ გარეკანი (დაპატარა).

უწოდა. 1898 წელს ჟურნალი მთლად ამ ჯგუფის ხელში გადავიდა და მარქსისტული მოძღვრების შექადაგებელი შეიქმნა. მისი თანამშრომელნი

იყვნენ: ნ. ჟორდანიას, ფ. მახარაძე, ე. ნინოშვილი, ს. ჯიბლაძე, კ. ჩხეიძე, პ. გელეიშვილი, ის. რამიშვილი, ს. დევდარიანი, მიხა ცხაკაია და სხვანი.

ჟურნალი იბეჭდებოდა 1000 ცალად. შინაგან საქმეთა მინისტრის განკარგულებით იგი სამუდამოდ დაიხურა 1904 წელს, როგორც რევოლუციური ორგანო.

შეკვეთის

თ მ ი უ რ ი

პრემიუმი

წელიწადი ზღვრე

№ IV

ს.წ. ი. ა. 1899

ბუთაიის
დამამზობის სტამბა © Творческая Фабрика
1899

„აკაკის კრებულის“ გარეკანი (დაპატარა).

„მოამბე“ — ყოველთვიური დიდიტანიანი ჟურნალი. დაარსდა 1893 წელს ალ. ჭყონიას რედაქტორობით. პირველი მისი გამომცემელი იყო ნ. დოლობერიძე, შემდგომ კი — ალ. ჯაბაძარი. გამოდიოდა რეგულარულად 1905 წლამდე. მასში თანამშრომლობდა არამარქსისტული

ინტელიგენცია: ნ. ნიკოლაძე, ფ. გოგიჩაიშვილი, ა. ნანეი-
 შვილი, ი. ხონელი, გ. მიაიშვილი (ზდანოვიჩი), ვაჟა-
 ფშაველა, კიტა აბაში-
 ძე, შ. არაგვისპირელი,
 დ. კლიაშვილი, ს. მგა-
 ლობლიშვილი, გიორ-
 გი ლასხიშვილი, ქ. ლო-
 მთათიძე, არჩ. ჯორჯა-
 ძე, ა. ფრონელი, გრ.
 ყიფშიძე და მრავალი
 სხვანი.

იბეჭდებოდა 1000 ცალად,
 ხოლო 1903 — 1904 წლებში
 — 2300 ცალად.

„ქრებული“ აკაკისა. ყო-
 ველთეფიური ჟურნალი. (1897-
 1900 წ.) გამოდიოდა ჯერ
 ტფილისში, 1898 წლიდან
 ქუთაისში. იბეჭდებოდა 800
 ცალად.

„მოგზაური“ — ყო-
 ველთეფიური სალიტერატურო
 და სამეურნეო ჟურნალი, რო-
 მელიც დაარსდა 1901 წელს
 და გამოდიოდა ივანე როს-
 ტომაშვილის რედაქტო-
 რობით. „ქვლი“ რომ დაი-
 კეტა, მისი თანამშრომლები
 თანდათან გასავიდენ „მო-
 გზაურში“, ხოლო 1905 წელს
 ის გამოდიოდა ფილიპე
 მახარაძის ფაქტიური რე-
 დაქტორობით და ითვლებო-
 და ბოლშევიკების ორგანოდ.

იბეჭდებოდა 1200 — 1500
 ცალად.

„ცნობის ფურცელი“
 დაარსა ვ. გუნიამ 1896
 წელს და პირველად გამოდი-
 იოდა მისი რედაქტორობით.
 1901 წლიდან ხდება ჟურნალ
 „მომამისა“ და „ცნობის ფურცლის“
 გაერთიანება. ოფიციალურ რედაქ-
 ტორებად ითვლებიან ჯერ ალ. კყონია,
 ხოლო მერე ალ. ჯაბა-

№ 2161
 სექციის პრეზიდიუმი
 ივერია
 1877-1883

ივერია

№ 2161
 სექციის პრეზიდიუმი
 ივერია
 1877-1883

ცნობის ფურცელი

№ 1130

1877-1883

აღმასრულებელი რედაქტორი: ი. ლეონიძე
 ადგილობრივი რედაქტორი: ი. ლეონიძე
 გაზეთის მისამართი: ქ. თბილისი, 12 კვარტალი № 1130

დარი. გახეთი ნელნელა ხდება იმ ჯგუფის ორგანო, რომელმაც შემდგომ სოციალისტ ფედერალისტთა პარტია დაარსა. მასში თანამშრომლობდნენ: არჩილ ჯორჯაძე, გ. ლასხიშვილი, გ. ზდანოვიჩი (მაიაშვილი), კ. აბაშიძე, გრ. რცხილაძე, ვლ. ლორთქიფანიძე, შ. ჩიტაძე, სამს. ფირცხალავა, გ. გველესიანი, ი. ალლაძე, იას. ბაქრაძე, ფ. გოგიჩაიშვილი და მრავალნი სხვანი. გახეთს ბოლო ხანებში ჰქონდა სურათებიანი დამატება (კვირაში ორჯერ — ხუთშაბათობით და კვირაობით), რომელშიაც იბეჭდებოდა მხატვრული ლიტერატურა, თარგმნილი და ორიგინალური, სხვადასხვა სურათები და პოლიტიკური კარიკატურები.

„ცნობის ფურცელი“ იბეჭდებოდა:

1899	წ.		1.400	ცალად
1901	„		1.655	„
1902	„		2.400	„
1903	„		2.500	„
1904	„		5.000	„
1905/6	„		14.000	„

„ცნობის ფურცელი“ დაიკეტა 1906 წელს ტუილისის გენერალ-გუბერნატორის განკარგულებით იმ აწიოკების ამბების გამოქვეყნებისთვის, რომელსაც ადგილი ჰქონდა გამარჯვებული რეაქციის მხრით საქართველოს სხვადასხვა (განსაკუთრებით კი დასავლეთ) კუთხეებში.

შურნალ-გაზეთები 1905-დან 1917 წლამდე

1905 წლის რევოლუციიდან ჩვენში პოლიტიკური პარტიები ასე თუ ისე უკვე საფასებით ჩამოყალიბდნენ. ამიტომ გაზეთები ყოველთვის რომელი-სამე პარტიის ორგანოს წარმოადგენდნენ. რედაქტორებად გაზეთებს ხელს აწერდნენ ისეთი პირნი, რომელთაც უმეტეს წილად თითქმის არავითარი კავშირი არა ჰქონდათ მწერლობასთან, მაგრამ პარტიას თანაუგრძნობდნენ და მთავრობის წინაშე ოფიციალურად ისინი იყვნენ პასუხისმგებელნი. რედაქციის შემადგენლობა და თანამშრომელნი ათეულ წელთა განმავლობაში თითქმის უცვლელი რჩებოდა, ხოლო რედაქტორები ხშირად იცვლებოდნენ. თვითმპყრობელობა დაჰკეტავდა, მაგალითად, რომელიმე გაზეთ „სხვის“-მესამე დღეს გამოვიდოდა „ახალი სხივი“, — როგორც ვითომდა ახალი გაზეთი. როდესაც ამასაც დახურავდა მთავრობა — გამოვიდოდა „ჩვენი სხივი“ და ასე დაუსრულებლივ. ყოველ რედაქციას უეჭველად ჰქონდა მარავად გაზეთის გამოცემის ნებართვა და ფიქტიური რედაქტორი. ამიტომ მომავალში ჩვენ ცალკე აღარ ვილაპარაკებთ თითოეულ გაზეთის თანამშრომელ-რედაქტორებზე, არამედ ჩამოვთვლით მართა სახელწოდებებს, რომდენადაც ამის საშუალებას გვაძლევს ხელთქონებული მასალა.

საქმე ისაა, რომ ზოგიერთი გაზეთი ორი-სამი ნომერი თუ გამოვიდოდა და მთავრობა მას ხურავდა. ამიტომ გარეგნად ისე ჩანს, თითქოს ჩვენში მრავალი გაზეთი გამოსულიყოს. ჩვენ ამ გაზეთებს დავეყოფთ ორ ნაწილად: პარტიული და უპარტიო გაზეთები.

სოციალ-დემოკრატიული შურნალ-გაზეთები

1905—1906 წ.

1. სხივი	7. გამთიალი
2. ელვა	8. ხმა
3. სიმართლე	9. წინ
4. ლამპარი	10. ზარი
5. ტალღა	11. სოციალ დემოკრატიული ფურცელი (გამოდიოდა ქუთაისში).
6. გრიგალი	

1907—8 წლები

1. წყარო	6. ცისარტყელა
2. ჩენი გზა	7. ჩენი ცხოვრება
3. ლახვარი	8. საყვირი
4. დილა	9. შიკრიკი (ბათომი)
5. ჩენი სიტყვა	10. ცისკარი (ქუთაისი)

1908—1909 წ.

1. შურდული	9. ხომლი
2. ჩენი აზრი	10. ალი
3. ახალი სხივი	11. ქვეყანა
4. დასაწყისი	12. ჩენი ქვეყანა
5. მერცხალი	13. ჩენი კვალი
6. ეკალი	14. იმედი
7. ცხოვრების სარკე	15. შუქი
8. ნაპერწკალი	

1910—12 წ.

1. საქმე	6. ბათომის გაზეთი
2. ახალი საქმე	7. ცხოვრება
3. ახალი აზრი	8. ჩენი ცხოვრება
4. დილა	9. დროშა
5. ხალხი	10. ბათომის მოამბე

1913—1914 წ.

1. თანამედროვე ქვეყანა (ქუთ.)	9. შადრევანი (ავტონომისტ ს. დ.-ბის ორგანო).
2. სიმართლის ხმა (ქუთ.)	10. ჩენი სხივი
3. აზრი (ქუთ.)	11. ბათომის გაზეთი
4. ახალი აზრი (ქუთ.)	12. ახალი კვალი (ქუთ.)
5. ჩენი აზრი (ქუთ.)	13. სუსხი
6. მერცხალი (ქუთ.)	14. ჩანგი
7. ფიქრი (ქუთ.)	
8. თანამედროვე აზრი	

1905—1918 წწ. გამოდიოდა რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის ჟურნალები (მენშევიკებისა ან გაერთიანებული):

„რიერაჟი“ (თვიური — 1907 წ.); ეშმაკის და თაგუნას „ეშმაკის მათრახი“ (სხვადასხვა და ოდნავ შეცვლილი სახელით გამოდიოდა — იუმორისტული ჟურნალი იყო).

რ. ს.-დ. მ. პ. (ბოლშევიკების) გაზეთები (1907—1913 წწ.): „ქინათობი“ — 1907 წ.; „დრო“ — 1907 წ.; „ახალი ცხოვრება“ — 1906 წ.; „ახალი დროება“ (პროფკავშირული) — 1907 წ.; „მოგზაური“ — 1905 წ. მე-2 ნომრიდან; „წყარო“ (ბაქო) — ჟურნ. ფ. შახარაძის რედაქტორობით (1912—1913 წ.).

1917 წლიდან ქართულად გამოდიოდა შემდეგი ბოლშევიკური გაზეთები და ჟურნალები: „ბრძოლა“ — მეუმრავლესობის გაზეთი (1917 წ.); „ჩვენი ბრძოლა“ — ქუთაისი (1918 წ.); „მესამე ინტერნაციონალი“, „სპარტაკის“ კომიტეტის ორგანო — ქუთაისი (1917 წ.); „ახალგაზრდა კომუნისტი“ („მე 3 ინტერნაც.“ გაგრძელება), ქუთაისი (1918 წ.); „მუშათა ბიულეტენი“; „მუშის სიმართლე“ — ბათუმი (1918 წ.). ჩვენ აქ არ ვეხებით მერმინდელი პერიოდის (ჩვენ დრომდე) ბოლშევიკურ პრესას, რადგან ეს ცალკე დიდი თემა და ჩვენი წიგნის ფარგლებს სცილდება.

სოციალ-დემოკრატიული (ორივე ფრაქციისა) გაზეთების ტირაჟი იყო საშუალოდ 4000 ცალი.

სხვადასხვა პარტიათა ორგანოები

სოციალისტ-ფედერალისტებისა: 1905 — 1906 წ.: „ცნობის ფურცელი“, შემდგომ — „შრომა“, „მეგობარი“. 1907 წ. — „ისარი“, „ამირანი“ (1908 წ.), „დროება“ (1910 წლის მაისამდე). 1910 წ. მაისიდან — „სახალხო გაზეთი“ (1915 წლამდე), 1915 წლიდან — 1917 წლამდე — „სახალხო ფურცელი“, ხოლო 1917 წლიდან „სახალხო საქმე“. 1915 წლიდან გამოდიოდა სოც.-ფედერალისტთა მუშათა ჯგუფის ყოველკვირეული ორგანო — „ზევითი“.

ამ გაზეთების საშუალო ტირაჟი იყო 3000 — 3500 ცალი.

ქუთაისში გამოდიოდა სოც.-ფედერალისტთა გაზეთები: „ფარი“, „კოლხიდა“, „იმერეთი“, „მეგობარი“, „ერი“, „ჩვენი ერი“, „ჩვენი მეგობარი“ (ერთიერთმანეთის გაგრძელება).

სოციალ-დემოკრატმა ავტონომისტებმა ორგანო გამოსცეს 1909 წელს — ყოველკვირეული ჟურნალი „ალიონი“; 1914 წელს მათივე გაზეთი — „შადრევანი“ იბეჭდებოდა 2000 ცალად.

ქუთაისში 1912—1914 წ. გამოდიოდა ქართველი სოციალისტ-რევოლუციონერების ყოველკვირეული გაზეთი „შრომა“.

ნაციონალ-დემოკრატებისა: ყოველკვირეული ჟურნალი „ერი“, „ჩვენი ერი“, „ქართველი ერი“ — პეტრე სურგულაძის რედაქტორობით (1908 — 1910 წ.); ჟურნალი „კლდე“

(1912 — 1914); გაზეთები: „ქართლი“ — გორში (1912 — 13 წ.), „ხმა
ქახეთისა“ (სიღნაღი — 1913 — 14 წ.) და „საქართველო“ —
1914 — 1917 წლები. ქუთაისში — „სამშობლო“.

ანარქისტების ორგანოები: 1905 — 6 წ. — „მუშა“,
1907 წ. „ცის ნაში“ — გაზეთები; 1906 წ. — „ნობათი“ — ყოველ-
კვირეული ჟურნალი.

სხვადასხვა ხსიათის და სპეციალური ჟურნალები: 1906 — 1907
წლები: „ჯვარი ვაზისა“, „სიტყვა“, „გლეხი“, „ნიშადუ-
რი“, „მიწა“, „სინათლე“.

1908 — 1917 წ. „შინაური საქმეები“, „მწყემსი“,
„ფასკუნჯი“, „მზე“, „საქართველო“ (კვირაში ორჯერ გამო-
დიოდა), „მოსავალი“, „ახალშენი“, „ქართული სამკურ-
ნალო ფურცელი“, „სავაქრო გზა“, „სალამური“, „ქავ-
ქასიელი ესპერანტისტის“, „ქოპერაცია“ (ქუთაისი), „სა-
სოფლო გაზეთი“, „ოქროს ვერძი“ (ქუთაისი), „ნიამო-
რები“ (ქუთაისი), „თეატრი და ცხოვრება“ და პედაგოგიური ჟურ-
ნალი — „განათლება“.

გარდა ამისა გ. დიასამიძის რედაქტორობით გამოდიოდა ყოველკვირე-
ული სალიტერატურო და პოლიტიკური გაზეთი „თემი“ (1910 — 1914 წ.)
და გ. თუმანიშვილის „ივერია“ (1908 — 1909 წ.). პოეტი იოსებ
გრიშაშვილი გამოსცემდა სალიტერატურო ალმანახს სახელწოდებ-
ით — „ლეილა“.

არალეგალური გამოცემები

ცენზურისგან სულშეხუთული თავისუფალი სიტყვა არალეგალურ პირო-
ბებში შლიდა ფრთებს. რევოლუციურ პარტიებს, განსაკუთრებით რ. ს.-დ.
მუშათა პარტიას, ყოველთვის ჰქონდა საკუთარი სტამბა ფურცლებისა
და ჟურნალების გამოსაცემად. სტამბები არსებობდა საზღვარგარეთ ეფ-
ნევაშიც, აგრეთვე პარიზს, სადაც იბეჭდებოდა სოციალისტ-ფედერალისტთა
პარტიის ჟურნალი „საქართველო“. არალეგალური სტამბების და ლიტერ-
ატურის ისტორია — ეს ცალკე საკითხია და აქ მას ვერ შევხებით.
აქ მოვიყვანთ მხოლოდ იმ წიგნაკების სიას, რომლებიც სხვადა-
სხვა დროს გამოცემულია არალეგალურად ქართულ ენაზე. ამ შემთხვე-
ვაში ჩვენ ვსარგებლობთ იმ კოლექციით, რომელიც საქართველოს რე-
ვოლუციურ მუზეუმში მოიპოება. იქ არის სულ 47 სახელწოდების არა-
ლეგალური წიგნაკი. ცხადია, ეს კოლექცია სრული არ არის. უნდა ითქვას
კი, რომ არალეგალურად წიგნები იშვიათად იბეჭდებოდა და ზემოხსენე-
ბულ ციფრს გამოცემული წიგნაკები არც თუ ბევრად უნდა აღემატე-
ბოდეს. არალეგალურად უმთავრესად ჟურნალები და ფურცლები იბეჭდე-
ბოდა. ზემოხსენებული გამოცემები იმდენად საყურადღებოა, რომ ჩვენ ვა-
თავსებთ ამ წიგნაკების სიას.

არალეგალურად გამოცემული წიგნები
(თვითმპყრობელობის დროს)

სახელწოდება	სტამბა	ადგილი	ზომა და გვერდების რაოდენობა	ვისი გამოცემა	თარიღი
1. სიცრუის გაფიცვა— გადმოკეთებული ვერ- მიცანოვის მიერ.	ი. ვ. ვერ- იოენისა	პეტერბურგი	4×6 22	—	1899 წ.
2. მუშათა პარტიების სა- ერთაშორისო კონგრესი პარიზში (1900—23/28 ოქტ.)	სტ. ივანო- ვისა	პეტერბ.	—	—	1900 „
3. სიტყვა ფიჭვის (მესო- ველი) პეტრე ა. ალექ- სევიჩისა.	რ. ს.-დ. მ. პ.	—	8	—	1902 „
4. ლ ი ბ კ ნ ე ხ ტ ი. ობო- ბა და ბუზი.	—	—	8	—	1902 „
5. როგორ ხრუნავს მინი- სტრი მუშებისათვის (ნებადართულია ფი- ნანსთა მინისტრის ვი- ტესაგან)	სტამბა უწმი- ნდესის სინო- დისა	პეტერბურგი	4×6 16	—	1902 „
6. რუსეთის პოლიტიკური წყობილება და მუშები	სტ. სოციალ- დემოკრატი- ებისა	—	4×6 32	—	1902 „
7. პირველი მაისობა, მე-2 გამოცემა	სტ. „ბრო- ლისა“	ვენევა	16	—	1903 „
8. რუსეთის ძველი რევო- ლუციონერნი, მათი მო- ღვაწეობა და მათი ან- დერძი	სტ. კავკ.- სოც.-დემ. კავშირისა	ვენევა	40	რ. ს.-დ. მ. პ.	1903 „
9. სალდათობა	სტ. „ბრო- ლისა“	ვენევა	30	—	1903 „
10. ანბანი მუშათათვის . .	—	—	72	რ. ს.-დ. მ. პ.	?
11. ვინ არიან ს.-დ. და რა უნდათ მათ?	კავკ. სოც.-დ. მუშ. კავში- რისა	ვენევა	16	—	1903 „
12. კავკ. მუშათა ს.-დემ. ორგანიზაციის კავში- რის პროგრამის პრო- ექტი	—	ვენევა	16	—	1903 „

სახელწოდება	სტამბა	ადგილი	ზომა და გვერდების რაოდენობა	ვისი გამოცემა	თარიღი
13. ლადო კეცხოველი, მისი ცხოვრება და რევოლუციონერული მოღვაწეობა	რ. ს.-დ. მ. პ. კავკ. მ. კავშ.	—	32	—	1903 წ.
14. ლ. მარტოვი. პროლეტართა დღესასწაული (მაისობა)	ცენტრ. კ-სა	—	16	—	1904 წ. (?)
15. ოთხი ძმა—მე-2 გამოც.	სტ. „ბრძოლისა“	თენევა	76	—	1903 წ.
16. იგივე—მე-3 გამ.	კავკ. კავშ.	—	72	—	1905 „
17. მელა-კუდა მჭადაგებელი და სიმაართლე	პეტ. კრმ.	—	16	რ. ს.-დ. მ. პ. მუშ. კავშ.	1903 „
18. ლ. მარტოვი. მუშათა საქმე რუსეთში.	ცენტრ. კ-სა	—	82	რ. ს.-დ. მ. პ.	1904 „
19. მუშათა რევოლუცია	სტ. სოციალ-დემოკრატიებისა	—	40	—	1904 წ. (?)
20. პასუხი კავშირის კომიტეტს.	ტფ. კომიტეტისა	ტფ.	16	ტფ. კ-ტი	1904 წ.
21. საფრანგეთის რევოლუცია (1789)	ცენტრ. კ.	ტფ.	72	კავკ. კავშ.	1904 „
22. სამუშაო დღე	—	—	46	—	1904 წ. (?)
23. სიტყვები ნიეგოროდის მუშებისა, თქმული სასამართლოს წინაშე	სტ. „ბრძოლისა“	თენევა	16	—	1903 წ.
24. სოფლის მუშათა მიმართ.	—	—	76	კავკ. კავშ.	1904 „
25. ტრედუნიონიზმი და სოციალიზმი.	—	თენევა	16	კავკ. კავშ კ-ტი	1903 „
26. უწყება მეორე მორიგ კრებაზე რ. ს.-დ. მ. პ.	ცენტრ. კ-სა	—	40	რ. ს.-დ. მ. პ. ც. კ.	1904 „
27. ანბანი მუშათათვის	კავკ. კავშ. სტამბა	—	48	კავკ. კავშ.	1904 „
28. მოწოდება გლეხებს	ც. კ-სა	—	16	რ. ს.-დ. მ. პ.	1904 „
29. გლეხთა მოძრაობა გურიაში	კავშ. სტამბა	—	56	კავკ. კავშ.	1904 „

სახელწოდება	სტამბა	ადგილი	ზომა და გვერდების რაოდენობა	ვისი გამოცემა	თარიღი
30. ოქმები ქართველ რევოლუციონერთა პირველ კონფერენციისა .	ფურ. „საქართველოსი“	პარიზი	258	რ. „საქართველო“	1904 წ.
31. დამფუძნებელი კრება .	—	ვენევა	52	—	1905 „
32. მანიფესტი კომუნისტური პარტიისა	ტფილ. კ-სა	—	64	„სოც.-დემ.“	1905 „
33. რევოლუციონური დიქტატურა პროლეტარიატის და გლეხკაცობისა	კავშ. კავშ.	—	16	რ. ს.-დ. მ. პ.	1905 „
34. მუშა ხალხს	სოც.-ფედ.	—	16	საქ. სოც.-ფედერ. სარევ. პარტია	1905 „
35. გაკრით პარტიულ უთანხმოებაზე	კავკ. კრისა	—	46	კავკ. კავშ. კ-ტი	1905 „
36. ცნობა მესამე კრებაზე ოფს. ს.-დ. მ. პარტიისა	კავკ. კავშირისა	—	36	ცენტრ. კ-ტი	1905 „
37. წერილები ძმასთან—თარგმ. აზხანაგისა . . .	„შრომა“	ტფილ.	64	გადილია	1905 წ. (7)
38. ცნობა უმცირესობა-უმრავლესობის საერთო-რუსეთო კონფერენციისაზე	კავკ. კავშირისა	—	16	კავკ. კავშ. კ-სა	1906 „
39. პროფესიონალური კავშირები.	„შრომა“	ტფ.	40	გადილია	1906 „
40. მუშის სიტყვა მსაჯულების წინაშე—თარგმ. ა. ლომთაიძისა.	„შრომა“	ტფ.	16	გადილია	1906 „
41. ორი შეჯახება (9 იანვარი).	კავკ. კ-სა	—	16	კავკ. კ-სა	1906 „
42. რა უნდათ გლეხებს—გურულ-მეგრელებისა. . .	—	ქუთაისი	8	სოციალისტ-რევოლუციონელებისა	1906 „
43. სოციალისტ-ფედერ. სარევ. პარტიის პროგრამის მეორე პროექტი (ხელნაწერის უფლებით).	ტფ. კ-სა	ტფილისი	124	—	1907 „
44. სოც.-ფედ. სარევ. პარტიის პროგრამის პირველი პროექტი.	ტფ. კ-სა	ტფილისი	56	ტფ. კ-სა	1907 „

სახელწოდება	სტამბა	ადგილი	ზომი და გვერდების რაოდენობა	ვისი გამო- ცემა	თარიღი
45. რა უნდათ სოციალი- სტებს—ზაკოს გადმო- კეთებული.	—	ტფილისი	8	—	1907 წ.
46. დღევანდელი მომენტი და მუშათა პარტიის შემაერთ. სიეზი. . . .	—	—	53	„პროლეტა- რიატისა“ №1	1908 „
47. ჩვენი პროგრამა	—	—	44	სოციალისტ- რევოლუცი- ონერების პარტიისა	1908 „

მკითხველთა საყურადღებოდ უნდა ითქვას, რომ გამოცემული ბროშურების უმეტესობის ფორმატი, სადაც ეს აღნიშნული არ არის, უდრის 5×8-სტამბა და დაბეჭდვის ადგილიც ხშირად სწორად არ არის აღნიშნული, რაც საესებით გასაგებია. მაგალითად, რამდენსამე ბროშურას აწერია — ეენევა, თუმცა ყველაფრით ჩანს, რომ ადგილობრივ არის დაბეჭდილი; ერთ ბროშურას აწერია — „კეტერბურგი — სტამბა ი. ვ. ვერ იპოვნისა“ და სხვა. ის ბროშურებიც, რომლებსაც კეტერბურგი აწერია, ტფილისში უნდა იყოს დაბეჭდილი. ამას მოწმობს ის ხუმრობაც, რომელიც ზოგს წიგნაკს ახლავს. მაგალითად: „კეტერბურგი — სტამბა უწმინდესის სინოდისა“, „ნებადართულია ფინანსთა მინისტრის ვიტესაგან“ და სხვა მისთანანი.

1917 წლის რევოლუციის დასაწყისიდან 1933 წლამდე

1917 წლის რევოლუციამ ქართულ ენას სკოლის კარი გაუღო და ქართული წიგნიც განვითარების ნორმალურ კალაპოტში უნდა ჩაქდგარიყო. მაგრამ პირველ წლებში, ალტყინების ხანაში — წიგნი ოდნავ უკანა რიგში დადგა და პირველი ადგილი ბუნებრივად გაზეთმა დაიკურა. მოვლენათა ცვლა ისეთი სწრაფი იყო, რომ ჰეინეს თქმისა არ იყოს, ყოველ დეკემბერში შხის სხივები იყო გახვეული და გასაგებია, რომ ხალხს მაშინ წიგნის კითხვისთვის ნაკლებად სცალოდა.

როდესაც დემოკრატიული რესპუბლიკა ჩამოყალიბდა და სკოლების გაეროვნება დაიწყო — ქართულმა წიგნმაც ოდნავ აიწია, მაგრამ 1916 წლის პროდუქციას მხოლოდ 1919 წელს გაუსწორდა.

ჩვენ ამ ხანას, 1917 — 1923 წლამდე ორ პერიოდად გავყოფთ: 1. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დრო (1917 — 1920 წ.) და 2. საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის პერიოდი, როდესაც წიგნის საქმემ კერძო პართა საქმიანობის ხასიათი დაჰკარგა და მის მესვეურად სახელმწიფო გამოემცემლობის სახით თვით საბჭოთა ხელისუფლება გამოდის.

ციფრობრივი მასალა, რომელიც გვაქვს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხანის წიგნის პროდუქციის შესახებ, სრული არაა. მაშინ არ არსებობდა ისეთი ორგანო, რომელიც ამ საქმისათვის იზრუნებდა, ხოლო როგორც საერთო წესი, თითონ წიგნებზე ტირაჟი ძალიან იშვიათად იყო აღნიშნული. ამიტომ ჩვენი გამოანგარიშება დაახლოებითი იქნება და ემყარება იმ ცნობებს, რომელიც საქართველოს წიგნის პალატას მოეპოება. შეიძლება დანამდვილებით ითქვას, რომ წიგნის პალატის სიაში ყველა წიგნი არაა აღნიშნული, მაგრამ დანაკლისი, ჩვენი აზრით, არც ისე მნიშვნელოვანი უნდა იყოს, რომ საერთო სურათზე რაიმე გავლენა მოახდინოს. ჩვენ არ მოგვეპოება ცნობები არც ამ ხანის წიგნთა ფორმების და ფურცლადობის შესახებ. ტირაჟი კი გამოანგარიშებულია თეორიულად, იმ ცნობების მიხედვით, რომელიც წ. კ. საზოგადოების საგამომცემლო საქმიანობის შესახებ მოგვეპოება.

საქმე ისაა, რომ დემოკრატიული რესპუბლიკის ხანაში წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება დღევანდელი სახელგამის როლს ასრუ-

ლებდა და მისი პროდუქცია თამამად შეგვიძლია მაშინდელი დროის ქართული წიგნის მთელი პროდუქციის შესამედლად მივიჩნიოთ. ამის შემდეგ კი გამოანგარიშება აღვიღებთ.

წიგნის პროდუქცია დროთა ჩახსოვლილის დროს

ეს პერიოდი ოთხ წელიწადს (1917 — 1920) შეიცავს. ამ ხნის განმავლობაში სულ გამოსულა 595 წიგნი, რომელთა დაახლოებითი ტირაჟი უდრიდა 2.270.000 ცალს. წლების მიხედვით ეს პროდუქცია ასე ნაწილდებოდა:

	სახელწოდ.	ტირაჟი
1917	98	306.000
1918	91	402.000
1919	140	408.000
1920	266	1.155.000
სულ	595	2.271.000 ც.

სოციალური დანიშნულების მიხედვით წიგნები ასე ნაწილდებოდა:

წიგნების სოციალური დანიშნულება	წლები			
	1917	1918	1919	1920
სამეცნიერო შინაარსისა	5	6	6	29
პოლიტ.-ეკონომ. და სააგიტაციო ლიტერ.	16	11	17	35
სახელმძღვანელოები	14	27	29	81
ოფიციალური, დოკუმენტები და ნარევი .	15	29	33	31
სამეცნიერო-პოპულარული	3	—	7	17
მხატვრული ლიტერატურა	38	11	47	64
სხვაგვარი	7	7	1	9
სულ	98	91	140	266

წელიწადში იმხანად იბეჭდებოდა დაახლოებით 150 წიგნი — 560.000 ცალად. წიგნის გამომცემლობას ეწეოდნენ, გარდა წ. კ. საზოგადოებისა, „მერანისა“, „ნორჩი საქართველოსი“ და სხვათა — წიგნის მაღაზიები, ავტორები და კერძო პირები, რომელთაც, რასაკვირველია, მიზნით ჰქონდათ მოგების მიღება. განსაკუთრებით ბევრი წიგნი იბეჭდებოდა ქუთაისს, უმთავრესად კი სახელმძღვანელოები, რადგან იქაური ქართველი მასწავლებლობა ამ მხრით უფრო მომზადებული აღმოჩნდა აღმოსავლეთ-ქართვლებზე. კერძო გამომცემელი სიძაფეს და მოგებას მისდევდნ და წიგნის გარეგნობას არაფიქროს ყურადღებას არ აქცევდნ. ამ ხნის წიგნების დიდი

უმრავლესობა დაბეჭდილია ძალიან მდარე ქალაქებზე (ქალაქის დიდი ნაქლებობაც იყო ამის მიზეზი), უხეიროდ ან სრულიად არ არის შეყინებული დასურათებული და მხატვრული გამოცემები იშვიათია.

ძართული წიგნი საბჭოთა ხელისუფლების დროს

საბჭოთა ხელისუფლებამ წიგნის გამომცემლობას თავიდანვე დიდი ყურადღება მიაქცია, როგორც იდეოლოგიური ფრონტის ერთერთ თვალსაჩინო უბანს. წიგნის საქმეს, როგორც კულტურული განვითარების უდიდეს იარაღს, სავსებით სახელმწიფო დაეპატრონა და თავისი გეზი და მიზართულება მისცა. პირველ ხანებში კერძო გამომცემელნიც ბევრნი იყვნენ, უწყებრივი გამომცემლობაც ძალიან გაიზარდა. მაგრამ ნელნელა ხდებოდა ამ საქმის კონცენტრაცია და ქართული წიგნის უმთავრეს ფაბრიკად ბოლოს სახელგამი გადიქცა. მძლავრად იმატა სკოლათა რიცხვმა. კულტურულ მუშაობაში ჩაებნენ ისეთი ფართო ფენები, რომელთათვისაც წინათ წიგნი უცხო ხილი იყო. მუშუალები, წერა-კითხვის საღიკედლადი სკოლები, პროფსკოლები, პარტსკოლები და სხვა მსგავსი საქულტურო და წესებულეზანი — ეს ისეთი ახალი მოვლენებია, რომელთაც წინათ ადგილი არ ჰქონია და რომელთაც გაუგონრად მასობრივი ხასიათი აქვთ. უზარმაზრად გაიზარდა პოლიტიკურ-საავიტაციო ლიტერატურის ხვედრითი წონა, რადგან სოცმშენებლობის ახალი ამოცანები, საბჭოთა ხელისუფლების მიზნები, გეგმები და პოლიტიკა, ხალხის ფართო მასებში პოპულარიზაციას მოითხოვდა. წიგნის გამრცემის საქმე აღარ შეიძლებოდა ისევე ანარქიული ხასიათის ყოფილიყო, როგორც იგი არის კაპიტალისტურ ქვეყნებში. წიგნს თითქოს უშუალო პრაქტიკული დანიშნულება მიეცა. ამიტომ იყო, რომ გამომცემლობამ მიიღო ორგანიზებული და დანიშნული და გეგმიანი ხასიათი, შეთანხმებული-შეხამებული საბჭოთა ქვეყნის საქულტურო აღმშენებლობასა და მეურნეობის განვითარების ტემპებთან.

ძალიან გაიზარდა წიგნის საშუალო ტირაჟიც. თუ წინათ იგი დაახლოებით 2000 ცალს უდრიდა, საბჭოთა ხელისუფლების დროს ამ ციფრმა 3000 — 4000 მიაღწია. დიდი ყურადღება მიექცა აგრეთვე წიგნის გავრცელების საქმეს. გარდა მრავალი მალაზიისა, წიგნი ვრცელდებოდა ადგილობრების, სხვადასხვა პარტ-მასობრივი და პროფკავშირული ორგანიზაციების მეშვეობით და დახმარებით.

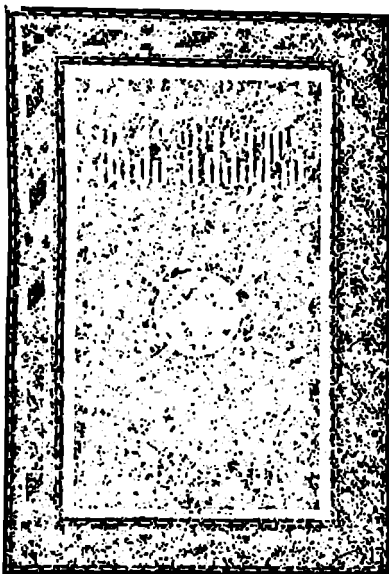
პოლიგრაფიული საქმის კონცენტრაცია მოხდა და მას უძღვებოდა პოლიგრაფტრესტი. ამან საშუალება მისცა ხელისუფლებას პოლიგრაფიული ბაზა გაეძლიერებინა, შეეძინა ახალი დიდი მანქანები, როტაციონები და სხვა, რასაც წინათ კერძო მესტამბე ვერ ახერხებდა. სტამბის მუშათა ახალი კადრების მოსამზადებლად დაარსებულ იქნა პოლიგრაფსკოლა და სხვა. ყველაფერმა ამან წიგნის საქმე ისეთ მკვიდრნიდაგზებ დააყენა, რომ ამ თორმეტი წლის განმავლობაში ქართული წიგნის პროდუქციამ გადააჭარბა და აღემატება არა თუ წინა ცალკე ეპოქათა, არამედ მთელი სამასი წლის პროდუქციას.

უნდა ითქვას კი, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებში, როდესაც ჩვენი ცხოვრების ახალ საფუძვლებზე გარდაქმნა ხდებოდა, როდესაც უშუალო პოლიტიკური ამოცანებისთვის მუშაობა ყველაფერს სჭარბობდა — წიგნის პროდუქციამ თითქოს იკლო. მაგრამ შემდგომ ხანებში წიგნის საქმე ნორმალურ კალაპოტში ჩაღდა და სწრაფად იწყო განვითარება.

მაგრამ ვიდრე საერთო პროდუქციას შეეხებოდეთ, გავეცნოთ იმ ცალკე ორგანიზაციებს, რომელნიც ამჟამად წიგნის მესვეურობას ეწევიან — უწინარეს ყოვლისა საქართველოს სახელმწიფო გამომცემლობას.

ს ა ხ ე ლ გ ა მ ი

სახელმწიფო გამომცემლობა დაარსდა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების რამდენსამე თვის შემდეგ — 1921 წლის მაისში. 1922 წლის აგვისტოს იგი გადაყავთ სამეურნეო ანგარიშზე და აქვს თავისი დებულება, რომლის მიხედვითაც იგი მოქმედებს. მიუხედავად ამისა, მისი საქმიანობა

ვერ არის მტკიცე ნიდაგზე დაყრდნობილი და გამომცემლობასაც უფრო შემთხვევითი ხასიათი აქვს. ამ დროს სახელგამის სტრუქტურა ასეთია: ორგანიზაციას მეთაურობს გამგე და ერთი მისი თანაშემწე. დასაბეჭდ წიგნებს განიხილავს სარედაქციო კოლეგია, რომელიც ცხრა წევრისაგან შედგება. არის ცალკე სავაჭრო განყოფილება, რომელიც განაგებს წიგნის ვაჭრობის წერტებს, მუსიკალურ მალაზიას, საკანცელარო ნივთების ვაჭრობას და საერთოდ საფინანსო საქმეებს. არის აგრეთვე ბუხვალტერია და კანცელარია.

სარედაქციო კოლეგია იხილავს ყველა დასაბეჭდ წიგნს იდეურ-პოლიტიკურად და შინაარსობრივად.

1926 წელს ხდება სახელგამის ორგანიზაცია და მისი მოქმედება უფრო გარკვეული და მტკიცე კალაპოტით მიიმართება. ამ დროს, 1926 წლის 10 ივლისს საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭო ამტკიცებს სახელგამის დებულებას, რომლის ერთერთ მუხლში ვკითხულობთ: სახელგამის მიზანია „მეცნიერებისა, პოლიტიკისა, ხელოვნებისა და სხვადასხვა დარგის ყოველგვარი ორიგინალური და ნათარგმნი ნაწარმოების, სასწავლო წიგნებისა და სახელმძღვანელოების გამოცემა და გავრცელება“.

ამ დებულებით სახელგამი, როგორცაღაც ძველად, ისე ახლაც განათლების სახალხო კომისარიატის სისტემაში შედის და მის ქვემდებარე დაწესებულებად ითვლება. მიუხედავად ამისა, იგი დამოუკიდებელ იურიდიულ პირად ითვლება და მინიჭებული აქვს ყველა ის უფლება, რაიც ამ მდგომარეობიდან გამომდინარეობს.

სახელგამს მინიჭებული აქვს სახელმძღვანელოების გამოცემის მონაპოლი უფლება. არც ერთ სხვა დაწესებულებას, მით უმეტეს კერძო პირს, უფლება არა აქვს სახელგამის ნებართვა-დასტურის გარეშე დაბეჭდოს სახელმძღვანელო და გაავრცელოს. სახელგამისთვის ეს დიდი უპირატესობაა და სახელმძღვანელოებიც მისი შემოსავლის ერთერთი უმთავრესი წყაროა. სახელმძღვანელოთა საშუალო ტირაჟი ფრიად ღიდა და მას მხოლოდ „დედა-ენა“ თუ შეედრება. მაგალითად ბ. ჩიქობავას წიგნი „წინ“ დაიბეჭდა 150.000 ცალიად („დედა-ენის“ უდიდესი ტირაჟი იყო 1920 წ. 100.000 ცალი).

ახლა გადავხედოთ, თუ რანაირი იყო სახელგამის პროდუქცია 1927 წლამდე, ე. ი. რეორგანიზაციამდე.

სახელგამის პროდუქცია 1921—27 წლამდე

წლები	სახელწოდება	ტირაჟი	ფორმები	ფურცლაობა	წიგნის საშუალო მოცულობა
1921	68	136.000	460	952.000	6,7
1922	59	108.000	380	680.000	6,3
1923	93	235.000	504	1.270.000	5,4
1924	88	220.000	600	1.520.000	6,8
1925	136	476.000	990	3.430.000	7,3
1926	170	510.000	1.020	3.060.000	6
სულ	614	1.685.000	3.934	10.912.000	

წიგნთა საშუალო ტირაჟი სახელგამის ხაზით 1921 — 26 წლებში უდრია:

1921	2.000	ც.
1922	1.800	"
1923	2.500	"
1924	2.500	"
1925	3.500	"
1926	3.000	"

ი. ბ. ი. : 2 2 2 2 2 2

საქართველოს
წიგნების გამომცემი

ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ სახელგამის პროდუქცია მისი პირვანდელი, ე. ი. ორგანიზაციული ჩამოყალიბების ხანაშიაც გამუდმებით იზრდება ყველა მაჩვენებლის მიხედვით. თუ 1921 წელს საშუალო ტირაჟი 2000 ცალს შეადგენდა, 1926 წელს იგი უკვე 3000 ცალს უდრის, ე. ი. 5 წლის განმავლობაში 33%-ით გაზარდილა. თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის განმავლობაში ქართული წიგნის საშუალო ტირაჟი ნელი ტემპით იზრდებოდა — ეს ზრდა ძალიან მნიშვნელოვანად უნდა მივიჩნიოთ.

საინტერესოა აგრეთვე, თუ როგორი იყო ამ ხანებში გამოცემათა თვითღირებულება და ნომინალური ფასი. ამ მხრით ასეთი ცნობები გვაქვს:

გამოცემათა თვითღირებულება და ნომინალური ფასი 1921—1926 წლებში

წლები	გამოცემათა თვითღირებულება	ნომინალური ფასი
1921	26.000	51.700
1922	35.000	69.100
1923	80.200	155.100
1924	70.100	134.200
1925	224.200	428.000
1926	616.000	408.000

პოლიგრაფიის უქონლობამ სახელგამზე ძალიან დიდი გავლენა მოახდინა. საქმე ისაა, რომ უკანასკნელ წლებამდე სახელგამს არც ერთი საკუთარი სტამბა არა ჰქონდა და საესებით დამოკიდებული იყო პოლიგრაფტრისტზე. ასეთი არანორმალური მდგომარეობა დიდხანს გრძელდებოდა და წიგნთა თვითღირებულებაზე დიდ გავლენას ახდენდა. ეს აშკარად ჩანს შემდეგი ციფრებიდან:

თვითღირებულება და საშუალო ბასაჟიდი ფასი თითოეული ამონაბეჭდი ფურცლისა კაპიკებად

წლები	თითოეული ამონაბეჭდი ფურცლის თვითღირებულება	თითოეული ფურცლის ნომინალური ფასი	საშუალო გასაყიდი ფასი
1921	2,73	5,43	36,7
1922	5,14	10,19	64,5
1923	5,92	12,20	66,1
1924	4,60	9,20	62,7
1925	6,53	13,6	99,0
1926	6,66	13,32	79,9

საინტერესოა, რომ შემდგომ წლებში როგორც თვითღირებულება, ისე ნომინალური ფასი თანდათან კლებულობს. მოიყვანთ სათანადო ციფრებს:

თვითღირებულება და თითოეული ამონაბეჭდი ფურცლის საშუალო ბასაჟიდი ფასი 1927—1930 წწ.

წლები	თითოეული ამონაბეჭდი ფურცლის თვითღირებულება	ნომინალური ფასი	საშუალო გასაყიდი ფასი
1927	7,33	14,88	106,5
1928	5,76	10,24	70,7
1929	4,87	9,65	66,6
1930	4,57	9,52	50,5

როგორც აღვნიშნეთ, სახელგამს სახელმძღვანელოთა გამოცემის მონობოლია აქვს. ამიტომ საინტერესოა, თუ რამდენი სასწავლო წიგნი გამოუყვია მას განსახილველ პერიოდში.

I და II საფეხურის სახელმძღვანელოები. გამოცემული სახელგამის მიერ 1921—1926 წლებში

წლები	სახელწოდება	ტირაჟი	ფურცლადობა მთელ ტირაჟში
1921	15	70.000	500.000
1922	29	64.000	520.000
1923	37	85.000	900.000
1924	28	70.000	1.100.000
1925	88	205.000	2.200.000
1926	43	314.000	2.100.000
სულ . .	240	738.000	7.320.000

როგორც ამ ცხრილიდან ჩანს, სახელმძღვანელოები შეადგენდა სახელგამის საერთო პროდუქციის 36% — სახელწოდებათა მიხედვით, ტირაჟის მიხედვით — 44%, ფურცლადობის მიხედვით კი — 66%-ს.

1927 წლიდან სახელგამის მუშაობა ძალიან ცხოველდება. იზრდება როგორც პროდუქცია, ისე სავაჭრო წერტთა რიცხვიც. ვიდრე ამ უკანასკნელს შეეხებოდეთ, გადავავლოთ თვალი, თუ როგორი იყო სახელგამის პროდუქცია 1927-დან 1933 წლამდე.

სახელგამის პროდუქცია 1927 წლიდან 1932 წლამდე

წლები	სახელწოდება	ტირაჟი	ფორმები	ფურცლადობა
1927	303	1.200.000	2.170	8.400.000
1928	242	1.160.000	1.578	10.676.000
1929	382	1.661.300	2.635	12.634 000
1930	508	2.717.400	2.702	18.788.000
1931	757	4.228.500	3.544	24.167.000
1932	896	4.673.000	6.800	44.005.000
სულ . .	3.088	15.640.200	19.429	121.270.000

ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ სახელგამის პროდუქცია დღეისებური ნაბიჯით მიდის წინ და იგი მართლაც იქცევა ქართული წიგნის ქარხნად. საინტერესოა, რომ მის პროდუქციაში პირველი ადგილი მიიწვს სახელმძღვანელოებს უპირატესად.

სახელმძღვანელოები, გამოცემული სახელგამის მიერ 1927-დან 1933 წლამდე

წლები	სახელწოდება	ტირაჟი	ფურცლადობა
1927	92	542.000	6.420.000
1928	64	608.000	7.907.500
1929	71	603.000	8.870.000
1930	83	793.300	12.192.000
1931	200	1.425.000	16.814.000
1932	326	3.060.000	31.000.000

გარდა ამისა, სახელგამი უდიდეს ყურადღებას აქცევს პოლიტიკური ლიტერატურის გამოცემასაც. ამ როგორია ამ მხრით საქმის ვითარება სახელგამის გამგის ბ. ბიბინიშვილის სიტყვით:

„განსაკუთრებით აღსანიშნავია მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსების თხზულებათა გამოცემა. ქართულ ენაზე იცემა მარქს-ენგელსის ძირითადი შრომები. უკვე გამოიცა მარქსის — კაპიტალი ტ. I, კაპიტალი ტ. III, ნაწ. 1, „ფილოსოფიის სილატაკე“,

„პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“, „18 ბრიუმერი ლუი ბონაპარტისა“, „სამოქალაქო ომი საფრანგეთში“ და სხ. გამზადებულია სტამბაში გადასაცემად კაპიტალი ტ. 2, კაპიტალი ტ. 3, ნაწ. 2, იბეჭდება ენგელსის „ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა“, გამოიცა მისივე „ლოუდვიგ ფეიერბახი და სხვ. მოკლედ, 1933 წელს უნდა დამთავრდეს მარქს-ენგელსის ძირითად ნაწარმოებთა გამოცემა.

სახელგამი სცემს ლენინის თხზულებათა სრულ კრებულს. აქედან უკვე გამოსულია 9 ტომი. ცალკე იცემა ლენინის რჩეულ ნაწარმოებთა ექვსტომეული.

1932 წელს გამოვიდა სტალინის „ლენინიზმის საკითხების“ მე-3 გამოცემა, წელსავე გადაეცემა სტამბას მე-4 გამოცემა. მზადდება გამოსაცემად სტალინის თხზულებათა სრული კრებულის.

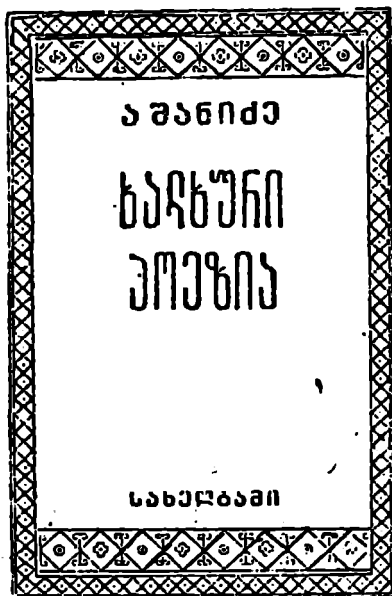
გარდა პროლუციის უდიდესი ზრდისა სახელგამის მოღვაწეობაში ყურადღების ღირსია—წიგნის გარეგნობისათვის ზრუნვა. თვალი გადაავლეთ მის გამოცემებს და ამაში ადვილად დარწმუნდებით. შერჩეული შრიფტი, მხატვრულად შესრულებული გარეკანი ან ყდა (განსაკუთრებით სიტყვაკაზმული ლიტერატურისა), მშვენივრად შეკინძული — ყველაფერი ეს უჩვეულო რამ არის ძველი ქართული წიგნისთვის. სახელგამმა დიდი გარდატეხა მოახდინა ქართული წიგნის ტექნიკურ გაფორმებაში და ამ მხრით უდიდესი დამსახურება მიუძღვის. წიგნის გარეგანმა კულტურამ მხოლოდ ახლა მიიპყრო ყურადღება და წინანდელი ეგრეთწოდებული საუკეთესო მხატვრული გამოცემანი — დღევანდელთან შედარებით მდარე გამოცემად მოგეჩვენებათ. გაიხსენეთ თუნდა ისეთი წიგნები, როგორცაა სახელგამის მიერ გამოშვებული ვაჟა-ფშაველა, აკაკი, ბარნოვი და სხვა და

თვალნათლივ წარმოგიდგებათ ქართული წიგნის გარეგნობის უდიდესი პროგრესი.

დიდი ყურადღება ექცევა აგრეთვე საბავშვო ლიტერატურის გაფორმებას. საუკეთესო ქალაქი, შერჩეული შრიფტი, მხატვრული სურათები და გარეკანი — ყველაფერი ეს ბავშვისთვის წიგნს სახალისოდ ხდის და აყვარებს.

ა. შანიძე
ბავშვთ
კოლეჯი

გარდა წიგნებისა, სახელგამი ბეჭდავს ეურნალებსაც. გამოდის ოთხი საბავშვო ეურნალი: „ოქტომბრელი“, „პიონერი“, სომხურად—„ქარმირ წილერ“ და თურქულად—„ენი კიუვე“. მისივე გამოცემით გამოდის აგრეთვე დღე-ტანიანი ეურნალი—„მნათობი“, „საბჭოთა მწერლობა“ (ყოფ. „პროლეტარული მწერლობა“) და სხვა. პერიოდული გამოცემებისათვის არსებობს ცალკე პერიოდსექტორი.

სახელგამი ამჟამად წარმოადგენს სამეურნეო ხარჯზე მყოფ ორგანიზაციას და დიდძალ ოპერაციებს უძღვება. მისი საქმიანობის შესახებ წარმოადგენას იძლევა შემდეგი ციფრები:

სამაგრო ბრუნვა გასაყიდი ფასების მიხედვით (ათას მანეთ.)

წლები	წიგნები	ს უ ლ
1926	600,2	876,3
1927	742,2	1.153,7
1928	788,8	1.949,5
1929	959,2	2.346,5
1930	1.691,7	4.891,7

ზრდა აშკარა და თვალსაჩინოა. რაც შეეხება საფინანსო მდგომარეობას, იგი ასეთნაირი იყო:

ა თ ა ს მ ა ნ ე თ ე ბ ა დ

წლები	საბრუნავი თანხები	უძრავი კონცბა	საკუთარი თანხები	ნა:ესხები
1927	994,3	23,7	356,0	662,0
1928	1.991,3	102,8	889,4	1.205,7
1929	1.977,8	128,2	1.015,6	1.090,4
1930	2.664,8	121,8	1.851,1	935,5
1931	2.800,0	150,0	2.750,0	200,0

სახელგამი, გარდა წიგნების ვაქრობისა, ვაქრობს საკანცელარიო ნივთებსაც. მას აქვს სავაქრო წერტები როგორც ტფილისში, ისე საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. სახელგამის საზრუნავ საგანს და, შეიძლება ითქვას, მის სუსტ ეხარეს, შეადგენს გავრცელების საქმე. ამ მხრით ძალიან ბევრი საშუალება იქნა ხმარებული. კერძოდ, გაიხსნა გაიადფებული წიგნების მალაზია „საბკოთა ბუკინისტი“, რომელსაც მრავალი აგენტი ჰყავდა და ბევრი წიგნიც გაასალა. საერთოდ კი წერტების რიცხვი წლითი-წლობით იზრდება. 1925 წელს სახელგამს მალაზიები ჰქონდა მარტო ტფილისში (3). 1926 წლიდან იწყება ზრდა, რომელიც ასეთ სურათს იძლევა:

სახელგამის სავაზრო წირტები

წლები	ტფილისში	პროვინციაში	ს უ ლ	საქონლის მარავი ათას მანეთებად
1926	6	6	12	400
1927	8	11	19	486
1928	11	19	30	1.437,3
1929	11	16	27	1.246,5
1930	12	29	41	1.608,2
1931	10	32	42	2,300

სახელგამის დღევანდელი სტრუქტურა ასეთია: მას ჰყავს გამგეობა, რომლის თავმჯდომარეც სახელგამის გამგედ ითვლება. არსებობს სამი უმთავრესი განყოფილება: საგამომცემლო, სავაქრო და საფინანსო. საგამომცემლო დარგი იყოფა შემდეგ სექტორებად: 1) მხატვრული ლიტერატურა; 2) მასობრივი ლიტერატურა; 3) სამხედრო ლიტერატურა; 4) პარტგამომცემლობა (გამოეყო), 5) სასწავლო-პედაგოგიური სექტორი და სხვა.

სახელგამმა გადაქარბებით შეასრულა პირველი ხუთწლიდის გეგმა. მეორე ხუთწლიდის გეგმის მიხედვით გათვალისწინებულია უდიდესი ზრდა ყველა მაჩვენებელთა მიხედვით. ეს ზრდა ნათელი გახდება ჩვენთვის, თუ შევადარებთ 1933 წლის სავარაუდო პროდუქციას 1937 წლის გეგმას, რომელიც, უმკველია, უკლებლივ იქნებ შესრულებული.

სახელგამის სამარაულო პროდუქცია 1933 წლისათვის

და რ გ ე ბ ი	სახელწოდებანი	ფორმები	ტირაჟი	ფურცლა-დობა
სახელმძღვანელოები საშ. სკ.	282	2 459	2 843.000	22.621.000
უმალეს სასწავლებელთათვის და სამეცნიერო	75	1.167	221.000	3.425.000
მხატვრული ლიტერატურა	107	947	347.000	3.095.000
სამხედრო	56	260	148.000	342.000
პარტლიტერატურა	357	1.073	1.329.000	4.022.000
ლენინის და მარქსის თხზულებანი.	16	460	305.000	10.675.000
სასოფლო-სამეურნეო	294	727	1.608.000	8.432.000
საბავშვო	289	489	1.588.000	2.828.000
ს უ ლ	1.635	7.941	9.141.000	52.409.000

ახლა შევადაროთ ამას ის პროდუქცია, რომელიც გათვალისწინებულია სახელგამის ხუთწლიანი გეგმის მიხედვით 1937 წლისათვის.

სახელგამის სამარაულო პროდუქცია 1937 წლისათვის

და რ გ ე ბ ი	სახელწოდებანი	ფორმები	ტირაჟი	ფურცლა-დობა
სახელმძღვანელოები	759	8.595	13.465.000	101.960.000
პარტლიტერატურა	320	1.400	4.465.000	15.620.000
სამეცნიერო	235	700	2.735.000	9.650.000
მარქს-ლენინის თხზულებანი	28	1.140	550.000	24.000.000
სამხედრო	150	600	600.000	2.400.000
სასოფლო-სამეურნეო	300	600	3.000.000	6.000.000
მხატვრული მწერლობა	175	1.575	1.050.000	9.450.000
საბავშვო	200	400	3.000.009	6.000.000
კომკავშირული	150	325	2.000.000	4.500.000
ნარევი	50	200	250.000	1.000.000
ს უ ლ	2.367	15.535	31.135.000	180.580.000

სახელგამის სუსტი ადგილი იყო მუდამ — საკუთარი პოლიგრაფიული ბაზის უქონლობა. ამ ორი წლის წინათ მდგომარეობა თითქოს გამო-სწორდა იმით, რომ პოლიგრაფტრესტის ორი მოზრდილი სტამბა მას გადა-გცა საკუთრებად. მას აქვს აგრეთვე სამეცნიერო და წვრილმანი საქმეების, რეკლამებისა და სხვ. სახილოსნო. მაგრამ არა თუ მარტო საკუთარი სტამ-ბები, არამედ სხვა დანარჩენი სტამბებიც თითქმის საყვებით სახელგამის

შეკვეთებით არიან დატვირთულნი. მიუხედავად ამისა, სახელგამი იძულებულია ზოგჯერ ქუთაისს და ბათუმს გადიტანოს ზოგიერთი თავისი წიგნის (განსაკუთრებით სახელმძღვანელოების) ბეჭდვა, მიმართოს ლითოვარა ფიული წესით ბეჭდვას და სხვა.

დასასრულ უნდა აღვნიშნოთ, რომ სახელგამს აქვს საკუთარი ცინკოგრაფიაც, რომელიც თითქმის მარტო სახელგამისავე შეკვეთებს უნდება.

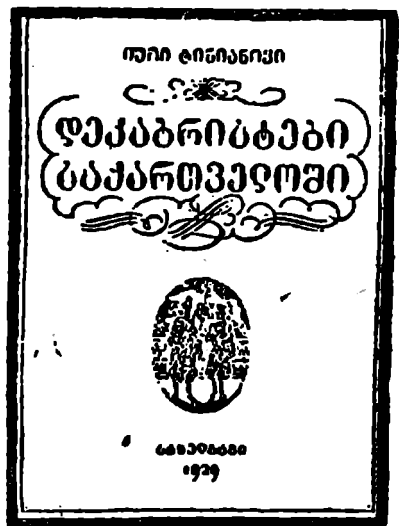
გამომცემლობა „ტექნიკა და შრომა“

ამ გამომცემლობის ჩანასახი იყო საქართვე. პროფკავშირთა კულტურა-განყოფილება, რომელიც თავის მუშაობის დარგისთვის წიგნაკებს ბეჭდავდა და უმთავრესად ორგანიზაციების საქიროებას აკმაყოფილებდა. 1926 წელს იგი ჩამოყალიბდა, როგორც დამოუკიდებელი გამომცემლობა, რომლის მიზანი იყო ლიტერატურის გამოცემა პროფმომართობის და მასთან დაკავშირებული საკითხების შესახებ და ეწოდებოდა „გამომცემლობა „შრომა““. მისი საქმიანობა არ განსაზღვრულა მარტო ამ შედარებით ვიწრო ფარგლით და სხვადასხვა დროს მან გამოცემა მხატვრული ნაწარმოებნიც. 1931 წელს რეკონსტრუქციის პერიოდთან დაკავშირებით მოხდა ამ გამომცემლობის რეორგანიზაცია და ახლა იგი იწოდება „ტექნიკა და შრომა“ რადგან, გამომცემლობას დაევალა სპეციალური ლიტერატურის, განსაკუთრებით კი ტექნიკური შინაარსის წიგნების ბეჭდვა და გავრცელება.

„ტექნიკა და შრომა“ 1928 წელს ჰქონდა 5 მაღაზია; ტფილისში — 2, ქუთაისში — 1, ბორჯომში — 1, ჭიათურაში — 1; კიოსკი — სამი: საჩხერესა, ზესტაფონსა და კაკავში. ამჟამად აქვს მაღაზია მხოლოდ ტფილისში, რადგან მისი უმთავრესი ყურადღება მიუყრდნობოდა გამომცემლობისადმი და საკანცელარიო ნივთებს უკვე ნაკლებად ვაჭრობს.

სახელგამთან შედარებით „ტექნიკა და შრომა“, რასაკვირველია, პატარა ორგანიზაციაა, მაგრამ იგი ისეთი დარგის გამომცემლობაა, რომელსაც დიდი მომავალი აქვს.

გადავხედოთ, თუ როგორი იყო მისი პროდუქცია წარსულში.

„ტექნიკა და შრომის“ პროდუქცია
1921—1932 წლებზე

წლები	სახელწოდება ბათა რაოდენობა	ტირაჟი
1921	5	9.000
1922	11	17.000
1923	9	17.500
1924	22	44.500
1925	24	46.500
1926	55	122.000
1927	42	121.000
1928	47	83.000
1929	100	241.000
1930	108	360.000
1931	126	285.000
სულ . .	549	1.346.500

1932 წელს „ტექნიკა და შრომამ“ გამოსცა დაახლოებით 200 წიგნი 635.000 ტირაჟით. ეს პროდუქცია აზნაირად ნაწილდება:

	ფორმ. რაოდ.	ტირაჟი
სახელმძღვანელოები	167,5	29.500
სახელმძღვანელოები ტექნიკუმის .	190,5	57.000
დაუსწრებელი ტექნიკ.	157,1	105.400
მეცნ. ნაშრომები	110	71.900
სპეციალ. ტექნიკ.	143	140.900
ტექნიკ. წრეებისთვის	14,8	43.000
პროფესიული	241	187.300
	1.023,9	635.000

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ 1931 წელს „ტექნიკა და შრომას“ თავისი სავაჭრო წერტილების საშუალებით გაუყიდნია 269.100 მანეთის წიგნი. გამომცემლობას ჰყავს გამგეობა, რომელშიაც 9 კაცი შედის. დასაბეჭდ მასალას იხილავს სარედაქციო კოლეგია (9 წევრისაგანვე შემდგარი), რომელიც თვეში ერთხელ მაინც იკრიბება. გამგედ გამოყოფილია გამგეობის ერთი წევრთაგანი.

გამომცემლობა „ქართული წიგნი“

„ქართული წიგნის“ გამომცემლობა დაარსდა 1925 წ. იანვარში. წესდება დამტკიცებულ იქნა იმავე წლის 29 იანვარს.

გამომცემლობის ძირითადი თანხა განსაზღვრული იყო 150.000 მ., განაწილებული 15.000 წილად (პაი) — პაი 10 მანეთად. ამხანაგობის დამფუძნებელნი იყვნენ: ნიკო ნიკოლაძე, პავლე ინგოროყვა, ალ. აბაშელი, ი. ვარაზაშვილი, ს. დედეიანი, გ. ქიქოძე, ი. მ. ლორთქიფანიძე.

გამომცემლობა არსებობდა 1931 წლის აგვისტომდე, ხოლო ამ უკანასკნელი დროიდან მთელი მისი ქონება აქტივ-პასივითურთ გადავიდა საბჭოთა მწერლობის ფედერაციის ხელში, რის შემდეგაც გამომცემლობა იწოდება „ფედერაცია“.

გამომცემლობას საკმაოდ ბევრი წევრი ჰყავდა და წიგნის გავრცელების საქმეც შედარებით კარგად ჰქონდა დაყენებული. უმთავრეს ყურადღებას აქცევდა ქართველი კლასიკოსების გამოცემას (ილია ჭავჭავაძის — 10 ტომი). მისი პროდუქცია ამნაირი იყო:

	სახელწოდ.	ტირაჟი
1926/27 წელი	. . . 19	55.000
1927/28	„ . . . 16	64.000
1929	„ . . . 11	44.500
1930	„ . . . 10	42.000
1931	„ . . . 18	44.000
	74	249.500

1932 წელს გამოიცა 32 წიგნი 114.000 ცალად. გამომცემლობას ჰყავდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში რწმუნებულ-წევრები, რომლებიც ამხანაგობის გამოცემების გავრცელებას ხელს უწყობდნენ.

საბჭოთა წიგნის პროდუქცია

ცალკე გამომცემლობათა დახასიათების შემდეგ თვალი გადავავლოთ იმას, თუ როგორი იყო წიგნის პროდუქცია საბჭოთა ხელისუფლების დასაყარებიდან 1932 წლამდე თანჩათვლით, ე. ი. 12 წლის განმავლობაში. საამისო ცნობები მოეპოება წიგნის პალატას. სამწუხაროდ ეს ცნობები ჯერჯერობით სავსებით სრულად ვერ არის დამუშავებული და ყველა მაჩვენებელთა შესახებ არ გვაქვს სათანადო ციფრები. მაგრამ ძირითადი ციფრები ხელთა გვაქვს. ეს ცნობები ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს იმის თაობაზე, თუ რაოდენი ზრდა და ცვლილება განიცადა წიგნის პროდუქციამ საბჭოთა ხელისუფლების დროს.

წიგნის პროდუქცია 1921—1932 წლებში
თანაბრებით

წლები	სახელწოდება ბათა რაოდენობა	ტირაჟი
1921	121	124.810
1922	148	117.500
1923	255	317.225
1924	390	558.020
1925	650	2.435.390
1926	611	1.585.860 ^ა
1927	846	2.525.450
1928	773	2.179.300
1929	900	2.545.800
1930	1.063	4.796.390
1931	1.001	4.611.025
1932	1.225	5.590.560
სულ . .	7.983	27.387.230

უხდა აღინიშნოს, რომ შემოსვენებულ პროდუქციაში შედის ყოველგვარი გამოცემა — საუწყებო, დაუსწრებელი კურსების სახელმძღვანელოები, რომლებიც გასაყიდად არ გამოდის და სხვა. მაგალითად, უკანასკნელი წლის (1932) პროდუქციაში 1225 სახელწოდებიდან წიგნის პალატის ცნობით ფასიანია 709, დანარჩენი კი წარმოადგენს შემოსვენებულ ხასიათის გამოცემებს. მთლად რომ გამოვაკლოთ ამნაირი გამოცემები, ზრდ. მაინც მეტად დიდია. მაგრამ მათი გამოკლება არ მოგვიხდება: უფასო წიგნებიც თავისი შინაარსით იმავე სოციალური დანიშნულებისაან არიან, როგორადაც სხვა წიგნები და ისინიც კულტურის აგურებს წარმოადგენენ.

ახლა თვალი გადავავლოთ, თუ როგორი იყო ქართული წიგნის ტირაჟი საგამომცემლო ჯგუფების მიხედვით (იხ. ცხრ. 133 და 134 გვ.),

ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ საბჭოთა პერიოდის წიგნის პროდუქციაში პირველი ადგილი უჭირავს სახელწოდებათა რაოდენობის მიხედვით — პოლიტიკურ-სააგიტაციო ლიტერატურას (20,7%), მეორე — სიტყვაკაზმულ მწერლობას (17%), მესამე ადგილი — სამეცნიერო დარგს (15,1%), მეოთხე — ოფიციალურ ლიტერატურას (15%), მეხუთე ადგილი — პოპულარულ-სამეცნიეროს (12,6%), ხოლო მეექვსე ადგილი უჭირავს — სახელმძღვანელოებს (12,4%). სახელმძღვანელოთა შუადარებითი სიმცირე იმით აიხსნება, რომ უმაღლეს სასწავლებელთა სახელმძღვანელოები სამეცნიერო დარგშია ჩათვლილი. ასე რომ სახელწოდებათ მიხედვით, სასწავლო-პედაგოგიური ლიტერატურა (ყველა დარგისა) შეად

პარტული ყიზის ბრძანე სკამოცემლო ჯგუჯიხი მხალვი.

	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
სახელწილი	108.310	86.450	118.700	155.000	826.570	530.000	1.329.600	931.000	1.157.725	2.272.700	3.302.700
აკადემიური	—	—	1.350	—	—	30.500	25.250	61.960	61.900	60.295	33.025
უწყებოვი	8.500	11.800	24.200	99.200	361.670	179.600	260.550	227.580	327.200	286.050	191.550
პარტიული	2.800	—	115.100	108.800	32.450	44.200	36.800	222.600	146.850	190.995	412.700
პროფესიული	—	—	9.300	26.300	49.560	121.510	142.700	103.160	212.445	361.300	174.550
კობ. საზოგადოებოვი	1.600	4.000	40.650	54.300	890.200	446.150	416.950	392.200	373.650	1.364.400	347.100
კ მ ძ მ	3.600	2.400	3.100	38.700	172.760	71.240	88.850	96.500	132.900	42.700	—
გაზოგ. კ	—	11.250	4.825	69.720	102.250	162.550	224.750	144.300	133.100	217.950	150.400
ს უ ლ .	124.810	117.500	317.225	558.020	2.435.390	1.585.800	2.525.450	2.179.300	2.546.800	4.796.390	4.612.025

პარტულა წიგნი 1921—1932 წლებზე საბელწოდებათა მიხედვით

და რ ა მ ბ ი	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	ს უ ლ	%/o
სამეცნიერო	9	14	28	22	35	105	136	155	175	195	25	899	13
პოლიტიკ-ეკონომ.	29	25	87	126	76	93	112	142	154	360	379	1.583	23
სახეობილუ.	15	28	40	48	112	70	93	79	112	118	248	963	14
სახეობი, ოფიც. ლიტ., სტინობრო	18	40	31	83	135	108	121	114	77	80	32	839	12
მეცნიერულ-პოპულ.	2	3	16	30	185	48	159	91	130	95	121	880	13
მხატვრული ლიტერატ.	29	24	36	58	60	127	168	147	190	138	73	1.050	16
სახეობი,	14	9	5	12	34	35	41	31	23	50	79	333	6
წარები.	5	5	12	11	13	25	16	14	39	27	44	211	3
ს რ ლ	121	148	255	390	650	611	846	773	900	1.063	1.001	6.758	100

ქართული წიგნის ბირჟის სოციალური დაწესებულებების მიხედვით.

წლები	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	სულ
საბეჭდო	---	6,200	12,175	23,650	42,450	47,840	115,900	100,390	155,240	152,855	295,850	952,550
პოლიტიკ. გეოგრაფიკი	30,360	---	116,650	247,600	236,950	236,250	305,750	415,550	451,000	2,070,980	953,550	5,064,640
საბეჭდო-წიგნები	29,700	79,400	94,700	86,500	651,460	353,400	715,830	532,600	523,000	627,190	1,030,500	4,724,280
ოფიციალური და სპონსორული	10,500	9,700	26,100	70,250	195,720	175,270	222,550	164,110	126,560	313,000	556,100	1,869,860
გენერალური-ბიბლიოთეკა	1,200	---	18,500	21,500	778,100	143,450	517,000	389,980	446,900	542,155	798,475	1,657,260
შპს-ბეჭდო-ლიტერატ.	6,050	11,550	26,400	66,520	127,850	314,350	418,420	466,010	583,500	692,550	217,000	2,939,200
საბავშვო	47,000	6,650	15,000	30,900	375,200	242,500	223,900	102,800	108,200	191,750	554,600	18,985,000
ნაგავი	---	4,000	7,700	11,100	27,660	72,800	6,100	7,860	151,400	205,910	205,950	699,480
სულ	124,810	117,500	317,225	558,020	2,435,390	1,585,800	2,525,450	2,179,300	2,545,800	4,796,390	4,612,025	

გენს ნამდვილად 27,7⁰/₁₀₀-ს, ე. ი. ფაქტიურად პირველი ადგილი სასწავლო ლიტერატურას უჭირავს.

ახლა განვიხილოთ იგივე პროდუქცია ტირაჟის მიხედვით. დაჯგუფებანი რჩება იგივე. ამ მხრით შემდეგნაირი სურათი გვაქვს (იხ. გვ. 135).

ამნაირად, საბჭოთა წიგნის პროდუქციაში ტირაჟის მხრით პირველი ადგილი უჭირავს ისევ პოლიტიკურ-სააგიტაციო ლიტერატურას (23⁰/₁₀₀), მეორე ადგილი — სახელმძღვანელოებს (21,5⁰/₁₀₀), მესამე — სამეცნიერო-პოპულარულს (16,8⁰/₁₀₀), მეოთხე — სიტყვაკაზმულ მწერლობას (16,6⁰/₁₀₀), მეხუთე — საბავშვოს (7,8⁰/₁₀₀) და ა. შ.

უდიდესი ზრდაა იმ მხრითაც, რომ ახლა წლიურად წინანდელზე ბევრად უფრო მეტი წიგნი გამოდის. მაგალითად წლიური პროდუქცია იყო დაახლოებით:

	სახელწოდ.	ტირაჟი
1908/16 წ.	172	350.000
1921/31 წ.	575	1.718.574

მაშასადამე, რევოლუციის წინა ხანების პროდუქციას საბჭოთა პერიოდის წიგნის პროდუქცია სახელწოდებათა მხრით აღემატება ერთისამად, ხოლო ტირაჟით — ერთიხუთად.

საინტერესოა შევადაროთ ქართული წიგნის პროდუქცია საბჭოთა კავშირის სხვა რესპუბლიკების პროდუქციას.

საქართველოს წიგნის პალატის მიერ ყველაზე დაწვრილებით დამუშავებულია 1927 წლის ცნობები. შემდგომ ეს ცნობები შედარებულია სხვა რესპუბლიკათა წიგნის პროდუქციასთან რსფსრ-ის წიგნის პალატის მიერ. თვალი გადავაკლოთ საქართველოს პროდუქციას. 1927 წელს ჩვენში სულ დაბეჭდილა ქართულად:

სახელწოდ.	ფორმათა რაოდენ.	ტირაჟი რაოდენ.	ფურცლადობა
846	5.390	2.525.450	20.927.030

შევადაროთ ახლა ქართული წიგნის პროდუქცია ამავე წლის წიგნის პროდუქციას სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებში. ამ მხრით შემდეგი სურათი გვაქვს:

წიგნთა საშუალო რაოდენობა, რომელიც გოდროდა ყოველ 10.000 მცხოვრებზე საბჭოთა რესპუბლიკებში

რესპუბლიკები	1913 წ.	1927 წ.
საქართველო	1,7	4,6
სომხეთი	2,5	2,8
აზერბეიჯანი	0,9	1,9
უკრაინა	0,1	0,7
ბელარუსია	0,0	0,8
რუსეთი	4,5	3,2

როგორც ამ ცხრილიდან ჩანს, სულობრივად საქართველოში ყველაზე მეტს წიგნის მოხმარება მოდის, ვიდრე საბჭოთა კავშირის სხვა რომელიმე რესპუბლიკაში. ახლა ყურადღება მიაქციეთ, თუ როგორ გაზრდილა რაოდენობრივად ქართული წიგნის პროდუქცია 1913 წელთან შედარებით:

რესპუბლიკები	1913 წ.	1927 წ.	ზრდის დაახლოებითი %
საქართველო	231	846	400
სომხეთი	266	448	200
აზერბეიჯანი	146	442	300
ჯერაინა	235	2.418	ერთითად
ბელორუსია	20	401	ოცჯერ მეტი

პროცენტებად რომ ვიანგარიშოთ, წიგნის მთელი პროდუქცია საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირში შემდეგნაირად ნაწილდება:

რესპუბლიკები	სახელწოდებათა რაოდენობა	ფორმათა რაოდენობა	ტირაჟი	ფურცლადობა
საქართველო	3,6	3,9	1,4	2,0
სომხეთი	1,1	1,0	0,5	0,4
ბელორუსია	2,0	2,1	0,8	1,1
აზერბეიჯანი	2,1	1,9	0,7	0,6
რსფსრ	73,9	75,1	83,5	80,7
თურქმენისტანი	0,4	0,4	0,1	0,1
ჯერაინა	14,4	13,8	12,1	14,2
უზბეკისტანი	2,5	1,8	0,9	0,9

საინტერესოა აგრეთვე იმის გამოკვლევა, თუ რომელი ადგილი უჭირავს საქართველოს სხვა რესპუბლიკებთან შედარებით — სახელწოდებათა და ფორმათა რაოდენობით, ტირაჟითა და ფურცლადობით. დაღმამავალად რომ ჩამოვწეროთ ცნობები, სურათი ასეთი გამოდის:

სახელწოდებათა მიხედვით	ფორმათა რაოდენობით	ტირაჟით	ფურცლადობით
1. რსფსრ	1. რსფსრ	1. რსფსრ	1. რსფსრ
2. ჯერაინა	2. ჯერაინა	2. ჯერაინა	2. ჯერაინა
3. საქართველო	3. საქართველო	3. საქართველო	3. საქართველო
4. უზბეკისტანი	4. ბელორუსია	4. უზბეკისტანი	4. ბელორუსია
5. აზერბეიჯანი	5. აზერბეიჯანი	5. ბელორუსია	5. უზბეკისტანი
6. ბელორუსია	6. უზბეკისტანი	6. აზერბეიჯანი	6. აზერბეიჯანი
7. სომხეთი	7. სომხეთი	7. სომხეთი	7. სომხეთი
8. თურქმენისტანი	8. თურქმენისტანი	8. თურქმენისტანი	8. თურქმენისტანი

ამნაირად, ყველა მაჩვენებელთა მიხედვით პირველი ადგილი უჭირავს წიგნის პროდუქციის მხრით — რუსეთს, მეორე — უკრაინას, ხოლო მესამე — საქართველოს¹⁾. ერთი რამ კი უნდა აღინიშნოს: ქართული წიგნი იბეჭდება თითქმის მარტო საქართველოში, ზოგიერთი სხვა ეროვნებისა კი — რამდენსამე ადგილას. მაგალითად, იმავე 1927 წელს საქართველოში გამოცემულა სომხური წიგნი — 59, ტირაჟით — 645.362. ცალი. ეს ციფრი შეადგენს სომხეთში გამოცემული წიგნების დაახლოებით 16,5%/ს. თუ ამას მივიღებთ მხედველობაში, რასაკვირველია, საქართველო ცოტა უკან დაიწევს, თუმცა სხვებთან შედარებით მაინც პირველ რიგებში იდგომება.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ ერთი გარემოება. ჩვენი ანგარიშით, 1629 წლიდან 1921 წლამდე სულ დაბეჭდილა 5.399 წიგნი. ვ. ბროსეს ცნობებით, რომლებიც პ. გუგუშვილის წიგნშია მოთავსებული („ქართ. წიგნი“ — გვ. 347), ამავე პერიოდის განმავლობაში დაბეჭდილა სულ 4.662 წიგნი. ამნაირად, ჩვენი ცნობების მიხედვით, დაბეჭდილი უნდა იყოს 737 წიგნით იმაზე მეტი, ვიდრე ვ. ბროსე ანგარიშობს. თუ ჩვენი ბიბლიოგრაფიის დღევანდელ ვითარებას მივიღებთ მხედველობაში — განსხვავება უმნიშვნელოა და ვ. ბროსეს ფრიად დიდი მუშაობა გაუწევია.

1921 — 1932 წ. პერიოდში სულ დაბეჭდილა 7.983 სახელწოდების წიგნი. ამნაირად, გამოდის, რომ უკანასკნელი თორმეტი წლის განმავლობაში დაბეჭდილა 2.584-ით უფრო მეტი წიგნი, ვიდრე დაიბეჭდა 1629 წლიდან 1920-მდე, ე. ი. თითქმის სამი საუკუნის მანძილზე. კომენტარიები, როგორც იტყვიან, ზედმეტია.

¹⁾ ცნობები ამოღებული მაქვს წიგნიდან: „Книжная продукция СССР в 1927 году“, Москва, 1930 წ. გვ. 5 — 25.

და მ ა ტ ე ბ ა ნ ი

1629-დან 1818 წლამდე გამოცემული წიგნები ¹⁾

სახელწოდება და ავტორი	შრიფტი	დარგი	გვერდ. რაოდ.	დაბეჭდვის ადგილი	დაბეჭდვის წელი
1. პ ა ო ლ ი ნ ი — ქართ.- იტალ. ლექსიკონი	მხედრული	მეცნიერული	128	რომი	1629 წ.
2. ქართული ანბანი ლო- ცვებითურთ	"	სასწ.-პედ.	24	"	1629 -
3. მ ა ჯ ი ო — ქართული გრამატიკა	"	მეცნიერული	50	"	1643 "
4. მ ა ჯ ი ო — ქართული გრამატიკა	"	"	50	"	1670 -
5. საქრისტიანო მოძღვრე- ბა ბელარმინოსი.	"	სასულიერო	200	"	1681 "
6. დავითნი.	ხუცური	"	368	მოსკოვი	1705 "
7. სახარება	"	"	308	ტფილისი	1709 -
8. საქმე მოციქულთა და სახარება	"	"	448	"	1709 "
9. დავითნი.	"	"	200	"	1709 -
10. დაუჯდომელი	"	"	200	"	1709 "
11. კონდაკი.	"	"	218	"	1710 "
12. ლოცვანი	მხედრული	"	296	"	1710 "
13. ლოცვანი	"	"	385	"	1710 "
14. ჟამნი	ხუცური	"	472	"	1710 "
15. დავითნი.	მხედრული	"	286	"	1711 "
16. სწავლა შვიდთა საი- დუმლოთა.	"	სასწ.-პედ.	311	"	1711 "
17. შ ო თ ა რ უ ს თ ა ე ე - ლ ი — ეფხის-ტყაოსანი	"	მხატვრული	355	"	1712 "
18. ანბანი ლოცვებითურთ	ხუცური	სასწ.-პედ.	109	"	1712 -
19. დავითნი.	"	სასულიერო	415	"	1712 "
20. კურთხევანი	"	"	637	"	1713 .
21. ჟამნი	"	"	472	"	1717 -
22. ლოცვანი	"	"	296	"	1717 "
23. კურთხევა ეკლესიისა	"	"	69	"	1719 "
24. პარაკლიტონი	"	"	453	"	1720 "
25. აიათი (ქმნულების კოდნა).	მხედრული	მეცნიერული	152	"	1721 "

¹⁾ ამ სიაში არ შეგვიტანია ცალკე ფურცლებად ნაბეჭდები.

სახელწოდება და ავტორი	ზრიფტი	დარგი	ვერდ- რაოდ.	დაბეჭდვის ადგილი	დაბეჭდვის წელი
26. ჟამნი	მხედრული	სასულიერო	336	ტფილისი	1722 წ.
27. დავითნი.	ხუცური	"	366	მოსკოვი	1737 "
28. ბატოკი	"	"	859	"	1738 "
29. სახარება	"	"	652	"	1739 "
30. ტესტამენტი	"	"	114	"	1739 "
31. პირველი სასწავლო ყრმათათვის	"	სასწ.-პედ.	168	"	1740 "
32. ტრიოდინი	"	სასულიერო	778	"	1741 "
33. საქრისტიანო მოძღვ- რება	მხედრული	"	368	რომი	1741 "
34. დაბადება—ბაჭარისა	ხუცური	"	1104	მოსკოვი	1743 "
35. კონდაკი	"	"	250	"	1743 "
36. მიუწვედომლობისთვის ღვთისა	"	"	408	"	1744 "
37. ლოცვანი	"	"	300	ტფილისი	1749 "
38. ფსალმუნი	"	"	300	"	1750 "
39. საღრმთო მსახურება (კონდაკი).	"	"	216	"	1751 "
40. სახარება	"	"	300	"	1751 "
41. ანტონ ქათოლი- კოხი—ჭადაგება და ღვთისმეტყველება	"	"	32	"	1751 "
42. ლოცვანი	"	"	200	"	1751 "
43. კანონი ღვთისმშობლისა	"	"	100	"	1762 "
44. დაუჯდომელი	"	"	200	მოსკოვი	1762 "
45. ჟამნი	"	"	300	"	1762 "
46. ლოცვის წიგნი ანბან	"	"	100	ტფილისი	1763 "
47. დავითნი.	"	"	430	"	1763 "
48. ლოცვანი	"	"	48	"	1763 "
49. კონდაკი.	"	"	255	"	1763 "
50. ფსალმუნი	"	"	430	"	1763 "
51. გურთხევანი	"	"	596	მოსკოვი	1764 "
52. დავითნი.	"	"	496	"	1764 "
53. სამოციქულო.	"	"	471	"	1765 "
54. სახარება გამოკრებულნი.	"	"	48	"	1766 "
55. პარაკლისი.	"	"	109	"	1767 "
56. დავითნი.	"	"	366	"	1768 "
57. ლოცვანი	"	"	388	"	1768 "
58. ჟამნი	"	"	826	"	1768 "
59. დაუჯდომელი	"	"	200	ტფილისი	1769 "
60. პარაკლიტონი	"	"	596	"	1772 "

სახელწოდება და ავტორი	შრიფტი	დარგი	სურათ- თაოდ	დაცემის ადგილი	დაცემის წელი
61. იოანე დამასკელი . . .	ხუცური	სასულიერო	100	ტფილისი	1774
62. დავითნი	"	"	400	"	1780
63. შესხმა პირველი ახლო- სა ანის წიგნთსაბეჭდა- ვისა	"	ნარევი	30	"	1782
64. საღრმთო მსახურება . . .	"	სასულიერო	309	"	1783
65. ჯურთხევანი	"	"	680	"	1784
66. კიტაიის საბრძნე . . .	მხედრული	სახ. საკითხ.	142	ქუთაისი	1784
67. ლოცვან	"	სასულიერო	397	"	1784
68. საბარება	"	"	391	"	1786
69. თთენი	"	"	432	"	1786
70. აიახმა მცირე და დიდი	"	"	138	"	1786
71. ხადიკი	"	"	509	"	1786
72. დაუჯღომელი	"	"	200	"	1786
73. დაუჯღომელი	"	"	222	"	1796
74. დავითნი	ხუცური	"	400	"	1790
75. ფაზნი	"	"	761	"	1791
76. საბარება	"	"	303	"	1791
77. სამოციქულო	"	"	347	"	1791
78. ტრიოდონი ანუ მარ- ხვანი	"	"	690	"	1791
79. კონდაკი	"	"	255	"	1793
80. მცირე ლოცვანი	"	"	286	"	1793
81. მინვა	"	"	356	"	1793
82. ჯურთხევანი	"	"	551	"	1794
83. ლოცვანი	"	"	—	"	1795
84. გ ა ი ო ზ ი —გრამატიკა . .	"	მეტეორული	143	ზობზოცი	1797
85. საქრისკიანო მუ- ძღვრება ვანა წრთენა . . .	"	სასულიერო	416	რომი	1797
86. ნარკვევი ანუ მსო- ფლიო ისტორია	"	მეტეორული	128	ტფილისი	1800
87. დაუჯღომელი	"	სასულიერო	123	"	1800
88. ერეკლის და ევანგე- ლიის ბელმეგრულდება . . .	"	ნარევი	26	"	1800
89. დავითნი	"	სასულიერო	415	ქუთაისი	1800
90. საბარება	"	"	706	"	1800
91. ჯურთხევანი	"	"	562	"	1800
92. საფიქსასამო კოლო	"	"	926	ზობზოცი	1800
93. ფსალმონი	"	"	673	ქუთაისი	1800
94. თომე და ჰელენის მოცემა	მეტეორული	"	26	მეტეორული	1800

სახელწოდება და ავტორი	შრიფტი	დარგი	გვერდ. რაოდ.	დაბეჭდვის ადგილი	დაბეჭდვის წელი
95. თთვენი	ხუცური	სასულიერო	802	მოსკოვი	1808 წ.
96. ჟამნი	"	"	582	ქუთაისი	1808 "
97. სავედრებელი ღვთის მშობლისა	"	"	172	"	1809 "
98. ლოცვანი	"	"	406	"	1810 "
99. გამოკრებული სადღესასწაულო	"	"	518	წესი	1811 "
100. ნაბოძები ღრამატა ახნაურთ	მხედრული	ნარევი	16	პეტერბურგი	1811 "
101. სამოციქულო	ხუცური	სასულიერო	300	სახბერე	1815 "
102. ლოცვანი	"	"	210	მოსკოვი	1815 "
103. სწავლა აცრისათვის	მხედრული	ნარევი	30	პეტერბურგი	1815 "
104. ფორმა პირველთა ხედა ეკდენიათა	ხუცური	სასულიერო	15	მოსკოვი	1815 "
105. თთვენი	"	"	802	"	1815 "
106. ახალი აღთქმა	"	"	400	"	1816 "
107. სახარება	"	"	610	სახბერე	1817 "

ქართული წიგნის პარიღმეცია 1819-დან 1932 წლამდე

წლები	სახელწოდ. რაოდენობა	ტირაჟი	ფორმათა რაოდენობა	ფურცლადობა
1819	2	—	14	—
1820	2	—	28,5	—
1821	5	—	79,5	—
1822	2	—	83,5	—
1823	3	—	35	—
1824	5	—	105,5	—
1825	6	—	96	—
1826	5	—	97,5	—
1827	4	—	21,5	—
1828	1	—	19,5	—
1830	4	—	9	—
1832	1	—	19,5	—
1833	2	—	15,5	—
1834	1	—	18	—
1838	1	—	3,5	—
1839	2	—	9	—
1840	4	—	63	—
1841	2	—	19	—

წ ლ ე ბ ი	სახელწოდ. რაოდენობა	ტირაჟი	ფორმათა რაოდენობა	ფურცლალობა
1842	4	—	25,5	—
1843	2	—	2	—
1845	2	—	21	—
1846	6	—	163	—
1847	2	—	26,5	—
1848	3	—	47	—
1849	2	—	56,5	—
1850	6	—	94,5	—
1851	2	—	20	—
1852	13	—	121,5	—
1853	8	—	58	—
1854	4	—	40	—
1855	6	—	18,5	—
1856	2	—	2	—
1858	5	—	66,5	—
1859	6	—	62	—
1860	6	—	49,5	—
1861	3	4.400	61,5	—
1862	11	12.000	90,5	—
1863	11	14.200	121	—
1864	10	12.400	74	—
1865	13	18.400	185	—
1866	9	12.200	57,5	—
1867	8	12.600	64	76.000
1868	11	16.600	133	163.400
1869	10	14.800	32	44.200
1870	14	15.900	88	107.500
1871	8	9.000	49	57.000
1872	16	20.400	53	72.000
1873	19	22.500	90	79.400
1874	16	26.800	73	85.200
1875	38	48.400	91	124.900
1876	54	78.500	221	303.600
1877	29	42.200	106	155.600
1878	46	73.200	178	325.000
1879	67	105.200	175	337.400
1880	86	143.000	187	357.200
1881	48	71.800	162	282.600
1882	47	75.100	156	337.900

წ ლ ე ბ ი	სახელწოდ. რაოდენობა	ტირაჟი	ფორმათა რაოდენობა	ფურცლადობა
1883	63	109.000	155	286.600
1884	51	84.000	390	486.200
1885	79	98.000	266	465.000
1886	75	92.000	224	562.000
1887	73	101.500	239	334.000
1888	70	103.000	255	638.000
1889	86	110.000	369	488.000
1890	84	104.000	291	657.000
1891	76	105.000	245	—
1892	98	135.000	287	—
1893	86	130.000	235	—
1894	79	129.000	259	—
1895	108	162.700	441	—
1896	108	171.000	327	—
1897	88	139.000	286	—
1898	106	168.000	375	—
1899	94	129.000	304	—
1900	109	164.000	335	—
1901	83	141.100	328	—
1902	106	182.600	404	—
1903	128	267.000	377	—
1904	160	292.800	444	—
1905	164	331.000	492	—
1906	165	405.500	486	—
1907	125	274.600	4.700	—
1908	141	323.800	453	—
1909	135	2.777	490	—
1910	128	250.700	475	—
1911	186	398.200	730	—
1912	227	450.100	799	—
1913	246	475.000	734	—
1914	159	322.500	743	—
1915	190	443.500	624	—
1916	138	287	566	—
1917	98	306.000	—	—
1918	91	402.000	—	—
1919	140	408.000	—	—
1920	266	1.155.000	—	—
1921	121	124.800	—	—

წ ლ ე ბ ი	სახელწოდ. რაოდენობა	ტირაჟი	ფორმათა რაოდენობა	ფურცელ-დონი
1922	148	117.500	—	—
1923	255	317.225	—	—
1924	390	558.020	—	—
1925	650	2.435.390	—	—
1926	611	1.585.860	—	—
1927	846	2.525.450	—	—
1928	773	2.179.300	—	—
1929	900	2.545.800	—	—
1930	1.063	4.796.390	—	—
1931	1.001	4.611.025	—	—
1932	1.225	5.590.560	—	—

ლიტერატურა და წყაროები

1. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი. — ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. ტფილისი, 1926 წ.
2. მისივე. — ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. ტფილისი, 1926 წ.
3. მისივე. — ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინადა ეხლა. წ. I, 1916 წ.
4. მისივე. — საქართველოს ეკონომიური ისტორია. ტფილისი, 1907 წ.
5. მისივე. — ქართველი ერის ისტორია. წ. IV, ტფილისი, 1924 წ.
6. თ. ეორდანიას. — ქრონიკები. ტ. I, ტფილისი, 1892 წ.
7. შლედ. მიქელ თამარაშვილი. — ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. ტფილისი, 1902 წ.
8. პროფ. კ. კეკელიძე. — ქართული ლიტერატურის ისტორია. I ტ., ტფილისი, 1923 წ.
9. დავ. კარიკაშვილი. — ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია. ტფილისი, 1929 წ., სახელგამი.
10. პ. გუგუშვილი. — ქართული წიგნი. ტფილისი, 1929 წ., სახელგამი.
11. ი. გრიშაშვილი. — ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოჭემა. სახელგამი, 1928 წ., ტფილისი.
12. ი. შქედლიშვილი. — ბეჭდვითი ხელოვნების ისტორიიდან. ტფილისი, 1925 წ.
13. ფ. შახარაძე. — თხზულებანი. ტ. I, 1924 წ., სახელგამი.
14. В. Эпигорн. — Начало книгопечатания (Книга для чтения по истории средних веков — выпуск 4-й, изд. 3-е, под редакцией проф. П. Впногова, стр. 279-300).
15. Е. Голубинский — проф. Московской духовной академии. — Краткий очерк истории православных церквей — болгарской, сербской и румынской или молдо-валахской. М., 1871 წ.
16. С. Палаузов. — Румынские господарства Валахия и Молдавия в историко-политическом отношении. Петербург, 1859 г.
17. Труды I Всесоюзной конференции историков-марксистов. ტ. I, 1930 წ.
18. Книжная продукция СССР в 1927 г. М., 1930 г.
19. Кавказский календарь — ყველა წწ., (1849 — 1917 წ.).

20. საქართველოს ცენტრარქივი:

ა) კავკასიის საცენტრალური კომიტეტის (KILK) საქმეები: 5,4. 7/8, 8/9, 14/16—1868 წ.; 3/3, 4/4, 9/9—1867 წ.; 25/11, 23/9—1869 წ.: 1312/6—1870 წ.; 1314/1—1871 წ.: 23/5—1872 წ.: 547, 185/24—1870 წ.: 1318/14—1875 წ.: 1319/22—1876 წ.: 1321/11—1878 წ.; 1325,25—1878 წ.; 547—1876 წ.: 57/30 1877 წ.: 72/11—1880 წ.; 100/34—1882 წ.: 144/11—1885 წ.: 221/76—1886 წ.: 227,75—1886 წ.: 253/6 1887 წ.; 256/49 1889 წ.; 305/3—1891 წ.: 321/3—1893 წ.: 377/18—1896 წ.: 378/3, 379/18—1896 წ.: 396/11—1897 წ.; 441/3, 442/3 1898 წ.; 493,1—1896 წ.; 522—1896 წ.; 504—1889 წ.; 532 1885 წ.: 537,3—1892 წ.: 378/40—1883—წ.: 391—1883 წ.: 481/3, 511, 490/63, 467/61—1887 წ.: 522/49, 541/50, 554, 562/4—1888 წ.: 571/58, 284/18, 1343/21—1890 წ.; 741/3, 85/27, 69/8—1880 წ.: 212,9—1886 წ.: 262,90 1889 წ.: 327,7 1893 წ.: 343/20, 346/15—1894 წ.: 389/30—1896 წ.: 437/13—1897 წ.: 503—1889 წ.: 21/7—1869 წ.: 144/6—1875 წ.; 200/4 1876 წ.: 277/22, 306/3, 269/30—1879 წ.: 311/10, 1329/16—1881 წ.: 559/5—1888 წ.: 852/43, 1363/18—1900 წ.; 902/16, 1364/14—1901 წ.: 981/23—1902 წ.: 1046, 1365,9—1903 წ.: 1095/23, 1128—1904 წ.: 1299—1906 წ.: 1333/52, 1334/43—1883 წ.; 1335—1884 წ.: 1351/8—1893 წ.: 1354/22, 678/3, 681/3—1895 წ.: 647/3—1894 წ.: 1341/31—1887 წ.: 1355/25—1896 წ.: 1358/19—1897 წ.: 1899 წ.—1361/17; 844/3, 850/3—1900 წ.

ბ) Тифлисский комитет по делам печати, საქმეები: 543/14, 544, 545—1905 წ.; 110/19—1911 წ.; 480/24—1910 წ.; 484/18—1912 წ.: 512/1—1913 წ.; 526/13, 591/86—1914 წ.: 173—1916 წ.: 170—1914 წ.; 161/5—1917 წ.

გ) Дела канцелярии главного управления наместника кавказского, საქმეები: №№ 1770—1871, 1833—1872/73, 2233—1872, 2380—1873, 2614—1873, 2639—1874, 2694—1874 5.

დ) Департамент общих дел главного управления наместника

კავკასიის, საქმეები:	$\frac{78}{99/818}$	— 1859; 182 — 1859:	$\frac{253}{81.800}$
1859; 422 ⁶⁴ —1860/1;	$\frac{428}{67/362}$	— 1860/1:	$\frac{630}{68.1388}$ — 1862:
$\frac{924}{48/1827}$ — 1864/5;	$\frac{1858}{89}$ — 1866/7;	$\frac{94}{40.700}$ — 1859.	

ს ა რ ჩ ი მ ი

წინასიტყვაობა	33-3
შესავალი	5
პირველი ქართული წიგნი და სტამბა	9
ტფილისის პირველი სტამბა	20
ერეკლეს სტამბა	34
ქართული სტამბები ტფილისის ვარეშე	36
ქართული წიგნის პროდუქცია 1629 წლიდან 1818 წლამდე	40
თვითმპყრობელობის დამკვიდრებიდან ბატონყმობის გადაეარდნამდე (1819—1866).	45—51
წიგნის პროდუქცია 1819-დან 1866 წლამდე	48
ამ ეპოქის წიგნის პროდუქცია წლების მიხედვით	50
ბატონყმობის გადაეარდნიდან მუშათა მოძრაობის დაწყებამდე (1867—1890)	52—67
სტამბები ჩვენსა და უცხოეთში	55
ქ. შ. წ.-კ. გამაერთელებელი სახოგადოება	56
ამ პერიოდის წიგნის პროდუქცია	60
ქართული შრიფტი	64
ამ ხანის პროდუქცია წლების მიხედვით	65
მუშათა მოძრაობის დაწყების და 1905 წლის რევოლუციის ეპოქა	68—73
მუშათა მოძრაობის ჩასახვა და განვითარება	68
წიგნის პროდუქცია 1891—1907 წლებში	71
გამომცემლები და გამომცემლობანი XIX საუკუნეში	73
რეაქციისა და მსოფლიო იმპერიალისტური ომის ხანა (1907—1917)	76—78
წიგნის პროდუქცია 1908—1916 წლამდე	76
წიგნის საკანტროლო ორგანოები	79
სახელმძღვანელოები და საბავშვო ჟურნალები	83
პერიოდული გამოცემანი 1905 წლის რევოლუციამდე	91
ჟურნალ-გახეთები 1905-დან 1917 წლამდე	109
არალეგალური გამაცემანი	112
1917 წლის რევოლუციის დასაწყისიდან 1933 წლამდე	117—138
წიგნის პროდუქცია დემოკრატიული რესპუბლიკის დროს	118
ქართული წიგნი საბჭოთა ხელისუფლების დროს	119
საქართველოს სახელგამი	120
გამომცემლობა „ტექნიკა და შრომა“	129
„ქართული წიგნი“	131
საბჭოთა წიგნის პროდუქცია	131
დამატებანი:	
1629-დან 1818 წლამდე გამოცემული წიგნები	139
ქართული წიგნის პროდუქცია წლობით 1819-დან 1932 წლამდე	142
ლიტერატურა და წყაროები	146